

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988 | I-XXII.

Tartalom

- 3 Utassy József ajánlásos verseinek válogatása
6 Kőváry E. Péter: Az amerikai nagynéni (novella)
10 Mátyás B. Ferenc: Történet idegen felségjel alatt (novella)
17 Körössi P. József: Állampolgársága: magyar (szocionovella)
24 Mázik István: Hajnalban, Négysoros I. (vers)
25 Petrőczy Éva: Egy névtáblára, Ady-változat (vers)
26 Agócs Sándor: Séta a főtéren, Már levelet is kellene írni haza (vers)

VALÓSÁGUNK

- 27 Útonjáró (a MR műsora T. Pataki László könyvéről)
35 Bacskó Piroska: A Palócföld megkérdezte...
38 Szabó András: Fogyó léptek
41 Kovács Endre: Eger és Salgótarján a két világháború között

MŰHELY

- 45 Mezey Katalin: Napló helyett I.
49 Mezey L. Miklós: Költő-portré – kritikai tükörben
56 Veres János versei
58 Börünkön a betűk (Siposhegyi Péter)

ABLAK

- 62 N. László Endre: Finn testvéreink és az arany

HAGYOMÁNY

- 72 Taxner-Tóth Ernő: A Mózes-dráma a hatvanas évek színpadán
81 Nyéki Lajos: Madách és Viktor Considerant

MŰTEREM

- 88 Mezei Ottó: A Janus-arcú Kosztka Tivadar

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Felelős szerkesztő és a szerkesztő-
bizottság elnöke:

DR. HORVÁTH ISTVÁN

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Kapros Márta

Dr. Németh János István

Dr. Tamáskovics Nándor

Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Dr. Kovács Anna

Tóth Elemér

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8.4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató,
88.49645 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Agócs Sándor költő (Kecskemét);
Bacskó Piroska főiskolai docens
(Salgótarján); *Kovács Endre* köz-
gazdász (Eger); *Kőrössi P. József*
költő (Bp.); *Kőváry E. Péter* író,
újságíró (Békéscsaba); *Liptay Ka-
talin MR* szerkesztő-riportere (Bp.);
Mátyás B. Ferenc író (Bp.); *Mázik*
István költő (Füleke, Csehszlovákia);
Mezey Katalin költő (Bp.); *Mezey*
L. Miklós irod.tört. OSZK (Bp.);
Mezei Ottó műv.-tört. (Bp.); *N.*
László Endre költő, muzeológus
(Komárom, Csehszlovákia); *Nyéki*
Lajos költő, nyelvész (Párizs); *Pet-
rőczy Éva* költő (Bp.); *Siposbegyi*
Péter író, kritikus (Bp.); *Szabó*
András előadóm. (Bp.); *Taxner-*
Tóth Ernő irod.-tört. (Bp.); *Utassy*
József költő (Bp.); *Veres János* köl-
tő (Rimaszombat, Csehszlovákia).

Ad notam: Balassi Bálint

Csillagok, virágok,
kikeleti lányok,
áprilisi fényes szél,
hogy tündököl minden,
suhog, csattog ingem:
Isten, engem éltesseél,
éltes nyolcvan évig,
hadd legyen vitéz itt:
a szellemi végeknél!

Potomság

Petőfi Sándor utolsó szavára

Ingyen idő, májusi potomság!
Csillagerővel nyílnak a rózsák.

Radarernyőt bont, pörög a kapor,
tökvirág darázsreaktora zsong.

Vagyok egy vén csillag kiszemeltje:
gáttalan galaktikáim kertje.

Nyílik az ég, ha csuknak a bankok!
Nézd, uramisten: micsoda bankók!

Lótuszülésben húz napkeletre
rongyarány szőnyegén Ady Endre.

Íme, a sarkokig tárt valóság!
Verejtékezi lovát a Lóság!

Továtündököl asszonyom, alszik.
Haja zúg. Ezüst combja közt partvis.

Életen innen, túl a halálon:
kiszfiam is száll! Kék lova álom.

Lobogó gyász

Vajda Jánosért

Ó,
Én,
Ének,
Te fene térzene,
Úrdöngő csillagi csárdás,
Egy bolygó hét naprendszer:
Pályám is!
Ez a zokogató zéró,
Szentségtörő tűz,
Csordátlan csillagé,
Zeneüzenet,
Ének,
Én,
Ó.

Szárszó

József Attila emlékének

Én vagyok itt a legszomorúbb fűz.
Zöld zokogású.
Én vagyok itt az eső.
Én ragyogok, nem a nap.

Nincs egy árva szavam.
Csak a pontért jöttem a sínig.
Mert ez az én jussom!
Hazám: a mozdony alatt.

Ady Endre!

Lobogót, szentségtartót vinni:
de jó is volna hinni, hinni!

Főlesküdni istenre, pártra:
hátha megváltanának, hátha!

Rámeredni, míg döng a dogma,
hatalmi hókuszpókuszokra.

Végül csalódni, pórul járni.
S a szent bibliát földhöz vágni.

Hervay Gizella

Ellobbantál közülünk fényesen
Gizike, tüneményesen.

Voltál a magány vakmerő lánya,
karcú alkonyat, ideges nyárfa.

Gondtól fekete, gyásztól ében
menyecske a halál ölében.

És hazádban is hontalan, árva.
Nézd, a tébolydák ajtaja tárva –

Te Drága, Te Drága, Te Drága!

Temető ég

Búcsú Váci Mihálytól

Dúdoljunk, Miska, mielőtt landol
e szívlökéses repülőgép!
A nyíregyházi harang is kondul:
utolsó út a temető ég –

Arcod márványlik, szobrosul szemed
Benne vésőket roncsoló tűz ég.
Dúdoljunk, Miska, mindentudón!
Magát ölelő asszony a hűség.

Lovat ragyogtat rúdhoz a Göncöl.
Határtalan a lehetőség!
Dél Keresztje is keleten jön föl.
Csillagnak húz a repülőgép.

Csendélet

Illés Gyulának

Egy kérdés gerincgörbülete,
mint szíved ágába akadt kampó.
Én magamhoz húzhatlak vele!
És mondom: minden válasz halan-

dó,

csakis a Kérdés örök e Földön,
meg a csigolyák csendélete.
S fönn rég nem arra vár a Göncöl,
hogy fényre fordítson az eke!

Ez a szívnagyobbodásos ország
félutak lihegője. Keselyük
koszorúzzák a horizontját.

Korai szonett-koporsómon
fölaranylanak mégis a betűk:
száz évig élj, akár a sólyom!

Szerző hozzánk elküldött verseit harmadközlésben is szívesen olvasóink elé tárjuk. Ez nem szokásunk, de a versek érvényesek, tehát újraolvasásukra is jogunk van. Minden egyéb érdem a Költőé és az Olvasóé – a szerk. (*A Júdás idő* című gyűjteményes kötet oldalszámait könnyen meglelhetők.)

Az amerikai nagynéni

A vasárnapi ebédeknek ezekben az időkben pontos menutrendje volt. Arról a tavaszról beszélek, 1960 tavaszáról, amikor a hetediket kijártam. A klubban ebédeltünk. Apám klubjában.

A kivonulás maga a következőképp zajlott le: Én mentem elől a kinőtt öltönyömben. A földet néztem a lábam előtt, úgy húztam magam után a két testvérmet. Ünneplő ruhám már régen csak fél lábszárig, meg fél karig ért, de nem tettem szót. Loholtunk mind az öten, mert a klubban egy órákor már hideg volt a leves.

Négyünk ebédje, krémessel, esetleg minyonnal, málnaszörppel, borravá-
lóval legtöbbször százashól kitelt, apánk meg egy fehér cédulával fizette a sajátját, mert ő egész héten előfizetéses menüt evett. Ez a cetli nemsokára nemzetközi bonyodalom kiváltója lett.

Amikor a táviratot New Yorkból megkaptuk, mindezt természetesen még csak nem is sejtettük. A táviratban ez állt:

JOEVOE HEETEN CSUETOERTOEOEN
EERKEZEM HELEN RAATH

Natival, a húgommal jót neveltünk a szövegen, különösen a CSUE-
TOERTOEOEN-en szórakoztunk nagyon sokáig, apuék viszont egyál-
talan nem tartották olyan mulatságosnak az ügyet. Össze is veszték azon,
hogy Helén néni mit fog majd enni, hol fog aludni, meg tisztázkodni?

Ezen az estén nagyon nehezen aludtunk el, a sötétben suttogva sokáig
tanakodtunk azon, miféle csodalény lehet ez a Helén néni? Eddig az Amc-
rikából érkező karácsonyi csomagokból, meg apu elbeszéléseiből annyit há-
moztam ki magamnak, hogy Helén néni valószínűleg egy ugyanolyan öreg
néni, mint a nagyanyánk, mert Helén néni apu korán elhunyt édesanyja
édesapjának volt a nővére. De ha nem azt eszi, amit mi, nem úgy alszik
és mosakszik, és akkor az is biztos, hogy az árnyékszékre se hajlandó jár-
ni – ahogy ezt apu ki is jelentette – akkor mégse lehet valami közönsé-
ges földi halandó!

Anyámnak kellett végül ránk kiáltani, hogy aludjunk már, hiszen a ka-
kukkos óra is clütötte már a tízet, amit mi nem is hallottunk, annyira bele-
melegedtünk a találgatásba, Gergő, még azt is megkockáztatta, hogy talán
szárnya is van Helén néninek és akkor tényleg nem fér be a budiba.

Mindenesetre apu döntött: tíz napunk volt Helén néni érkezétségig. Köl-
csönkért tízezer forintot Felegyiéktől, akik először hosszú siránkozásba
kezdtek, hogy nem sikerült a széna, elapadt a Böske is meg a Tarka is

egyszerre, a tyúkok se tojnak, nem is nőnek, mi lesz velük, a ló is lesántult, azután, amikor meghallották, hogy egy igazi amerikai hölgy jön hozzánk a következő héten, azonnal kifejtették a dunnahuzatból az összegumizott százásokat és ideadtak belőle két köteget.

Ebből a pénzből apu mestereket fogadott, téglát hozatott, meg meszet, amit a budi mellett egy nagy gödörbe oltottak be. Gergő szerencsére csak másnap süllyedt el benne derékig, amikor a mész már kihült, de apu így is legalább tíz percig kiabált rá, talán még tovább is folytatja, meg el is fenekeli, de közben megérkezett a kád, meg egy olyan vécékagyló, amilyen Verebeséknek volt Budapesten, anyu féltestvéréknél.

A mesterek egykettőre szétverték a konyháinkat, velem hordatták rakásra a kibontott téglát, még jó, hogy csak az egyik fal épült abból, mert a többi döngölt földből volt, lett is akkora por az udvaron, hogy mire elült, Gergő olyan szürkén került elő belőle, mint a harmadik utcában lakó Jágerék számára, amely minden nagyobb eső előtt egy-két órával hosszú percekig iázott! Bár az utcánk esze, a cipésmester, akit mindenki csak Pánmajszternek szólított, mindig mondta, hogy a két dolognak semmi köze egymáshoz, az öreg Jáger, aki fűrészgéppel kereste a kenyerét, biztos megint jól bevott, és elfelejtett enni adni Absolonnak. Így hívták a szamarat. Nem tudom, mi az igaz, egy biztos, akkoriban elég sokat esett. A klubban is majdnem minden vasárnap megázva érkeztünk. „Pedig Absolon figyelmeztetett benünket, hogy hozzunk esőkabátot” – tréfálkozott ilyenkor apánk.

Most annál morcosabb volt, hogy a mesterek lassan haladnak, pedig három nap alatt tető alá hozták a nappalit, amivel az udvar felé esően bővítették meg a házunkat, lett egy főzőfülkénk, kis kamrával, meg egy fürdőszobánk világoskék csempével, amiről eddig még csak álmodni sem mertem volna, miután az osztályból csak Deliéknek, meg Tseökmeóyéknek volt fürdőszobájuk. De azt se gondoltam volna, hogy téglaadogatás címen enyem egy egész hétre ki lehessen kérni az iskolából. Pedig így történt.

Vasárnapra minden készen állt, s mi hárman gyerekek többször is egymásnak ugrottunk azon az estén, a vízöblítéses budi használata miatt, amíg nem kaptunk egy-egy nyaklevest anyutól, mert leszakítottuk a lezuhót: hármunkat ugyanis nem bírt el egyszerre.

Tiszta ideg volt mindenki, anyuék szegény nagymamát is betuszkolták a fürdőkádba, hiába is tiltakozott, visítózott, mint egy gyerek a zuhanyból sugárzó víz alatt. A nagy baj az volt, hogy tekintettel hatalmas súlyára, kiszállni már nem tudott. anyut meg semmi pénzért nem volt hajlandó engedni, segíteni. Mrázik Vali nénit, meg Duci nénit kellett a szomszédoktól áthívni végül, ha nem akartuk, hogy nagvanvánk örökre a kádban maradjon, na így hárman az annyal azután nagy kiabálások közepette kiüveskedtük. nagvanvám meg is fogadta: ez az első és utolsó eset, hogy megfürdött. Mrázik Vali néni is neki adott igazat, sőt elmesélte, hogy neki egy nővére Komádiban a fürdőkádban halt meg, mert leázott róla a védőréteg. „de azért jól tette a Sóvágó úr, hogy ezt ideépítette, ne mondják az amerikaiak rólunk, hogy mosdatlanok vagyunk!”

Aztán megjött Helén néni. Csütörtökön késő este. Ami csak kilátszott nagyrózsás ruhájából belőle, az mind tele volt arannyal, még a bokáján is

csörgött egy karperec. Hát tényleg teljesen másként nézett ki, mint a nagyanyám, vagy akár Mrázik Vali néni is. Pirosra festette az arcát is, de ha jobban megnéztük, mégis csak egy öregasszonyka volt, mint a többi itt az utcánkból, akiktől a festésen, meg az aranyokon kívül abban különbözött még, hogy nem tót, hanem amerikai szavakat kevert a magyar beszédébe. Legtöbbet azt hangoztatta, hogy nó, meg hogy je.

Mi, gyerekek rágógumit kaptunk tőle egy-egy dobozzal, Gergő két perc alatt megette belőle mind a tízet. Apánknak öngyújtót hozott, pedig apu nem is dohányzott, anyunak meg nekiadta a fényes púderesdobozát, neki még így is maradt kettő. Szegény nagymama hoppon maradt, pedig láttam, hogy nagyon vár tőle valamit. Mindannyian úgy tettünk azért, mint akik nagyon örülnek és pisszenni se mertünk, amikor végre Helén néni megfürdött és lefeküdt anyuék széles ágyába. Csak anyuék sóhajtoztak csendben sokáig helyezkedve Gergő ágyán, míg Gergő két összetolt fotelben horkolt. Éjfélkor Helén néni felpattant és követelte, hogy állítsuk meg az órát, mert zavarja a ketyegés.

Kora hajnalban Helén néni azzal ébresztett bennünket, hogy narancsot szeretne enni, mert New Yorkban ő mindig narancsal kezdi a napot. Anyuék tanácstalanul néztek egymásra. Apunak támadt a mentőötlete, amíg Helén néni az új véécénkén trónolt, suttogva adta ki nekem a parancsot:

– Futás Deliékhez! Nekik biztos van!

Furcsán néztem rá, mert eddig erősen tiltottak, hogy Deliéktől bármit is elfogadjunk, amikor náluk játszunk, pedig nekik tényleg volt mindig narancsuk, meg datolyájuk, fügéjük és keserű mandulájuk is. Na mindegy, hoztam öt narancsot, Deli néni amikor megtudta, hogy kinek kell, azt mondta, ezt ő küldi Helén néninek, nem kölcsönbe adja, ám ha valami divatos holmit hagyta itt, eladót, anyu gondoljon rá.

De Helén néni nem hagyott itt semmit.

Vasárnap ebédidőben két perc alatt összepakolt, még az anyunak szánt púderesdobozt is, és úgy rohant el tőlünk, korát meghazudtolva a két bőrrönddel, mint egy maratoni futó. Édesanyám végső kétségbeesésében Ribí apját, Ribár bácsit a taxist küldte utána a nagy Volgával. Legszébb álmából riasztotta föl a konyhában alvó Ribár bácsit, aki annyira megijedt, hogy ahogy volt, egy szál alsónadrágban ugrott a taxiba.

Töltött csirkét kért Helén néni erre a vasárnapi ebédre. A két fiatal csirkét a Pánmajszter felesége adta, Ducí néni is segített tölteni Mrázikéknál, mert onnan tálták aztán föl a friss méz illatától terhes új ebédlőnkben. Mrázik Vali néni még előtte megmondta anyunak, hogy ez a két csirke így töltve is kevés lesz nyolc embernek. Anyánk ijedt arccal hívta át apánkat erre, de apánk mint mindig, most is tudta a helyes megoldást.

– Nekem úgyis be van fizetve a klubba, legalább nem vész kárba a jegy. Már megyek is! Sőt, viszem Gergőt magammal ne zavarja itt a nénémet.

Így történt, hogy apu meg Gergő nem ült ott az ünnepi asztalnál. Helén néni föl is kapta az orrát az agyonkölnizett zsebkendőből, hogy megkérdezze:

- Hát az én Jenci öcsém?
- Elment a klubba, tetszik tudni be volt neki fizetve már azelőtt, ahogy a távirat megérkezett – felelte anyám ártatlanul.

Erre pattant föl Helén néni, rámost össze és viharzott el köszönés nélkül, hogy szegény anyám azt se tudta, hogy legyen.

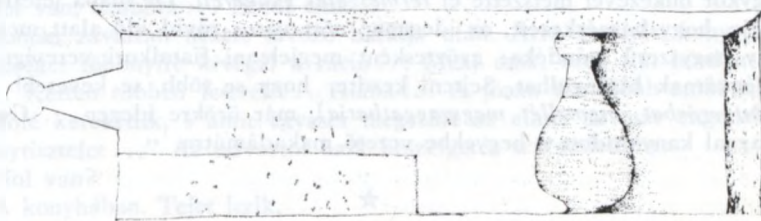
Azóta nem láttuk az amerikai nagynénit, nem is tudunk semmit róla. Mindössze egy levelet kaptunk még tőle távozta után egy hónappal. Ebben közölte:

„Ha az alezredes úrnak fontosabb a klubja, mint a húsz éve nem látott nagynénje, akkor ő többé nem ismeri az alezredes urat.”

Mit lehet erre mondani?

Hogy köszönjük ezt is.

Ha ő nem lett volna, talán még ma is az árnyékszékre járnánk.

„Elemek”

Szemethy
80

Történet idegen felségjel alatt

Amikor megérkezett a városba, egykori szökése első állomására, ahová göbéságát távozott levetközni annak idején, pontosan tudta, hogy mire készül. Felkereste a még fellelhető helyeket, épületeket – nyomait –, melyek között remélte, hogy részese lehet elidegenedése ellenfolyamatának: fellelheti az érzelmeket, melyeket úgy vetközött le magáról, miként posztógúnyját hányta le, hogy városi zakót, pantallót öltön... (Arra a magabiztosságra vágyott, ami megkülönbözteti a helybelit a látogató idegentől...)

Felkereste volt albérlési szobáját, ajándékkal, virággal csemetett be, s kérve-kérte az ismeretlen lakókat, hogy engedjék néhány percig elidőzni benne, kitekinteni az ablakán.

Hiábavalónak bizonyult; be kellett látnia, hogy „*bitebagyott vagy életed templomában*”. Megszégyenülve búcsúzott el kedves vendéglátóitól, szemükből kiolvashatta, hogy habókos nyugatnak tartják, aki jó dolgában azt sem tudja, hogyan különködjön...

Honvágya furcsán jelentkezett, egy csapásra. Sívargások, emléksajgások, nosztalgikus rohamok nélkül. Kiűtött rajta, mint a lapangási idejét letöltő betegség. Elfojthatatlan bizonyítási vágy fogta el, talán az ősi virtus támad fel benne, a portyázó elődök virtusa, akik el-elhagyták szálláshelyeiket, de mindig visszatértek azzal a kikerülhetetlen érzéssel a lelkükben, hogy dicsőségüket-gyászukat megosszák véreikkel...

Colománt is hasonló érzés kerítette hatalmába, és vette rá, hogy nekivágjon fél Európának... Szerette volna megmutatni: vitte valamire annak ellenére, hogy egykor önkézevel metszette el *természetes gyökereit*. De hiába jelezte minden sejtje, hogy hazaérkezett, az idegenné nőtt város rövid idő alatt meggyőzte, hogy egyszerű szándéka: győztesként megjelenni fiatalkori veresége színterén, légvárnak bizonyulhat. Sejtteni kezdte, hogy se több, se kevesebb (*fejére bamut szórhat, ingmellét megszaggathatja*), már örökre idegen... Csepere-dő haraggal kanyarodott a hegyekbe vezető makadámútra.

A házból sisterségés hallatszott, s amint belépett, megcsapta a kifutott tej szaga. Gyors pillantással felmérte a konyha berendezését, és kellemes meglepetéssel tapasztalta, hogy nem változott szinte semmit.

– Jó reggelt – köszönt a tejeslábassal ügyetlenkedő embernek. Az asztalon egymásra hányt számlák, árujegyzékek, megrendelési másodpéldányok hevertek.

Abrahám fülcimpájára szorított ujjakkal, keserves arcot vágva fordult meg, s csodálkozva nézte az idegent, akin nyoma sem volt a kirándulók megszokott öltözkédének, s különösen hatott nyakkendő eleganciájával a hegyoldalban álló ház konyhájában, ahová az olykor betévedők sokrétű hegymászómezben és púpos hátizsákkal érkeztek.

– Abrahám! Öreg cibora! Hát fel sem ismeresz?

– Te lennél az, Kálmán?

– Ki más! – tárta ölelésre karját Colomán.
Abrahám szemében megcsillant a felismerés meleg fénye:

– Te jóságos, mennybenélő! Te hazajáró lélek!

Megölelték egymást. Colomán érezte társa savanyútej-szagát, s miként kirakósjáték hiányzó elemét, befogadta az emlékeiben nyomaveszett illatot.

– Hej, Kálmán, Kálmánom, hazajáró lelkem – veregette Colomán hátát Ábrahám, és könnyek csillantak szemében.

– Hazajáró! Lélek! De nem szellem – nevetett Colomán, s zavarában felkapta az asztalon álló zománcozott bádogcsuprot. A gőzölgő lábos mellé került, ám ott megtorpant. „Talán változott a szokás” – gondolta, és inkább megkérdezte:

– Meríthetek?

– Bátran, Kálmán! De várj, inkább pálinkát adok!

– Azután, cimbora!

– Es falnivalót hozzá! Biztosan megéheztél az úton – lelkendezett Ábrahám, de nem mozdult. Nézte a madárlátta vendéget, ahogyan félrehajtja a tej bőrző szinét, ahogyan merit s kicméli a tele csuprot, vigyázva, hogy minden kósza csöpp visszahulljon a tejesedénybe; nézte, hogyan törli a bögre alját a lábas pereméhez, nehogy kárba vesszen valamennyi is a vastag, zsíros folyadék-ból...

– Hej, Kálmán, Kálmán... Hát élsz, öreg cimbora...

– Isznak-e tejet a szellemek?

– Már hogyan, ha szellemek?!

– Akkor élek még – nevetett Colomán. – Még egyet?

– Fogyaszd bátran – biztatta Ábrahám a vendégét, de az arca már megkeményedett, felszívódtak róla az érzelmes vonások. – Akár az egészet megihatod, ne sajnáld, tchenünk van – mondta büszkén, aztán megvakarta fejét. – Te igyál csak, én addig az asszony után nézek, hadd jöjjön, terítsen s rakjon cleséget az asztalra.

– Jól van, cimbora... Eredj csak...

Colomán zavartan nézett távozó barátja után. Arra gondolt, hogy „íme, az őszinteséget többnyire kivégzi a ráció... Menj csak, öreg fiú, hívd a segítséget... Ketten többen lesztek... Hiába... A józan ész előbb-utóbb az érzelmek fölé kerekedik, s amit egyszer megszűrt az elme, az már engedelmesség, törvénytisztelet...” Az udvarról halk beszélgetés szüremlett be:

– Hol van?

– A konyhában. Tejet iszik.

– Hát csak igya!

– Vendégünk, Zita... Vendég, akárhogyis...

– Az ördögnek, ember! Annak!

– Nyughass! – keményedett meg Ábrahám hangja.

– Jó, jó... Aztán milyen? Felismerszik, hogy ő az, vagy megváltozott? A börtön, az börtön...

– Hát... A fene tudja... Ha már felismertem, hát olyan, mint volt... Na, persze, vénebb... De hát idegen volt már akkor, amikor a városba költözött, ahova a hűgod járt hozzá pásztorórázni, emlékszel?

– Ne a hűgomról beszélj, te! Óróra!

– Róla hát, szóval ült vagy hat esztendő, de azóta is eltelt vagy tizennégy-tizenöt...

– Tizenkettő!

– Annyi hát! Nem mindegy, asszony? Katonatársam volt, meg azután is pajtásom, hozzátok is együtt jártunk, meg mindenhová... Kocsmába...

– Hallottam eleget híret!

– Múlté már az mind, te Zita...

– Akkor minek tért vissza?

– Minek! Ő tudja... Talán mert itt született... Talán híret vette, hogy a húgod gyereke... Ki tudja? De majd kimondja magától, ha azért jött!

– Szóval a gyermekért...

– Csak úgy mondtam...

– Én is csak úgy mondom: a gyereknek semmi köze ehhez! A gyerek a Nándoré!

– Isten és Imola húgod a megmondhatója – sóhajtott Ábrahám. – De elég, már gyere ám, aztán teríts! Mindenképpen vendég a vendég, asszony!

Colomán érezte lecsorog hátán az izzadság. Valamikor remélte, hogy Imolának gyermeke született kapcsolatukból, de mert a lány nem látogatta meg sohasem *beszélőn*, és azután sem adott életjelt magáról, miután disszidált és volt szállásadójának megírta címét, belenyugodott, hogy nem. Letette a csuprot. Minden erejére szüksége volt, hogy természetesen tudja üdvözölni a belépő asszonyt.

Kitárta karjait, hogy megölelje, de Zita kitért előle nyíltan; látszatát sem akarta kelteni, hogy örvend a viszontlátásnak. Colomán mégis torkában érezte dobogni a szívét, hiszen Zita mozdulataiban, vonásaiban húga mozdulatait és vonásait vélte felismerni, *az Imola mozdulatait és vonásait*, akit számtalanszor megsodálhatott terítés, főzés közben, minden héten, minden hét vasárnapján, amikor mozilátogatás címén leszökött hozzá a városba, és két szeretkezés között, egy álló hétre valót főzött neki, másik szeretkezések szünetében mosott rá...

– Hát, előkerültél, Kálmán?

– Elő, Zita...

– Szél volt-e, ami erre fújt? Vihar-e?

Terítőt simított az asztalra, kenyeret, paradicsomot, paprikát, sőt rakott ki, majd kipenderült a konyhából, de nyomban vissza is tért szalonnával, kolbásszal, füstölt oldalassal; férjét nézte, miközben lerakott mindent az asztalra: volt-e hiányában a férfiaknak idejük összetanakodni?

Kést Ábrahám kínált Colománnak. Zsebre való kacort, amilyent ő is viselt rézláncon valamikor... Mielőtt átnvújtotta volna a vendégnek, ujjával végigment az élen, majd nadrágjába törölte a görbe pengét. Colomán vigyázva vette át, ahogyan fegyverrel bánik az ember.

– Es maradsz-e vagy csak úgy, jössz-mész?

– Asszony – mordult rá Ábrahám –, nyughass!

– Hát... Hogy is mondjam?... Átutazóban vagyok... Kocsival... Lenn hagytam a kocsmá mellett... Egy BMW... – Kivárt, de hallgatósága meg se rezzent az autómárka említésére. – Szóval a tengerre megyek – jutott eszébe egy valószínű útirány –, s gondoltam, erre kanyarodok... Hiszen volt, ami volt, a bűnöknek is van elévülési idejük, nem csak a dossziéknak, aktáknak... Erre gondoltam, amikor felétek tértem ki... S na meg, hogy... Hogy is mondjam? A véremre! – vágta ki sután, és nagyon-nagyon idegének érezte szájában a szót.

– A magadéra gondoltál, avagy a máséra? – fonta össze mellén karját az asszony. – Mert, hogy a magadé hozhatott, de más számodra nincsen! Hogy ki mondjam: vérrokonod!

Abrahám gyorsan pálinkával teli poharat nyomott Colomán kezébe és ráköszönt:

– Isten hozott, Kálmán!

Colomán az asztalra csapta a poharat.

– Nincsen-e?! – nézett az asszonyra, de az állta tekintetét... Állta tekintetét, ami vajmi kevésbé különbözött attól a tekintettől, amit emlékeiben őrzött, „*utánam jössz te* – nevetett Imola, s kipenderült a fürdőszobába, hogy leoblitse magáról a *te férjibűzödöt, kedves*, s alig látszott meg rajta, hogy zavarban van, amiért nem akarsz kötélnék állni, s kitartasz terved mellett. Nem nehezelt, csak éppen ott hagyott az ágyon, izzadtan, cigarettázva, és mosakodni ment, pedig nem sürgette az idő, még tartott a moziban a vetítés, még nem varta az állomás, hogy újabb hétre elváljatok, hogy elszakadjatok a jövő vasárnapig, amikor egy filmvetítésnyi időre ismét együtt lehetek, „*ha már nem bírod nélkülem, megtaláld te a baráfelé vezető utat*” – kacagott Imola, és nem értetted honnan veszi az erőt átlépni szerelmén is, amit hetrol hétre olyan alaposan bebizonyított, „*meg arra is gondold, kedves, hogy itt marad az apai házad, a föld, amiben kinyílt a csipád, mert ezek gyökere, gyökerek, melyeket kertészkezzel sem lehet átmetszeni és újraültetni, kedves*”, és ismét csak nevetett, nevetett azon a hegyipatak-hangján... „*Nem-e?!*” loccsant túl benned partjain a virtus, bár érezted, hogy hiába éltél már évek óta várososan, valamit nem tudtál levetközni, valamit, amihez semmi köze az akaratnak, felvett szokásoknak, ruházatnak, de azért se hagytad magad: „*azt bírsz, asszonynéppel feleselsz?*” – kérdezted elszántan és tettekésszen, mint az élet kiöltő bicska –, „*nekem már ez a földem, ez a házam!*” – sulykoltál körbe albréleti szobádban –, „*kacagj, csak kacagj, elvülök, hogy volt amiért!*” – fenyegetőztél, de Imola továbbra is nevetett, csikkantgatva, mint megannyi halvillanás, mintha csak kötelezni akarni, cukkolni, hogy megkutyáld magad, és bevátsd ígéretedet, és örökre hátat fordíts ennek a hargitai vidéknek „*abol a vas is fából van*”, és nevetett akkor is, amikor kilépett a fürdőszobából, és finoman elhárította öleléseidet, „*édesem, nem én vagyok az, akivel badakoznod kell, hanem a te nyughatatlan természeted az*”, és öltözködni kezdett, egyenként takarva el az ajkad nyomát viselő testrészeit, s megértetted, hogy a szavak már haszontalanok, a lány nevetése pusztán takaró, mint ruházata, mely alatt változatlanul megmarad a valóság, megértetted, hogy Imola megértett, és nem próbál visszafogni, szeret, oly nagyon szeret, hogy hajlandó le is mondani rólad... Búcsúztatok, öleltétek egymást, s fojtogatás rejtőzött ölelésetekben, öleltétek egymást és testetekben ott pezsgett az egyévtől, öleltétek egymást olyan erővel kapaszkodva, mint kitakart gyökerükkel omlás szélén az eldőlt fák, „*jóságom jósága, jóságos jóságom*”, s Imola a délutáni vonattal utazott el, te pedig este mentél utána, az utolsó fényderengéseket rejtő órán, kerülve a járt utakat, lopóként osontál, a kutyák hallgattak: ismerték hegyiember-járásodat, a föld nem dobbant talpad alatt: ismerte súlyodat, hiszen rajta nőttél fel, s már ott jártál a hegyoldalban, amikor a hold is társadul szegődött, felhőbe bújt, hogy tolvajsötétet ajándékozzon neked, amire a három házhoz érsz: legfelül az Imoláéké, alattuk a tiéd, az apai jussod, lennebb pedig a korcsmáros zsidó háza, az Abraháméké, s az ismert ösvényen könnyűszerrel surrantál fel szülőöthodig... Ugy pirkadt fel a tulajdon két kezdeddel rakott tűz, mintha a nap éledezne a zsindeleyel fedett, öreg falak között, s te csak suttogtad végtelen örömmel „*most mondd, most hajtogasd, kedves, most vedd keresztbe utamon, hogy van föld, van ház, hogy elszakíthatatlanok azok a gyökereim, melyek bozszákötnek*”...

- Aztán, hogyan éltek? - kérdezte, mert már nagyon hosszúra nyúlt a hallgatás, s mindhárman csak nézték az ételt.

- Akár a többi ember...

- Az apád kocsmájában dolgozol?

- Ott... Csakhogy most állami...

Az asszony felállt, s mintha belenyugodott volna, hogy a vendég, ha hordoz is veszélyt, egyelőre mással van elfoglalva, magukra hagyta a férfiakat. A szobába ment átöltözni. Vasárnap volt, templomjáróóra.

- Es... Ó? - csúszott ki Colomán száján, amint Zita behúzta maga mögött az ajtót.

- Minek a múltat előbányászni, Kálmán? - kérdezte keserűen Ábrahám.

„A gyöngye is erősebb, ha véle az igazság!” - olvasta Colomán a kályha fölé akasztott falvédőn.

- Barátok vagyunk... Ki mástól kérdezném?

- Senkitől! Rég volt, tán igaz se... Eljárt az idő...

- A cimboraságunk felett is?

- Mindannyiunk fölött, Kálmán.

- Epp azért, mert eljárt! Beszélhetsz.

- Szóval érette jöttél...

- Mögöttem az ötven év jócskán, minek hát így köntörfalazni? Meglett emberek volnánk, akik beszélhetnek múltjukról, bármilyen volt is. Mit számít, miért, kiért jöttem? Jöttem, mert úgy éreztem, jönnöm kell! Egy biztos, Ábrahám cimborá, bajnak, annak nem jöttem!

- Hát - sandított a szobaajtó felé Ábrahám -, változnak az idők, az emberek... Te is tudod... Imolát elvette Nándor... Jól vannak... A sebek, ahogy mondják, behegedtek... Csakhogy a nyomokat nem növi be az idő, Kálmán! Akinek nincs már osztanivalója veled, Kálmán, az a tüzet hányja fel... Hiszen, te is tudod, erdővidéken nincs nagyobb bűn!

- Tán a máséban tettem a kárt!? A saját házamat égettem fel, s azért hat év börtönnel fizettem, Ábrahám. Elfelejtettétek?

- Csóvát dobtál, Kálmán, érett fejjel, csóvát!

- A sajátoméra!

- És az áldozatok?

- Azokért nem felelhetek! Honnan tudtam volna, hogy...

- Akkor minek szöktél, miután szabadultál? - vágott Colomán szavába Ábrahám. - Csak a bűnös menekül el idegen földre, aki nem tud megbékélni lelkiismeretével.

- Mentem volna mindenképpen... Imola a megmondhatója... Terveztem... Tudtam, hol keressem, és ki az a dunai hajós, aki átcsempész a bunyevácokhoz...

- Az ma már mindegy, Kálmán... A mi szemünkben szökevény vagy! Tölthetek még pályinkát?

- Ha nem sajnálsz...

- Vendégem vagy, Kálmán.

Ittak. Colomán felállt és körbejárta a konyhát. Megállt a házikészítésű, faragott konyhaszekrény előtt, és végighúzta ujját a rováson.

- A régi... Itt semmi sem változott.

- Változott! - mondta Ábrahám figyelmeztetőn.

- Kínlódott?

- Te börtönben ültél, neki orrig ért a hasa...

- Hibáztatott. Átkozott. Mi?

– A gyermekedet hordta ... Hogyan tette volna?
 – S a gyermek? Nagyocska, ugye?
 – Katonakorú.
 – Neve?
 – Alvin.
 – Tud rólam?
 – Minek? Nándor az apja!
 – Ertem ...
 – Remélem, Kálmán, cimborám ... Mert számodra nincs jóvátétel, tudd!
 – A keszvit, úgy mondod, mintha ti itt külön törvényt ültetek volna fölöttem!

– Törvényt azt nem; de a robbanás tölcsért és két kopjafát hagyott a földben ... Halált meg csak halállal lehet letudni, Kálmán. Két halált meg két halállal, s neked csak egy van ...

– A robbanásról mit tehetek? Honnan tudtam volna, mit ázott el apám a ház pincéjében ...

Elhallgatott, mert nyílt az ajtó, és Zita jelent meg talpig feketébe öltözve; csak kendője szegélyét díszítette hullámos aranyvonal. Kezében fehér zsebkenőt és egy vaskos kis bibliát szorongatott. A templomba indult – lelkében kegyesebb indulatokkal nézte az életet:

– Aztán megtaláltad a számításodat ott, Münchenben?

– Meg, Zita. Jól keresek, szép házam, autóm ...

– Asszony, gyermek?

– Mikor került volna ...

– Baj, Kálmán, baj, mert nem sok értelme van család nélkül sem a keresetnek, sem a háznak, sem az autónak, de az életnek sem, hogy tudd!

– Igaz, Zita ... Tudom, csakhogy én még nem készülök az utolsó számadásra ...

– Mert hát öregsünk, úgy telik az élet – felelte az asszony –, vagy neked másként osztatott?

– En elégedett vagyok – mondta határozottan Colomán. – Amit kerestem, megtaláltam, amit meg itthagytam, itt maradt!

– Itt számodra senki és semmi – emelte fel hangját Zita –, de isten legyen veled, jó vagy rossz ember légy, mindenképpen, csak maradj meg a saját életedben jószerivel, mást nem kívánok neked, *Co-lo-mán*.

Büszkén, begyesen lépkedve távozott. Colomán segélykérően nézett Ábrahámra, villanásnyi legyintést várt tőle, férfias „hagyd, asszonybeszéd”-biztatást, de egyivású cimborája, pajtása, katonakollégája a padlót bámulta, s csak lógatta szeplős, keskeny kezét, és Colomán azt gondolta, hogy „sem győztest, sem áldozatot nem látnak itt benned, ha elfogadnak, hát annak, amivé lettél számukra: idegennek” ...

– Gondolom ... – tévovázott –, ott lesz ő is a templomban ...

– Nem. Neki itt funkciója van, nem teheti ... – felelte Ábrahám, s a bebörözött tejre szálló legyeket kezdte hessegetni. Colomán várta a folytatást, közben nézte a mit sem változott konyhát, és érezte, milyen bátortalanítólag hat rá a megrögzött változatlanlanság, mintegy példázta az ő változottságát; „vajon Imola férje megértené, hogy húsz év távlatában a történetek már csak számára, az idegennek hordoznak jelentéseket, kényszereket?”

– Hát azért jöttél, hogy találkozz vele – vett erőt magán Ábrahám –, én azt mondom cimborá, hogy minek bolygatni, ami egyszer már megüledett ... Nándor szereti őt, szereti a gyereket is, felnevelte elvégre ... Érdemes, cim-

bora, lehet-e beleköpni az életükbe? Úgy gondolod, hogy annak a legénynek tudnia kell rólad? Hogy aztán se te, se Nándor ne lehessetek apjuk lelke szerint? Miért keresed megnyugvásodat az ő rovásukra, Kálmán?

– Nem keresem... De ami egyiknek jó, az rossz a másiknak. Így van ez öröktől fogva elrendezve. De a mi korunkban, hiszen túl van Imola is a negyvenen, nem hiszem, hogy nagy bajt okozna, ha találkoznánk... Legalább veled, Ábrahám – vált könnyörgővé Colomán hangja.

– Nézd cimbora, te régóta nem élsz ebben az országban, nem tudhatod, törvény van rá, hogy jelenteni kell az idegeneket. Állampolgári kötelességünk beszámolni és papírra vetni, hogy mi dolgunk akadt velük, mit beszéltünk és miért... S minél több emberrel találkozol, annál többen kell valljanak rólad, s akkor azokról az időkről is, amiket most firtatsz. S mi ez, ha nem a régi szennyesek kitergetése? Légy belátással, cimbora... Imola a tanácsnál dolgozik... Hogy köze van, illetve volt hozzád, azt már csak mi, a rokonság tartjuk számon, de ha találkozol veled és másokkal is, akkor óhatatlanul rászakad a régi szűgyene... Hírbe hozod! Talán még az állása is rámeleg, s ha olyan utasítással távolítják el a tanácstól, amilyenekkel az ilyesmit csinálni szokták, még mosogatólánynak sem vehetem fel a kocsmába. Érted, cimbora?

– Hát, hogy éltek ti itt, Ábrahám?

– Megvagyunk... Ha meg panaszkodunk, szívünkéből tesszük. De nem válaszoltál, Kálmán.

– Megértettelek... Jobb, ha elmegyek...

– Most! Mindjárt. Mielőtt még mással is összetalálkoznál. A népek lenni vannak a templomban, most a legalkalmasabb... És ne Imolán törd a fejed, cimbora, gondold a tűzre és a két kopjafára... Hoztál te már elég gyászt, nyomorúságot erre a völgyre...

– Hiszed, hogy halvány gőzöm nem volt, mit ázott apám a ház alá?

– Mire mennék, ha elhinném? Rejtegetett mindenki mindent, amit csak le tudott szakítani a visszavonuláskor. Ki fegyvert, ki löszert, ki embert... Hegyvidéken nehéz az élet, kapaszkodik mindenki, amibe tud... De az ol-tásra kigyűlt emberek közül kettőt megölt a robbanás, és kis híján múltott, hogy az erdőre át nem terjed a vész... Belátod?

– Legalább a fiút, azt megnézhetném... Messziről legalább... Tudod milyen jó szemem volt, vetekedett a héjáéval, s nem romlott csöppet sem az el-telt esztendő garmadájában...

– Vasárnap van, Kálmán, s a városba ment, aki fiatal...

– Hasonlít rám?

– Az apja lennél...

– A szeme színe?

– Hát fehérnép vagyok, hogy számon tartsam?

Fáradt volt; minden kellemetlen részletében érezte ötvenhét évének ezernyi nyomát, repedését; pattogzott fiatalos tartása, akár a fejszével döngetett fátörzs kérge.

A gázpedált taposta; idegeiben felbizsergett az önpusztítás vágya; nem kellett a műszerfalra tekintenie, a szélvédőn robbanásszerűen eltoccsanó esőcseppek híven jelezték, mekkora sebességgel halad, száguld, menekül, távolodik a hegyektől, melyekre húsz éven keresztül imák fennköltségével gondolta, vágyakozott, melyek után szinte vallásos hittel epekedett, és amelyeket nem tudott kiirtani emlékezetéből, mert megismételhetetlen évei helyszínét jelentették – a termőtalajt, amelyből egykoron kihajtott...

Állampolgársága: magyar

Valahonnan az Urál környékéről jöttek. Legenda volt, hogy szétváltak: finnek lettek, meg észtek, meg magyarok. Magyarok az Aranyszarvas után mentek, és legszebb tájat találtak. Valóban így is van. Csak sajnos, szerencsétlen ország, akinek volt három tengerkijárata és hatalmas birodalma. Végül maradt csak ennyi. Szerencsétlenség miatt lett így, nem magyarok miatt.

Első világháború után antant úgy döntött, hogy rossz oldalon áll a magyar nép, és elvágta az ország egy részét. Döntő szerepe volt ebben Franciaországnak. Igazságtalan, hogy így történt, mert történelem, nem nép csinálja, és pontosan a népet büntették ezzel, pedig nem is mi választjuk a kormányunk. Akkor nem ez volt. De most ez van. Ha mondjuk más embernek lett volna döntő szó a kormányzásban, és más politikát csináltak volna, akkor okosan kijöttek volna azt a bonyolult helyzetből. Második világháború után megint rossz oldalon állt. Pedig nem lehet mondani, hogy politikai szempontból hibás volt a magyar: az egész világon – Szovjetunió után – Magyarország második ország, aki forradalom csinálta, ami összesen három hónapig tartott. Az első világháború óta csökken a területe a Magyarországnak. A második világháború után megint csökkent.

Most mondják, hogy Jugoszlávia részen meg Csehszlovákia részen magyarok nem rosszabb élnek mint itt. Legalábbis semmi harag nincs ellenük. Szabadon engednek onnan ide, innen oda. De legfájdalmasabb pont az a Románia. Transilvánia. Pedig Transilvánia Magyarországnak szíve volt. Ez a szíve ott maradt, és ezt meggyilkolták. Szó szerint.

Török háborúról sokat tudtam, és 1848-ról, amikor forradalom, szabadulási forradalom volt. Hát nagyon sajnálom a magyar népet. Tényleg szívemből sajnálom. Valahogy történelmi szempontból ez szerencsétlen nép és jobb sorsot megérdemel, mint van. Nem vagyok magyar, de számomra ez nagyon súlyos dolog. Úgy nézünk most, hogy Magyarországon lakik majdnem tizenegymillió ember, de egész világon több, mint harmincmillió. Ez bonyolult történelmi események miatt van. Első világháború, második világháború és 56-os események miatt.

Ha törököket filológiai szempontból nézünk, elég sok szó jutott magyar szókincsbe. Magyarok akkor is maradtak, mint önálló ország, önálló nyelv. Ha másképpen lenne, nem tudták volna védeni itt a saját kultúrát. Tudomásom szerint egyetlen nép van – ez a magyarok –, akik tudták védeni saját nyelvet, és saját kultúrát és hagyományokat. Pedig ez tényleg nagyon nehéz, mert százötven évet a török alatt – és sok minden közbe jött – és ezek mégsem elvesztették saját arcát. Nagyon lényeges dolog. Ezen csodálkoztunk, amikor czekeket tanultam, és beszélünk is barátnőmmel.

Főnököm munkahelyemen előadásokat szokott tartani nekem a magyar történelemről az ókortól kezdve. Ez legérdekesebb számomra, mert ezt kedvelem. Igazságot mondott Árpádtól kezdve. Mi volt, honnan jöttek, ki volt az az igazságos király.

Ezért először nagyon jó benyomásom volt. Magyarok tudták védeni saját folklór, saját kultúrát. De jobban megismerkedtem a fiatalokkal, és ezek inkább nyugatra néznek, sajnos, és szerintem emiatt fognak elveszíteni sokat a kultúrából. Mert valahogy olyan általános európai kultúrszintre jutnak és akkor vége. Kulturális szempontból nagyon fog elmaradni, az biztos. Mert van alapja, és ezzel nem tudnak mit csinálni.

Magyarország történelméről vagy kultúrájáról sem tudtam semmit. Semmit mielőtt átjöttem. És, ha nem ismersz ennek a népnek a kultúrájára vagy történelme, nem tudsz értékelni. Ha nem ismersz a népi kultúrát, ha nem tudsz, hogy miből él, hogy miért ilyen elképzelések vannak az embereknek, akkor egyszerűen nem tudsz megérteni magyar lélek, mert ez is olyan különös.

Magyarok nem hisznek abban az emberben, aki bevándorol ebbe az országba. Azt hiszem úgy gondolnak, hogy úgyis kevesen vannak és kell őrizni ezt a magyar véret. Szerintem bizonyos szempontból azért is nem szívesen beengednek, és ha már itt van, akkor is nem vesznek fáradságot, hogy megértsenek valakit. Ha valakivel megismerkedem, először nagyon úgy érzem, hogy három lépésre tartanak tőlem. Vagy félnek vagy nem hisznek bennem. Mert nem lehet tudni kicsoda vagyok. Szoktak hazudni is, hogy minden tökéletes, hogy minden jó itt. Aztán, amikor jobban megismerkedünk, akkor helyreáll minden.

Nincs probléma, de nem vagyok biztos, hogy tiszta szívvel elfogadnak. Abban nem vagyok biztos. Több emberrel találkoztam, aki tényleg szívből sajnálja engem, és kérdezte, hogy nincsen honvágyam, meg hogyan tudok itt élni. Most utolsó időben sikerült néhány barátot, igazi barátot szerezni. Sajnos nekem ebben tényleg nagyon sok probléma volt. Szerintem mindenkivel szemben is így van.

Magyarország titokzatos ország volt nekünk. Egyetlen egy magyar ember nem járt nálunk egyetemre, nem találkoztunk magyarral, és amit újságokból tudtunk kiszedni, az az, hogy valamilyen agrárország. Anyukáméknak sem volt halvány gőzük sem. Tudtuk, hogy létezik, hogy szocialista ország, de milyen színvonal van, kulturális szempontból, azt nem tudtuk.

El akartam Magyarországba menni, és rábeszéltem barátaimat. Úgy gondoltuk – szegyen, nem szegyen –, hogy ez a birkapásztorok országa, mert irhabundákról hallottunk. Azt vártuk, hogy ez egy elmaradott, valamilyen birkapásztori ország. Szinte, mint Bulgária lehet, és inkább Lengyelországba jobb. Mielőtt elindultunk volna, három napig kellett járni előadásra, ahonnan megtudtuk, hogyan kell viselkedni. Az országról kellett mindenféle információkat összeszedni az egyetemen, mert azon keresztül jöttünk. Vizsgáztattak. Minden kérdésre kellett válaszolni. Például, hogy külügyminisztere kicsoda, aztán, hogy micsoda ez a népfront. Aki bukfenc lett, maradt otthon. Az információk, amiket összeszedtünk, inkább társadalmi és politikai információk voltak; ez-az volt.

Döbbenetes, amit itt láttunk. Láttuk, hogy ez sok fokkal magasabban áll, mint bármilyen más szocialista ország. Ez nekünk lélekben a forradalom volt. Láttuk, hogy milyen lemezeket lehet kapni..., és az illatszertboltokban..., és a divat szempontból... Aztán Budapest... Maga Budapest nagyon tetszett nekem. Annyira tetszett az architektúra, annyira hangulatos város, hogy akkor egyik barátnőmnek mondtam – pontosan emlékszek: amikor az alagúton mentünk – mondtam, hogy adok fél élet, csakhogy élhessem néhány évet Magyarországon, mert ez csodálatos, romantikus város.

Osszesen két hétig töltöttünk itt. Gödöllőn, az agrár egyetemen, kollégiumban laktunk, a Mátyás pincében ebédeltünk. Voltunk Kecskeméten, Debrecenben és Balatonnál egy hétig nemzetközi táborban. Ott ismerkedtem meg későbbi férjemmel.

Utolsó előtti napon a nemzetközi táborban diszkóban voltam. Sok magyar fiú hívta táncra, és akkor jött későbbi férjem. Az egyetlen, aki nem figyelt rám addig, és nagyon zavart. Aztán később kiderült, hogy nem tud táncolni, pedig ő maga basszusgitár volt. Tudtam, hogy basszusgitáros. Meghívta az asztalhoz, és angolul beszélünk. Inkább neki barátjával, mint övele. Összesen fél órát töltöttünk a diszkóban, és elmentünk a Balaton-partra. Hold-út volt. Az volt. A halak ugráltak ki a vízből, csodálatos és romantikus minden. Természetesen beszélni nem tudtunk csak angolul pár szót. Megálltunk egy villa előtt, nem akartam bemenni, mert nem nagyon értettem, mi van. Kiderült, hogy ez a nyaralójuk. Bevezette a szobába. Ez már este volt, és az egész család ott volt, a nővére is. És akkor ő azt mondta: „Ez a kislány lesz feleségem”. Ennyi volt. Szó szerint csak ennyi. Címet cseréltünk. Másnap el is indultunk csoporttal Debrecenbe.

Amikor hazaértem, már várt a levele. Magyarul írva. Szaladgáltam a városban, kerestem a magyar szótárt. Egyetlen példányt találtam. Lefordítottam magamnak, amit tudtam. De az egész levelen keresztül az volt írva, hogy „I love you”. Egy rózsából egy szirma volt benne. Én nem is válaszoltam. Szép volt, de túl egzotikusan találtam. Jött a távirat, hogy miért nem válaszolok. Akkor írtam levelet. Angolul írtunk egymásnak majdnem fél évig, de nem tudtunk angolul. Mindennap kaptam egy táviratot. Többször éjszaka hozták. Szilveszter előtt újra találkoztunk. A magyar csoportvezetők nagyon rendesek voltak, mert elfogadtak engem, mint a csoportnak a tagját. Mindenhova velük jártam, és ott is aludtam a szállodában. Ez volt a baj, mert első férfi volt életemben.

Szilveszter után elmentünk magyar nagykövetségre. Ő akkor megérdeklődött minden, és kitöltöttük a papírokat. Ő már kezdett tanulni nyelvet. Én még el se kezdtem magyarul tanulni: nem is gondoltam, hogy férjhez fogok menni.

Nem szerettem. Nagyon egzotikus volt, jólesett, de másvalakibe voltam szerelmes. Az volt az első szerelem, de éreztem már, hogy semmi nem lesz abból. Azért is mentem Magyarországra, mert szüleim küldtek, mint regényekben, hogy kicsit rendbe kellett hozni az idegcímet.

Tovább is mindennap távirat meg levelek, hogy feleségül fog venni, mert nem tud tovább képzelni életet nélkülem. Kért, hogy meghívólevelet küldjem neki. És akkor kellett nekem írni először, hogy ez vőlegényem. Eszem ágában sem volt, hogy ez valóban így van. Persze eszembe jutottak mindig a magyarországi napok, mert a fiú is maga nagyon jóképű volt. Ugyanolyan, mint a Play Boyból. Arra gondoltam, hogy jön, a szüleimmel megismerkedik, aztán majd látjuk mi lesz. Nem gondoltam, hogy olyan hamar minden. Nem is hittem, hogy egyáltalán sikerülni fog, mert az egész nagyon bonyolult.

Amikor márciusban jött, már hozott a jegygyűrűket is. Vissza már csak nem lehetett utasítani az ember. Már harmadik találkozásunk volt, és én számomra megint tiszta cirkusz. Amikor kérte a kezemet a szüleimtől, ők hárman ott voltak a nagyszobában, én másik szobában ültem és nevettem hangosan, mert annyira ez valahogy volt. Sírt, és akkor anyukám is természetesen. Anyukám mondta: na nézzél, kislányom, ha valaki ennyi ezer kilométerre hajlandó jön-

ni, akkor valóban ez vak szerelem, és tényleg szeret. Most már döntsél. Addig nagyon ellen volt, mert egyetlen gyerek vagyok, és nem akarta elengedni. Apukám azt mondta: neked kell élni velem, és neked kell döntenem, és nem akarja, hogy esetleg nem engednek nekem, és akkor egész életet fogok mondani, hogy ő hibája miatt nem sikerült nekem.

Sokan mondták, hogy többször kell nekem gondolni, hogy hova megyek. Olyan példát is mondtak, aki Afrikába ment férjhez. Mondták, hogy Magyarországon szokás, hogy férfiak járnak bárba meg restauranciába, és asszony marad gyerekekkel otthon. Nő sehova se jár, és nincsen emancipáció. Megértettem miért mondanak nekem, viszont nagyon dühös voltam erre. Nem hittem semmi.

Esküvőre férjem jött repülővel, száz szál vörös rózsával.

Több szempontból kell nézni, miért mentem férjhez. Nem sikerült mennem ahhoz, akit én nagyon szerettem. Másrészt pedig akartam elszabadulni életstílustól. Egyszerűen más szabadságot akartam minden szempontból. Otthonról is el akartam menni. Mindig úgy viselkedtek velem szüleim, mint kislánnyal. Éreztem, hogy nem tudom úgy élni, ahogy szerettem volna. Nekem is kellett akkor valamilyen támaszpont. Most csak én tudok ezt érzékelni. Most nem csináltam volna ez. Huszonhárom éves voltam akkor, és ő első férfi az én életemben. Nagyon konzervatív nevelést kaptam.

Miért is döntöttem így? Negyedik osztályos voltam egyetemen, és ötödik osztályon mindenki, mint örült megyen férjhez, akár fiktív is. Nagyon vágyódtam másik civilizáció után. Gondoltam, hogy nem vagyok egyetlen. Ha nem jön össze, akkor mindig lehet elválni, és visszajönni. Erre gondoltam akkor.

Férjem nagyon jóképű férfi. Most is mindenki mondja. Play Boyból lehetne kivágni. Csak nem az én ízlés. Ő akkor hazudott nekem, hogy egyetemen tanul. Igazság szerint – mert nem hülye, és mindenből egy kicsit csipked – mindenről tud egy kicsit beszélni: matematikától kezdve muzsikáig. Természetesen, mert muzsikos, basszusgitár. Hazudta, hogy ugyanolyan idős, mint én, pedig fiatalabb. Persze, hogy nem számít két év. De hazudta. Amikor én megtudtam az igazságot, akkor is gondoltam, hogy nem késő, mert lehet tanulni, ha van kedve embernek.

Amikor terhes voltam, már tudtam, hogy férjem hazudik. Térden állt, sírt, vállalta minden és mondta: „Az isten ajándéka vagy, ha el fogsz hagyni, nincs értelme az életemben”. Mert szerelem, igazi melegség úgy érezte, hogy csak tőlem kapta. Azelőtt családon belül sose érezte magát. Akkor úgy gondoltam, hogy ez anyagi szempontból nézni hülyeség, és tényleg nem érdemel. Ez a legkevesebb. Legfontosabb számomra őszintén lenni és kölcsönösen valakivel. Úgy gondoltam, hogy nincs nagy szerelem. Férjem valóban nagyon szeretett, én nem, de barátot őszintén reméltem, hogy meg fogok találni benne. Nagyon akartam gyereket, egy fiút. Sikerült is. Úgy gondoltam, ha nem fog megváltozni, én egyedül is képes vagyok nevelni. Akkor még nem volt késő, de gondoltam, helyes, ha fogok szülni. Az is gondoltam, hogy lehetséges és visszamegyek, de az is lehetséges, hogy itt maradok, mert azt reméltem, hogy férjemből lehet még faragni egy igazi embert.

Férjem jött is utánam, hozzám haza rögtön tíz nap szülés után. Mert szülni hazamentem, hozzám. Itt nem tudtam. Magyar orvosok nem ismertem, nem tudtam magyarul, nagyon féltem. Szegények is voltunk. Viszont otthon a családhoz tartoztak összes professzorok, összes orvosok. A legjobb klinikába men-

tem. Őt főorvos volt, és őt személy volt mellettem. Magyarországon biztos, hogy nem tudtak volna nekem ez biztosítani. Három hónapos volt a fiam, amikor repülővel hoztam Magyarországra. Anyukám is jött, és akkor itt volt a tragédia. A férjem nem volt hajlandó kidobni a bizonyítékokat. Valaki volt. Nem akárki. Nekem nagyon rosszul esett, hogy cigány. Ez volt a pokol. Csinálja, hogy tudomásom ne legyen. Ezt nem vártam, ilyen nagy szerelem után. Es hirtelen, csak így. Nem tudtam mit lehet csinálni, mert rögtön vissza nem lehetett menni kisgyerekekkel.

A férjem maradt és titokban tovább csinálta az adósságokat. Akkor már szerelemről nem lehetett beszélni, és az utolsó öt év tiszta pokol volt. Amikor az tragikus, asztronomikus nagy száma volt adósságának – több félmillió – akkor apósomnak kellett eladni a nyaralót, hogy tudja kifizetni az adósságot fiának. Nekünk kellett költözni el Pestről. Egy évig erdőben laktunk, mert férjem pesti szükséglakás törvény ellen eladta, százhuszezer forintért. Amíg nem tudtuk visszafizetni azt a pénzt, nem tudtunk visszaköltözni Pestre. A pénzt, amit szüleim hoztak nekem, meg amivel apósom segített, fizettük vissza két év múlva az adósságot. Nem tudtunk spórolni semmi.

Férjem könyörgött, hogy ne váljunk el, ameddig ő sarokban van. Amikor pedig már megint Pesten voltunk, nem akartam elválni gyerek miatt. Nem akartam, hogy gyerek ártalma legyen. Mindig gondoltam, hogy kicsit még várom. Még egy kicsit várom, hátha megváltozik, és végül is nagyon nagy szégyen a szüleimnek számára, mert egész kisváros ismerte őket. Férjhezmenés előtt figyelmeztettek engem. Nem akartam, hogy nekik igaza legyen. Egyszerűen nem hittem, hogy valakit nem lehet úgy átnevelni, úgy átfaragni, hogy szélhámos ne legyen.

Igazság szerint, ha most visszagondolok, akkor nagyon megutáltam a magyar nyelvet is. Minden, ami férjemhez kapcsolatban tartott. Megutáltam fizikailag is. Nem is akartam nyelvet megtanulni.

Rossz helyzet volt akkor. Üres üvegeket kellett visszaváltani, hogy gyereknek tudjak venni hébikonzervet. Nevetséges dolog, mert gyönyörű szép bundák voltak rajtam, meg sok arany, és nem volt mit enni. Szó szerint. Én is azt ettem, amit fél liter tejet kaptam a fiam után ingyen. Szó szerint ez is: chezés. Akkor apósom sok mindent segített. Hét végén tudtunk oda elmenni, és enni; gyereknek gyümölcsöt vettek, meg ilyesmit.

A fiam tíz hónapos volt, amikor muszáj volt menni dolgozni. Apósom szerzte egy állást. Rutinmunkát végeztem 2400 forintért. Ott kezdtem igazán tanulni magyar nyelvet, mert férjemnek nem volt türelme beszélni velem. Kezdtém érezni, hogy valóban valahol annak az asszonyágnak otthon igaza volt, amikor mondta; férjem többször elment szórakozóhelyre, restauranciába, és nekem kellett otthon maradni a gyerekekkel. Az én fizetésemből éltünk, de nagyon jó emberek között voltam. Ott kezdtem értékelni, hogy mi is valóban jelent ez a szó, hogy szabadság. Megtaláltam bizonyos nyugalmat nem családon belül, hanem társaságban, munkahelyen. Proletárok között jólélt emberekre találtam. Számomra ez érdekes, hogy ők egymással nagyon rosszul voltak, de megsajnálta engem. Mindenki úgy jött hozzám, hogy saját baját megmondta, és próbált segíteni, védeni engemet is. Akkor kezdtem érezni, hogy sok baj van emberek között Magyarországon. A kis emberek között irigység a pénz miatt, a lakáskörülmények miatt is irigység. Nagyon szerettem a munkámat. Nem az volt, amire készültem, de ott igazán olyan társaságra kerültem, hogy megfelelő volt minden szempontból, és végre nagy segítséget kaptam.

Pontosan akkor döntöttem, hogy itt kell maradnom Magyarországon, amikor ezen a munkahelyen dolgozni voltam.

Arra is gondoltam, sor fog kerülni, hogy el kell válnunk férjemtől. Sokszor úgy mentem vissza hozzám haza látogatóba, hogy tiszta eszemmel akartam megtudni, hogy hajlandó vagyok-e visszamenni végleg vagy nem. Első látogatás után már láttam, hogy teljesen megváltoztattam magam pszichológiai szempontból. Amit eddig én észre nem vettem, ami normális dolog volt eddig, most volt idegesítő otthon. Az egész életritmus is. Elvesztettem ismerőségeimet, pedig ott kint nagyon fontos. Nem pénz, hanem baráti kör, akivel tudtam volna tárgyalni ilyen szinten, amilyen én már jutottam. Úgy éreztem, hogy ezek olyan kispolgári lettek. Férjhez mentek és megsemmisültek, megállapodtak. Fiúk között kettő alkoholista lett, a harmadik pedig ugyanolyan. Jólesett otthon lenni, de sok minden idegesített. Idővel úgy éreztem, hogy elvesztettem kapcsolatomat szülei házzal. Az otthoni fiatalság máshogy gondolja. Én hetvenes évekhez tartozom, és ott már idegen vagyok ezzel. Nem tudok érteni őket. Számomra ez életem tragédiája, és az is marad valóban: én saját országomban már idegen vagyok, itt még mindig idegen vagyok, de az is maradok. Pontosán azért, mert én azt hiszem, hogy sohasem fogok jutni olyan szintre, hogy anyanyelvként beszéljek magyarul. Túlságosan sokat foglalkoztam fiammal saját nyelv megtanítása, amikor éppen nekem kellett volna magyar nyelvet tanulni. Elkéstem. Nem vigasztalja engem, hogy van ismerősöm, aki ugyanúgy nem érez otthon magát ebben az országban. Ez százszázalékosan magyar. Szerintem pontosan azért, mert ugyanolyan nevelést kapta, mint én: múlt századi. És ő valóban nem tudja találni a helyet a társadalomban, és nagyon gyáva a társadalommal szemben. Nem tudja, hogy ő most külföldre kell menjen vagy maradni. Ismerősöm ezt még nem tudja.

Első három évig, ahogy töltöttem Magyarországon, olyan nosztalgiahullámok voltak. Nekem úgy volt, hogy első két évben biztos, hogy félévenként kellett hazamenni, mert nem bírtam. Addig ameddig süketnéma voltam. Amikor később már megtanultam a nyelvet, könnyebb volt számomra. Akkor már több információhoz tudtam jutni, és megszoktam az életformához. Igazság szerint, amikor anyósomhoz költöztünk, ugyanaz volt, mint amikor szüleim házában voltam. El voltam kényeztetve. Ugyanez a színvonal is volt, mint nekem otthon. Sőt, ugyanez a konyha is. Nem éreztem, hogy külföldön vagyok. Csak nyelvprobléma volt; nem volt ismerős, barát sem. Nem volt kivel beszélni. Sokszor úgy voltam bezárva a lakásba, mint valamilyen börtönbe. Egyedül kisfiam volt. Mindig egyedül kisfiam volt.

A fiammal most jó, azóta, hogy új lakásba elköltöztünk, férjemtől külön. Fiammal ritkán szoktam magyarul beszélni, akkor csak, ha valaki magyar van körülöttünk. Most ötéves. Nagyon ragaszkodik hozzám, túlságosan is. Ez nagy baj. Hiányzik a férfi társaságot neki, és nem tudja még mindig dönteni, hogy magyar. Az óvodában többször is mondta azt, hogy ő nem magyar, de nekem mindig azt mondja, hogy magyar. Hát azt hiszem az lesz belőle, magyar. Örömmel fogadom, mert, ha itt marad Magyarországon a gyermekem, akkor legyen már magyar. Kényes helyzet, mert ott kint született, és még neki kell eldönteni egyszer. Bosszú sem akarok állni férjemen, mert nem is érzek undor iránta. Szerintem szerencsétlen ember, mint ez az ország, aki nem tudta találni a helye. Nem csak én, ő sem találja a helyét. Inkább jobban találtam a helyemet én ebben az országban, mint ő, aki itt született. Mert ő mindenből próbált szerencsét, és mindenből bukás lett. Magyarország megfelelőbb ország

én számomra, mert kulturális szempontból megfelelő... ez nem egységes. Volt olyan időszak, hogy megutáltam szabályosan az egészet a férjem miatt, mert gondoltam, hogy minden magyar ilyen. De minden attól függ, hogy milyen társadalmi elitekben járunk, emberek hogyan fogadnak. Sokszor egyszerű emberek között, például parasztok között nagyon jól éreztem magamat. Aki elitához tartozik, ezek számára én inkább olyan egzotikus vagyok, és ezek elvárják tőlem, hogy idegen maradjak. Attól függetlenül kedvelem a magyarokat. Amikor a kisfiam magyar állampolgár lett, úgy éreztem, nemhiába, hogy itt vagyok. A fiam magyar állampolgár, és én is magyar állampolgár leszek, de tisztán még nem látom helyzetemet. Gondoltam arra, hogy elmenni. Újra nyelv nélkül, ismeretség nélkül új életet kezdeni? Gondoltam még egyszer ezt kezdeni, ez a pokol. Még egyszer átmenni valahová, nem vagyok kész ehhez, nem vagyok erős, és senki nem vár. Én itt valóban felnőttem. Önálló ittem. Ez olyan hirtelen történt. Rögtön történt, és nagyon kemény volt. Ember, aki megszokta, hogy minden megengedi magának, és utána az kell, hogy éhezni kell, ez elsősorban büszkesége szempontból nagyon fájdalmas. Nem lettem kedvezményezett. Rosszabb élek, mint magyar ember. Elég agilitás nincs bennem. Nem vagyok. Természetem nem ilyen, és nem hiszem, hogy fogok találni ilyen ember, aki fog érteni engem egész. Mert ember, férfi számára én mindig egzotikus madár vagyok, az is maradok talán. Játszani velem nagyon jó, de ha komolyról van szó, már tartózkodnak tőlem. Nem tudok hosszú idő kapcsolatot teremteni. Nagyon könnyen tudok kommunikálni valakivel, de hosszú idő nem sikerül férfiakkal. Szerintem mert mindenki akarja a magyar feleséget vagy nyugaton feleséget. A karric szempontjából első sorban.

Volt főnököm nagyon sokat beszéltünk nyugati életformáról, szocialista országok életformáról, a Magyarországról is. Magyarország avangard a szocialista országoknak. Avangardja minden szempontból. Megint az egyetlen ország szocializmusból, aki tud valutát hozni. A kulturális szempontból itten sokkal többet engednek, mint bármilyen más országban. Avangardista ország. Amikor kisfiammal voltunk Jugoszláviában, láttuk ezt. Két hétig voltunk Splitben. Ez volt fordulópont. Akkor tudtam először értékelni, hogy mi is valóban ér Magyarország. Honvágyam éreztem Magyarország után. Olyan hatodik nap, pontosan. Barátnőmnek megmondtam, hogy már nem bírom tovább, esetleg haza kell menni Magyarországra hamarabb, mint tíz nap múlva, hamarabb, mint ahogy terveztük.

Hajnalban

Beteszed a kaput.

Szó sem jön belőled, hunyorgó *Sparta*
szád szegletében.

Kúszol az éjjeli tájon, mint barna pók a reszkető
hálón. Hová visz ez az út?

Dülöngsz árkon-bokron át

és homályos réteken, hol riadt pipacs és

búzavirág zokog, s kopáran meredeznek a telefonoszlopok. . .

halk nesz kél, és mindjárt reggel lesz.

Négysoros I.

Talán kitaláltalak,
lehet, végképp nem létezel.

Elképzelt összefüggés lennél
kép és tükörkép között?

Egy névtáblára

Mint Braille-írást a vak,
megfejem behunyt szemmel is,
hiszen kezdettől ismerős
ez a névtábla-vészet.

Böngészem boldogan
a gyerekkorra nyíló
egyetlen ajtó betűit.
Más név áll rajta, igaz.

De mégis ez
a legelső h a s o n m á s .
Finom rajza azonnal
ujjaim hiszékeny hegyébe égett,

s elérte,
(mert meg előttem
nem nyitattik!)
ami húsz hosszú évnek
nem sikerült.

E földön
végleg
h o n t a l a n í t .

Ady-változat

Majdnem „Ez itt a Bence...”-mód
lohoítatott
kamaszkora utcáin valaki.
Ólmos júliusi nap volt.
Röpültem mellette mégis, óvatlanul.
Míntha mezitláb, kések élén...
úgy járok erre –
mióta... visszavette.

Séta a főtéren

ide minden reggel
oda csak ha hívnak
itt már behunytt szemmel
amott visszasírnak
ide sokadszor is
amoda már sosem
chhez semmi kedvem
oda pedig juszt sem
ide csak reszketve
oda sorszám után
van ahol délelőtt
van ahol délután
egyik hely jutalom
másik már büntetés
ma még felvonulás
holnap már tüntetés
ide minden reggel

amoda még mit nem
itt csak alázattal
oda tiszta ingben
ide még nem lehet
oda már nem szabad
itt csak kísérettel
amott most elmarad
ide csak reszketve
oda sorszám után
van ahol délelőtt
van ahol délután
ide már két éve
oda amikor nyit
és még ahol *kellék*
hiányában ma sem
intézhettem semmit

Már levelet is kellene írni haza

nyugtalanul aludtam az éjjel
pedig megszoktam már a lámpafényt
mégis felriadtam *BIZTOSAN*
VALAMI TÖRTÉNNI FOG VE-
LÜNK

még fent voltál én pedig azt
hittem virrad tudom valamit
kérdeztem is de már nem emlék-
szem

nincs most semmi baj mondtad
mielőtt megint elindulsz
idd meg a kávékat mikor jössz
pihened kellene már ha lehet
ne maradj túl későre tudod a
gyerekek sem igen láttak a héten
világosban és már levelet is
kellene írni haza vigyázz az
úton tejet és kenyeret hozzá!

Útonjáró *

– T. Pataki László *Útonjáró* című könyvének alcíme: Feljegyzések Nógrád megyéről. Az első oldalon ez olvasható mottó gyanánt: „Nem elég a földet birtokunkba venni, önmagunk ismerete talán ennél is fontosabb.” (Sütő András). A könyvben továbblapozva, a Beköszöntőféle cím alatt a következő sorok olvashatók:

„A vidéket járó arra lesz figyelmes, erős érzéseket ébreszt benne a táj, a falvak sorsa, múltja, mai élete és mindaz, ami az emberbokrok jövőjével lehet kapcsolatban. Azt érzi néha, jó volna megállni egy időre, körbejárni egy-egy falu valamennyi házát, bekukkantani az ereszek alá, kikérdezni múltról és jelenről az öregeket, aztán Veres Péter szavával: megírni mindent, »A mát, amint jön a tegnaptól és megyen a holnapba!« Felfedezni mindazt, amit a változásban megragadni azért fontos, mert szilárd pontok kelleneek. Nélkülük nincs előrelépés.

A faluzó krónikás megáll egy-egy pontján a falvaknak és fényképezőgépet kattogtató társával együtt »gerillaharcra« indul. Felderítésre, felfedezésre, újraértékelésre, a hely(ek) szellemének felkutatására, a mai nógrádi élet mozgatóinak kitapintására.”

Sz. K.: – Egy könyv bemutatásánál talán az első és a legfontosabb dolog a műfajnak a tisztázása. Nem egyszerűen az úti jegyzetéről van itt szó, hanem egy magasabb szintről, amit már útirajznak nevezünk. A kettő között a különbséget az adja, hogy az útirajz igényesebb, gyönyörködtetni is akar, érzelmekre is akar hatni, tehát bizonyos művészi igénnyel lép fel. Számtalan helyen lehet megfigyelni azt, hogy itt nem egyszerűen egy újságíró, hanem egy író ír. Új dolog az úti jegyzet, vagy az útirajz? Semmiféleképpen nem. A magyar irodalomban, vagy a magyar művelődéstörténetben is meglehetősen nagy múltra tekint vissza. A XX. századnak is megvannak a maga útleírásai. Az egyik éppen Móricznak a műve – hogy nógrádi érdekeltsgű dolgot mondjak –: a Gyalogolni jó. Drégelypalánk egyébként szerepel ebben a könyvben is.

T. P. L.: Drégelypalánk aztán végképp nem ad alkalmat – de ilyet miért is keresnénk? – arra, hogy a történelmet, és nemcsak a nógrádit kikerüljük. A történelmet lehet illeszteni a mához, beépítve a jelen dolgaiba, törekvéseibe, és lehet a holnap terveihez kötni, invencióval – leleménnyel, hozzáértéssel vegyes szeretettel. „Lehet, érdemes” – mondják a palánkiak. A történelemre itt van mindjárt a nemzeti helytállás egyik legismertebb, íro-

*Elhangzott 1987. október 23-án a Bartók rádióban, Liptay Katalin szerkesztésében. (Riporter: Tölgyesi Katalin, a könyvet bemutatta dr. Szabó Károly)

dalomban is feldolgozott példája, a híres „drégeli” rom legendája. A község (Drégely) néveredetére is fel kell figyelni: a kutatás kimutatta, hogy lengyel testőrtelepítés volt ez a hely nagy királyaink idejében. A testőrök a király kíséretében kerültek ide.

Magáról a drégelyi romról, egykori várurkról, névadójukról (jó néhány környékbeli-helybeli cég viseli nevét intézményenként is), nemzeti hősről nem sokat tudnak még az idősebbek sem. „Mindössze” helyállnak a mai küzdelmekben. A fiatalja tanulja ugyan a történelmet – már, ahogy tanulja.

De, hogy az egyoldalúság vádját elkerüljük, elmondom azt is, amit a helybeli Szondy Lakatos- és Szerelőipari Szövetkezet elnökétől 1980-ban hallottam, a Szondy névről. Balázs Sándor értékes adattal szolgált. Elmondta, hogy egy ízben komoly vita kerekedett arról, miként helyes a várkapitány nevét leírni? Az itteni gazdálkodó egységek természetes módon viselik a történelmi nevet, és így természetes az is, hogy néha alaposabban belemennek a helytörténeti és történelmi kutatásokba. A helybeliség megtartó erejének növelése amúgy is gyakorta vetekszik egynémely történelmi hőstett és kitartó szívósság erejével és súlyával. Ez az egyik. A másik a honismereti munka, ami időnként felszikkázik, jókora ismeretterjesztő holdudvart kerekítve az éppen vitatott kérdés köré. Így jutott el az ipari szövetkezet egészen az Akadémia állásfoglalásáig. Abban azután világosan az áll, hogy helyes Szondy György nevét y-nal írni, mert bár Szondy korában a nemesség még nem használta ezt a betűmegkülönböztetést, Szondy lengyel származásának eredete indokolttá teszi ezt.

Ez a szövetkezet már az első évben majd húszmillió értékű termelt, nagyrészt különlegesen értékes szerelési munkákból. De már 1979-ben 136 milliónál tartottak, nyolcvanban megközelítőleg ötszáz dolgozója volt, és a külföldi munkahelyeket is számítva, akkor nyolc üzemegységük működött drégelypalánki központtal. Ők szerelték szovjet mérnökök irányításával az Interszpuznyik földi állomásának berendezéseit, amelyek segítségével a moszkvai olimpiát néztük mindahányan az országban. De ugyanők szerelték a szabadság-hegyi tévétoronytól kiindulva, az országos mikroláncot is. „Részlet venni itthon is mindenben, ami az ittlétet gazdagíthatja” – ez az y-os Szondy szövetkezet jelmondata. Évente majd ötezer kilométert utaznak saját autóbuszukkal a kirándulásokon. A tanács éppen a szövetkezetiek segítségével állított emléket Kő Pál szobrászművész alkotásával a drégelyi hősnék, központi fűtésű iskolában tanulnak a gyerekeik, néhány év alatt négy iskolai tanteremhez újabb tízet építettek(!). Negyvenkét tanköteles cigánygyerek közül negyven rendszeresen jár iskolába – ez önmagáért beszélő adat is bizonyosság arra, hogy a mai küzdelmekben is lehetnek említésre méltó eredmények és persze, gondok is. „Jó víz, jó út” – ezek a megtartás és előrelépés helybeli küzdelmének legfőbb pontjai.

Sz. K.: – Körülbelül azt tette T. Pataki az Útonjáróban, amit Móricz mivelt a Gyalogolni jóban. Mások és mások a hasonlóságok az elődökkel. Eötvös Károllyal és Mikszáthtal elsősorban a hangvétel és a stílus, illetve a stílusváltások rokonítják. Az a neki-nekilendülő stílus, amely időnként egész mondatrészleteket eredményez, megint máskor az apadásnak az időszakait, amikor szinte úgy érezzük, hogy pipafüst mellett mondja el a történeteit, a látottakat. Az említett szerzőkhöz tehát a szép-

írói hajlandóság közelíti. Jellegzetes krónikáshangot üt meg, amely ilyen stílárís jellegzetességeket is felmutat, hogy „egykor volt”, „hajdan volt”, „híres-neves” – ez egy kicsit a XIX. századot és a magyar romantikát idézi. Egészen más vonatkozásban hasonlít ez a könyv Szabó Zoltánhoz, illetve Móriczhoz. A tárgyilagos rajzokban, és ugyanakkor a tárgyilagosságot gyakran felváltó szenvedélyességben. A könyvre jellemző a kritikus hang és a problémafeltáró felelősség. Helyenként olyan szenvedélyes, hogy szinte sistereg.

T. P. L.: Horpácson menhelyi körülményeket nem látok, de látom, hogy milyen lelemény arán „muszajherkules” hősiességgel próbál itt megélni – nem szociális cátelemben! – ez a kiemelt feladatokat ellátó gyermekotthon ügy, hogy megőrizze-megtartsa a Mikszáth-kastélyt a maga eredetiségében, hogy ne zavarja fölöslegesen csendjét, hogy elférjen a jelenlevő szellemmel egy fedél alatt. Kerítésre például külön pénzt kaptak, több, mint 150 ezer forintot, a régi Szontágh-féle kastély előtt a Mikszáth-sírokhoz vitték, és körülöttük építették fel a régi kerítést. Tisztára mosdott, szépen öltöztetett gyerekek sorát látom (a régi iskolát is átvette időközben az intézet), derűs „erőlködött” ebédlőt, konyhát, tanulószobákat, új hálótermeket, kollégiumokban megszokott emeletes ágyakat látok és határtalan türelemmel megáldott nevelőket. Kertész is lehetne – ha volna, ebben a ma is megkapóan szép parkban. Nyugtatom magam, vizsgálalom tölem telhetően a mélységesen megbántott intézeti vezetőt, aki kényszerűségből, kicsit magára hagyatottan próbál mindennek megfelelni: intézetet vezetni, múzeumra is ügyelni. Néhány külső jel helyett inkább ezt kell figyelni – mi történik itt Mikszáthért és az emberért? Szégyenkeznie kellene az Új Zrínyiasz írójának, ha hőséhez hasonlóan idelátogatna? Aligha erről van szó. Meghallgatná az új fabulát a különös feladattal megbízott, de kevés különös figyelemmel honorált intézet történetéről és újat írna belőle. Példát mindenesetre látna abban, hogy „isten malmal lassan őrölnek”, hogy élnek itt ma is mesébe illő emberek, hogy a hivatások figyelme ma sem mindig „konceptiózus”, hogy... – De minek folytatnánk. Az igazgatónak igazat kell adni abban, hogy alapvetően másnak szükséges lennie ennek a fontos nevelési, embervédelmi intézetnek és Mikszáth utolsó állomásának, a megpihenés, a közéleti visszavonultság legutolsó nagy mérföldkövének is. A kastélynak és az intézetnek legalább(!) három évvel ezelőtt külön kellett volna válnia. Ebben az egészben az a legszomorúbb, hogy éppúgy szorít itt is a hirtelen jövő igény, a hirtelen felbukkanó társadalmi gond, mint máshol, mint a körzetesített iskolák nagy részénél, ahol a körzetesítés valamennyi feltételének hiányában a korszerűség álarcában tulajdonképpen a célnak ellentétes eredményeket (ha lehet eredménynek nevezni) érünk el. Talán valóban nagyon bonyolult mindez. Túl mindenben – miért nem lehet ennyi idő után országosan kellő összeget arra fordítani, hogy Horpács, a kúria méltóképpen fogadja a kizárólag Mikszáth Kálmán emléket keresőket, és hogy a „másik oldalon” ezek a gyerekek valóban minden tekintetben korszerű körülmények között éljenek?

„Nem vagyunk olyan gazdagok...” Különösen napjainkban és különösen művelődési célzatú fejlesztésekre mondjuk ezt gyakorta. „Nem vagyunk olyan gazdagok.” Hogy kévsé mentett, korán széthordott-lerombolt műemlékeinket, leghíresebb emlékhelyeinket, azt a keveset, ami még

szóba jöhet, ne értékeljük a legmagasabbra. „Nem vagyunk olyan gazdagok”... Hogy Mikszáth legteltesebb értékű és „tömegű” horpácsi „dominiumát” ne a legteltesebb formában és minőségben mutassuk meg a következő nemzedéknek. „Nem vagyunk olyan gazdagok...” Hogy ne jusson még több figyelem akár egyetlen gyermeklélekre is.

Sz. K.: – T. Pataki László eszköze a gondos megfigyelés, a tudatos megfigyelés. Amíg a XIX. század útleírója többnyire a fogadóknak találja meg az ismereteit, az útjába kerülőktől értesül dolgokról, addig T. Pataki László „céllal” megy, „helyre” megy, így is mondhatnám. Ami ebben a könyvben meglepi az embert, az a hallatlan sokrétűség. Ezt az embert minden érdekli. Történelemben bűvárokodik, népi etimológiával foglalkozik, irodalmi hagyományok után nyomoz, nagy szenvedélye, ugye, Madách és Fráter Erzsébet, de Mikszáth is és mások is.

T. P. L. Csesztvé. Micsoda tömörsége ez a talán leghíresebb nógrádi falu a magyar történelemnek, irodalomnak, micsoda gyűjtőhelye az emberi boldogságnak és szenvedésnek, mennyi, mindmáig kellően ki nem bogozott szál, amely Madách Imre és Fráter Erzsébet tragikus – férfifelemelő, nőt lesújtó történetét át- meg átszővi, mennyi csend ezek között a szeptember végén is örökzöldnek tűnő dombok között és mennyi kiáltás, fény fenn, itt, a dombokon, mennyi sötétség, ami a régmúltat illeti. Ami ma itt él, az többnyire rendezett, tiszta és világos, könnyen érthető. Pedig korunkra mondjuk: „bonyolultabbá vált a világ...”

Vagyis hát, majdnem minden mai jelenség érthető.

Az ember százszor is eljöhet Csesztvére anélkül, hogy innen bármicemű belső, igazi értéket elvinni tudna. Itt azután végig igaz a mondás az utazóra – „elhozni csak az tud, aki visz is valamit magával”. Az út felől nézve, dombokból formált, nagy, örökké nyitott kapu mögött várja a falu a hazatérőt és az idelátogatót most, amikor „a jó ősz vélünk enyelg” – ahogy a költő Sztregován papírra vetette a sorokat. Ebben a házban, amelyben Madách és felesége élt, ahonnan a pozsonyi börtönbe Madáchot elhurcolták, ahol Fráter Erzsébet a legnagyobb szükségét, a társtalanságot, a magáramaradottságot, az utolsó terhecséget, majd a szörnyű betegséget, a himlőt szenvedte, ahonnan egyszer talán parasztemyecskének öltözve, leszökött egy közeli parasztbálba, itt a költő édesanyjának megvető közelségét mindig is érezte. Csesztvén zárolt birtoka volt akkor a családnak, mert Madách Rákóczi Jánost, Kossuth bizalmas emberét, a halálra ítélt szabadságharcost rejtegette, s ezért ő maga Pozsonyban raboskodott... Itt élt az irodalmárok regényeiben megvetett bűnös asszony, fillér nélkül, hónapokon keresztül, mert a gögös öregasszony, Fráter Erzsébet anyósa, a három gyerek nagyanja, Majthényi Anna februártól júniusig semmi segítséget nem adott. Később aztán Majthényi Anna sorsa is kitellett, és éppen Csesztvén, ahol hosszú időt töltött, végigszenvedve a Madách család valóságos tragédiáját, s ahol önkéntes száműzetésben 96 évesen meghalt. Itt, ezek között a centenáriusra (1964) szinte az utolsó pillanatban rendbe tett falak között utoljára, vagy hét esztendeje élt Madách rokon. Az újabb évfordulókör, 1984-ben teljes felújítást és új rendezésben valóban méltó színvonalú kiállítást nyert ez a hely, egyetlen hazai Madách-émlék helyünk. Az új, állandó kiállítás alkotóközösségét Madách-díjjal jutalmazták.

Sz. K.: – A szerző riportot ír mai üzemekről, termelőszövetkezetekről, egyéb gazdasági egységekről, de felidéz közben régi történeteket, hajdan-volt eseteket betyárokról, múltbéli emberekről. Mai sorsokat villant fel: falusi kovácsmesterét, juhászt, hajdani salgótarjáni kofáét. Különböző értékű és értékrendű ismeretek, ismereti elemek keverednek ebben a könyvben. Megemlíti például azt, hogy Ascher Oszkár gyerekei az 50-es években Bánkon nyaraltak. Hát miből lesz a történelem? Ilyen apró kis mozzanatokból, adatokból. Hogy Tolsztoj és Mikszáth tudott egymásról, hogy milyen a juhászelet Nógrádmarcalon, milyen volt Madách kapcsolata Szontágh Pállal. Kis dolgok ezek de mégis csodálatosan érdekes dolgok, varázsuk van a könyvben. Nem érdektelen, ha tudjuk, hogy Kiskér-pusztán gyerekeskedett Szent-Györgyi Albert, ahogy az sem érdektelen, hogy Glatz Oszkárnak, meg a bujáciaknak milyen volt a kapcsolata. De még az sem, hogy Kerényi Nárcisz etesi, vagy hogy Papp Lacinak garábi a felesége, gyakran jár Garábra. Az, hogy Benkő Gyula Homokterenyéről nősült, Molnár lány a felesége és a Péter fia is ott született. Hogy Bányapusztán rejtőzködött 1944 végén Ascher Oszkár zsidó fogolytársaival. Hosszan sorolhatnám ezeket a kis morzsákat, amelyek annyira életszerűvé, annyira színessé teszik a könyvet. Lehet, hogy ezeknek nincs országos értékük – egyiknek-másiknak nyilván van –, de nekünk mégis olyan mazzolák ezek, amelyek hallatlan élvezetet jelentenek. Azért minden helységgel kapcsolatban van valami nagyon határozott állítása, ami a lényegét hordozza. Csesztvén a Madáchok kötik le, Magyaránadorban, vagy Nógrádmarcalon a juhászelet, Horpácson, érthető módon a gyerekotthon és Mikszáth, Órhalomban, ahogy ő mondja, a legendás munkaszeretet. Patvarcon a városhoz tartozás előnyei, vagy hátrányai foglalkoztatják, Drégelypalánkon a szörpüzem és a szerelőipari szövetkezet, és az se kutya, hogy Szondy ynal, vagy Szondi i-vel, és honnan ez a név, hogy Romhány, vagy Szátok, vagy Kétbodony. A népetimológia a legélvezetesebb dolgok egyike, és bőven találkozunk vele a könyvben.

T. P. L.: Tereske-Szátok. Tereske olyan emlékhelyek háromszögelésében áll, mint amilyen Horpács, Csesztve, Romhány. Az első Mikszáthot, a második a „szomorú tekintet”, Madáchot, a harmadik meg a fejedelmet, Rákóczit idézi. Történelmünk, irodalmunk, öntudatunk háromszögelési pontjai ezek. Tereske szerényen búvik meg a háromszög közepén. Pedig maga is a megtestesült történelem.

A török földig égette, mindössze két háza maradt félig-meddig épen, és hogy abból a két házból miféle erő sugárzott, sugározhatott a továbbéléshez, elképzelni sem tudja a mai ember. A kvadrátkövekből épült két-tornyú templom vonzó látványossága, kiemelkedő jelentőségű műemléke hazánknak: belső falán található az a freskó, amely valamennyi középkori Szent László-ábrázolásunk közül a legteljesebb. A megye legrégebb bencés apátságának székelyén kolostor állott, amelynek maradványai újabban is előkerültek.

Azt tartják, hogy Tereske valamikor három településből egyesült a Törökhegy tőszomszédságában. A hiedelmet erősíti az az idegens hangzású „tres” (három?) őrségi elnevezése a helynek, holott a szláv Treska gora (tuskós hegy) az eredet.

A nemzetiségi függetlenségi mozgalom újbóli fellángolásának éveiben, a gyűlöletes Bach-korszak végén, a tereskeiek kereken visszautasították a

császári-királyi minisztérium rendeletét, amely a község rendezésére és a törvénybíró választására vonatkozott. „Minden bajunk orvoslását egyedül az országgyűléstől várjuk. Az érintett bírák választásába nem ereszke-dünk...” „Tereskei példaként” említett nyilatkozatukkal megelőzték idő-ben a korszerűsítési törekvéseket szolgáló, úgynevezett Októberi Diplo-mát. A példákkal folytatva: a faragott kőkeresztek valóságos szabadtéri múzeuma éppen a tereskei temető. Az egyik féltemetőt az egykor volt és ott honos földbirtokos család után, a mai napig is „Huszár-temetőnek” hívják. (Huszár volt a familia neve, kastélyukban iskola székelt.) A világ fordulásaig az a rész a helybelieknek megközelíthetetlen volt mindenkép-pen, hiszen még kerítéssel is elválasztották annak idején. Kerítés persze, jó régen nincs már, nincs megkülönböztetés sem az elmúlásban, sem az életben. Tény, hogy külön temetkeztek a birtokoscsaládok, és bár ugyan-azon a területen, mégis elkülönülten a falubeliek. A tereskei temető ilyen-tormán kettéosztódott, és ez olyannyira erős szokássá vált, hogy ma sincs másként. A temető egyik fele az egyházé, a másik a községé. Míg az egyik oldalon néhány fejfa, az egykori birtokosfamiliák tagjait takaró sír van, a másik felében szorosán egymás mellett állnak a nyughelyek. Ez már így volt, így van, és így is marad – tartják a tereskeiek. A hagyomá-ny, különösen, ha kegyelettel párosul, nagyobb úr az ezerholdas egy-kori birtokosnál. A tereskei temető mégsem ezért érdekes-értékes, hanem régi, ma már egyre pusztuló, eltűnő faragott kő fejfái és persze, ritkaság-nak számító különleges növényzete miatt. Egy határozat szerint itt kell létrehozni a megye kőkereszt szabadtéri múzeumát. Ez azonban egyma-gukban a tereskeieknek megvalósíthatatlan. Megyei kőkeresztmentő ak-ció kellene, már jó régen (szélsébeben pusztulnak a régi emlékek a fal-vak temetőiben, amelyek teljesen átalakulnak, új temetőkké válnak). Ha nincs megyei támogatás, nem valósulhat meg semmiféle határozat sem.

Milyen hát a hagyományos, őrzött tereskei kő fejfa? Lehajolok egyhez. Derekgig süppedt a földbe, törzsén a népi ízlés, a mértéktartás kedves-fi-nom, egyszerű ornamentikája kőbe faragva. A díszítés majdnem mind-egyiken ugyanaz. A legfőbb közös tulajdonság: az egyszerű, nemes meg-jelenés.

Tereske és Szátok minden szálon ezerszeresen kötődik egymáshoz. A szátoki ember tartásában erősen munkál, hogy soha nem volt, nem maradt tanító, sőt tanítók nélkül ez a tanintézeti ittlakó gyerekeket is számolva, megközelítőleg hétszáz lelkes község. Kalcsó József erdőkürti születésű, s Erdőtarcsán mindössze egy évet tanító pedagógus negyvenöt esztendeje ment végig először a szátoki utcán, jó darabon gyalogosan közelítve az új állomáshelyéhez, amiről akkor vajmi keveset tudott. S ha minderről akkor valakinek az lehetett a nézete, hogy „na, ez se nagyon melegedik itt meg”, utólag is érthető lenne, ha nem figyelnék a szátoki ember ragaszkodó ter-mészetére és Kalcsó tanító úr képességeire. Vele beszélgetve, csodaszám-ba megy a világnak, hogy itt a tanító a tanítónak átadta a falu lelkét. Akire legtávolabb nyújtózva még emlékeznek és ugyancsak hosszú időt töltött Szátokon, Mátyás József tanító, aztán volt egy Jávor nevezetű, de talán „csak” hét évig, őt váltotta Kalcsó József, aki sokáig fenn tudta tartani a paraszti munkából alkonyatkor hazatérő lányokból, legényekből egy szóra verbuválódott színjátszó kört és táncsoportot. Amit végül a te-levíziós világ örökre eltüntetett. Vagyinszki Vendellel már együtt tanított,

elérték, hogy a nagyszámú cigányszármazású gyerekek ne legyenek hátrányban a többivel szemben, megszűnt a cigánytelep, egykori lakói a faluba költöztek, segítséggel házat építettek. Amikor Kalcsó tanító úr nyugdíjba ment, kitüntetéssel, vagy öt esztendeje, helyébe lépett Vagyinszki Vendel, mellé meg odaállt társnak a tokodi születésű Orosházi Vencel, így aztán most is ketten vannak a szátoki tanítók. Ezért is „szerencsés” Szátok, ahogy a helybeliek emlegetik.

Sz. K.: – Én azt hiszem, nem nagyon állok messze az igazságtól, hogyha cikksorozat és könyv létrejöttében egyik okként azt keresem: mi lesz a magyar faluval? Hiszen itt meggondolatlan politikai dolgok történtek a magyar faluval kapcsolatban. Ki vállalja a felelősséget a falu elnéptelenedéséért? A falu értelmetlenségienedezéséért? Azokért a morális problémákért, amelyek a magyar falura annyira jellemzőek ma, ki vállalja a felelősséget? Én is majdnem olyan szenvedéllyel teszem fel ezeket a kérdéseket, mint ahogyan kisüt a könyvből faluról falura ez a probléma.

Még egy szót a szerző legnagyobb szenvedélyéről! T. Pataki László Madáchért és Fráter Erziért még Nógrád megye határait is képes elhagyni, ezért elmegy Nagyváradra is, mindent felkutat, ami csak Fráter Erzsivel kapcsolatban felkutatható. És itt hadd álljak meg egy pillanatra. T. Pataki László egy lovag. Nemcsak azért, mert a feleségének ajánlotta ezt a könyvet, hanem azért is, mert igazságot próbál szolgáltatni a nőknek. A nőkkal szemben nagy igazságtalanságok történtek az irodalomban és a művelődéstörténetben nemegyszer, és sokan, nagy emberek, neves irodalomtörténészek úgy próbálják a férjet emelni, hogy közben hozzá méltatlannak tartják a feleségét. Ezért lovagi tett az, amit T. Pataki Fráter Erzsivel kapcsolatban csinál. Igazságot szolgáltat egy szerencsétlen asszonynak. Megmondom őszintén, nekem *ezek* a legkedvesebb részeim a könyvből, de az újságíró lovag azért is, mert *általában* az igazságszolgáltatás hajlandósága vezet. Méltánytalanságok és igazságtalanságok nagyon felháborítják.

Végezetül szólnom kéne a fotókról is, a könyvnek a fotóiról, amelyek Kulcsár József munkái. Rendkívül gazdag képanyaga van, méltó a szövegehez.

Bízom benne, hogy ez az egész nem tűnik valami provinciális lelkendezésnek, hiszen a lokálpatrióta szeret nagyokat mondani, a lokálpatriótának minden csodálatos, minden érdekes. Állításaimat könnyen, nagyon könnyen ellenőrizheti bárki a könyv olvastakor.

T. P. L.: Örhalom új utcarészlete néhány hónap leforgása alatt úgy körbefogta a régi kis kápolnát, a temetővel szemben, hogy a gyarmati útról nézve, elvesztette eddigi artisztikus különállását. Sajnálja is a népi építészeti szokásokat nagyra értékelő szakember, hiába! Ez a régi, kis fehér falú, gondosan karbantartott kápolna a falun túli részen sokáig, évszázadokig jelezte, hogy „eddig és nem tovább!” Eddig tart az egykori Trázs, a mai Örhalom települése. Miért is maradna meg éppen ez a hagyomány? Mostanra beépült a környék hirtelen nőtt emeletes házakkal. Az életerőt, a munkabírást és a legendás – tudósok által is kutatott – palóc törzsi jegyeket: az erőteljességet, jókedvet átvitte kőbe, téglába, gerendába és erkélybe, a kor mai ámbitusába az örhalmi ember. Talán mégsem kopik el soha ez az őseredetű erő ebből a magára adó fajtából, amelyről azt tartja Henkey Gyula antropológus, embertannal foglalkozó tudós szakembe-

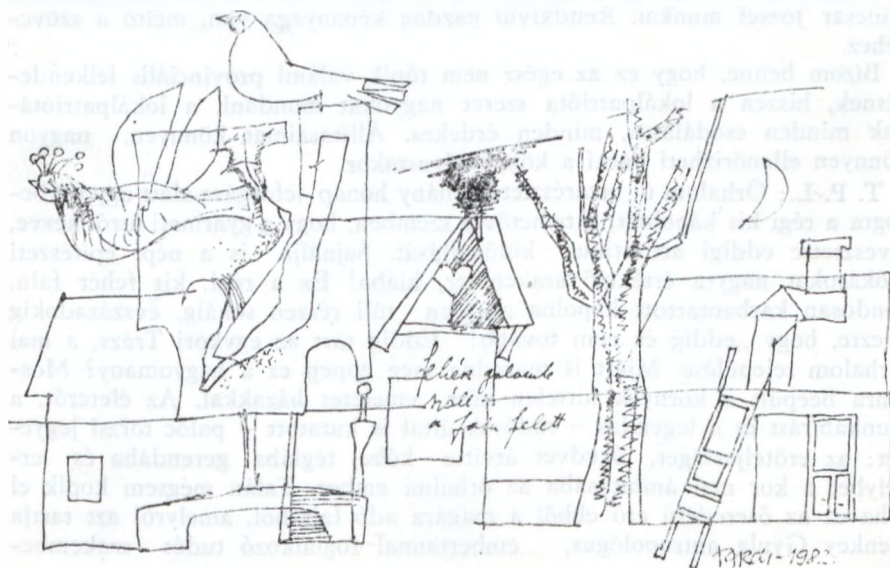
rünk: „sehol máshol olyan keményen, határozottan nem fognak kezét az emberrel”. Sehol máshol, a szélesebb Palócföldön úgy, mint itt, nem jön mindenkitől ugyanaz a nem tolakodóan erős, mégis össze nem téveszthető szorítás-fogás.

Csak meg kell nézni az őrhalmiak „kötését”, állását, járását, formáját. Azt, ahogy a földet művelik, a terményt feiszedve „dugják helyébe az újat”, hogy megértsük: valamit a véletlenül kívül is köszönhet önmaga fajtája legjobb jegyeinek megőrzésében az itteni ember. A legendás munkaszeretetet és azt, hogy nem hígul fel tartásában semmilyen újmódi divatokban, ha a viselkedését nagyjából régen elhagyta már, de miért őrizné, amikor mindenben igyekszik úgy megmaradni őrhalminak, hogy „ne legyen kevesebb” a városinál semmiben – motorizáltságban, utazásban, gyerekeinek taníttatásában a közeli városban, később a nagyobb helyek egyetemén, főiskoláin.

Az útonjárás itt nem érhet véget. Holnap újramezhető, holnapután pedig azért, hogy hazai tájakon járva – s ki is tekintve – megvizsgáljuk, „mit fejlődött ez, vagy az a dolog?” Sütő Andrással kezdtem, Kós Károssal fejezem be itt. A sztánai példával. „Kalotaszegen vagyok itthon. Sztána a tűzhelyem...” Mindenkinél van tűzhelye, kell lennie ebben az értelemben: ahol otthon van. Vagy azért, mert ott születtem, vagy azért, mert más született ott, akihez akár holtában is úgy ragaszkodik, ragaszkodhat az esendő lélek, mint eltávozott gazdájához sárkányban a kutya, vagy azért, mert odaköti minden, ami fontos számára, vagy, mert csak egyszerűen ott érzi otthon magát. Hol van a tűzhelyünk? Ez a kérdés egyedül. S hogy aztán van-e, lehet-e egyáltalán egy izgó-mozgó világban?

Hogy is mondja Kós Károly? „Az én lábam nyomát pedig eltemetheti a hó, de síromon soha nem lesz korhadt a feje. . . És emlegetni fognak engem is és apáimat is az én véreim. . . Az én munkámat folytatják ők és az én életem örökkévaló lesz bennük. Mert én itthon maradtam.”

Sokat mondó, sokat ígérő a palóc táj is körülöttünk.

A

palócföld

megkérdezte

Dr. Tamáskovics Nándort,
az ötvözetgyár igazgatóját:

Csak múltja van
a kohászatnak?

A minap véletlenül a kezembe került egy katalógus. Fotói az iskolai szertárakban őrzött, s a tanulók által csekély figyelemre méltított ásványokra emlékeztettek leginkább. A szövegből ugyan hamarosan kitűnt, hogy azok a szürkés fényben játszó dolgok nem ásványok, hanem ötvözőanyagok, de számomra ettől még nem váltak sokkal vonzóbbakká. Amikor azonban megtudtam, hogy az ötvözőanyagok, vagyis a ferroszilícium (FeSi), a ferrovolfram (FeW), ferrovánádium (FeV) stb. előállítása tipikusan kohászati művelet, s, hogy a termékek hasznosítása is ágazaton belül, az alumínium- és acélkohászatban történik, végül pedig, hogy az ország egyetlen ötvözetgyára a salgótarjáni, szemlélődésemet élénk érdeklődés váltotta fel. Hiszen az utóbbi időben riasztó hírek érkeznek a kohászati vállalatok háza tájáról. Ezért kerestem fel az ötvözetgyár igazgatóját.

– Véleménye szerint milyen körülmények hatására vált deficitessé a kohászat?

A kialakult helyzetet alapvetően több tényező motiválja: a termelési folyamat igen nagy fokú energiaigénye, amely növekvő energiaárakkal párosul; a kohászati műveletekkel járó környezetszennyezés és az elavult technológiák, végül, sajnos, kifogyóban vannak a jó minőségű alapanyagok. Mindez az önköltség rohamos növekedésével jár együtt. Mivel bizonyos határokon túl a költségtényezők a termékek árában nem realizálhatók, így napjainkban a kohászati tevékenység stagnál. Az iparosodott országokban csökkenés, ugyanakkor a fejlődő országokban gyors növekedés tapasztalható.

– Mit lehet tenni a veszteségek felszámolása érdekében?

Alig kínálkozik igazán jó megoldás. A vállalatok első reakcióként a termelésüket csökkentik. Ennek egyik következménye – különösen az iparilag fejlett tőkésországokban – a tömeges elbocsátás.

– Az ötvözetgyár kohászait is fenyegeti a munkanélküliség veszélye?

Szerencsére nem. Intézkedések egész sorát valósítottuk meg a belső tartalékok feltárására. Sikeresnek bizonyultak az anyag- és energiatakarékos-

ságra, a termelőberendezések és -technológiák korszerűsítésére irányuló törekvéseink. Ennek köszönhetőek eredményeink azokban a nehéz években, amikor a nyugat-európai gyárak jelentős része veszteséges.

– Önök talán valami nagy titok birtokába jutottak?

Nincsenek titkaink. Sikerült a kollektívát mozgósítani a változó feltételekhez való rugalmas, gyors alkalmazkodásra. Ezenkívül sem alapanyag-beszerzési, sem értékesítési gondjaink nincsenek.

– Honnan veszik az alapanyagot?

Elsősorban hazai vállalatoktól vásárolunk, de a nagy értékű volfram-érc például tökésimport. Folyamatban van egy 400 millió forint költséggel épülő beruházás Mongóliában, melyben mi is részt veszünk. Egy év múlva indul a termelés, ezáltal az alapanyag-ellátásunk hosszú távon még biztonságosabbá válik.

– Említette, hogy értékesítési gondjaik nincsenek.

Valóban. Termékpiacunk stabil. Főleg belföldre és néhány tőkésországba szállítunk. Termékeink minősége megfelel a legszigorúbb exportkövetelményeknek is.

– Akkor miért nem exportálnak többet?

Ennek a gyárnak kicsi a kapacitása. Évi 16 ezer tonna ötvözőanyagot termelünk. Ezzel szemben az országos felhasználás 100 ezer tonna évente. A többit importálják a felhasználók, elsősorban a Szovjetunióból.

– Ha így áll a helyzet, miért nem törekszene kapacitásbővítésre? Termékeik jelenlegi mennyiségének akár többszörösét is gond nélkül értékesíthetnék!

Egyrészt, mert az érvényes szabályozó rendszerben, a nagymértékű jövedelemelvonás miatt, még az egyszerű újratermelés is megvalósíthatatlan. Másrészt, mert a KGST jelenlegi árrendszere nem hat ösztönzőleg a hazai fejlesztésre, de távlatilag körvonalazódik egy jelentősebb bővítés lehetősége.

– Ezek szerint lemondanak a műszaki fejlesztésről?

Szó sincs róla. Tág teret engedünk az innovációnak. Azt hiszem, sikerült a szellemi tartalékokat mozgásba hozni sok fejlesztési feladat megoldására. Vagy említhetem azt a környezetvédelem szempontjából jelentős, 140 millió forint értékű gáztisztító berendezést, melyet három évvel ezelőtt, francia közreműködéssel, az ötvözetgyár kollektívája fővállalkozásban valósított meg. A műszaki fejlesztést szolgálják licencvásárlásaink, valamint a különböző szocialista országokkal megvalósított tudományos együttműködéseink.

- Az eddig elmondottak alapján úgy tűnik, az önök vállalata sajtóosan kedvező helyzetben van a kohászati üzemek között. Mégis megkérdem, batással van-e tevékenységükre a struktúraváltás szinte általános kényszere?

Nálunk lényeges struktúraváltás nem lehetséges, de nem is szükséges. Ha csak az új ötvözőanyagok termelésbe való bevonását nem tekintjük annak. Alaptevékenységünk hosszú távon változatlan, még technológiai értelemben is. A vaskohászat más területein azonban a struktúraváltás, az importcsökkentés stabilizálja a gyárak jövőjét. Az ötvözött acélok arányának növekedése pedig tágítja a horizontot.

- A vállalati közvélemény hogyan fogadja népgazdaságunk jelenlegi gondjait?

Dolgozóink tudják, hogy munkájukra szükség van. Ez biztonságot jelent számukra. A kibontakozás érdekében pedig készek a cselekvésre.

- Úgy tudom, Miskolcon végezte a műszaki egyetemet, Harkovban volt inspiráns, s kandidátusként ismét Miskolcra tért vissza. Kis idő múlva - immár 14 éve - fogadta el az ötvözetgyár igazgatói kinevezését. Pedig egy kohómérnök számára alig van az országban ideálisabb hely Miskolcnál. Mi hozta önt mégis városunkba?

Szenvedélyesen szeretem ezt a szép szakmát, amit csak szívvel-lélekkel szabad csinálni. Ehhez kínált lehetőséget Salgótarján. Itt tág tere nyílt a tudományos kutatómunkának is. De az igazi öröm számomra az, hogy kezdettől fogva közvetlenül részt vállalhatok a gyár fejlesztésében. Különösen azok a feladatok érdekelnek, melyek következtében könnyebbé válik az emberek élete. Jobb anyagi helyzetet, kedvezőbb munkafeltételeket eredményeznek számukra.

- Köszönöm a beszélgetést!

BACSKÓ PIROSKA

Fogyó léptek

Azért egyszer már írni kellene róluk!

Most, hogy fizikai létükben lassan aláhullanak és végérvényesen, mindenkorra eltűnnek a szemünk elől.

Csak később, felnőtt fejjel ébredtem rá arra, hogy kik ők; mint nyiladozó értelmű gyerekek természetesen fogtam fel, hogy ott élnek mellettem, hozzátartoznak a kisvároshoz, mint az öreg épületek.

Akkor még nem tudtam, hogy ők valamennyien élő, eleven lenyomatai egy ok-okozati összefüggéseiben rendkívül ellentmondásos kornak, hogy összefoglaló nevük ellenére sosem alkottak, mert nem alkothattak úgy osztályt, ahogy más osztályok kimerítik a politikai gazdaságtan eme fogalmát.

Ha bchunym a szemem, őket látom, zöld raglán-, vadász- és lódenkabátjaikat, ahogy suhannak a kisváros alkonyuló utcáin, vagy nyári melegben ülnek a ligeti padokon, arcukat a napnak fordítva. Emlékcimben ők mindig öregek. Elnéző, zavart mosolyuk, mellyel közlekedtek a városka kisutcáin, azoknak az embereknek a közérzetéről árulkodott, akiket kiszakítottak környezetükből, s hosszú időre ott felejtettek valahol. Szertartásos köszönéseik, a kelleténél harsogóbb társalgási modoruk ugyan ennek ellentmondani látszott, de magányos poroszkálásaikban, kitekintő, révedező pillantásaikban ott érződött a szorongás.

Így, öregen, ahogy megjelennek az emlékezet horizontján – persze ez csak utólagos okoskodás – ahogy ülnek a padokon, a ligetben s a főutcán, látszólag gondatlanul, kedélyesen beszélgetve, talán egy hajszállal közelebb jutunk a kérdés megválaszolásához; ahhoz, hogy ez az egyedeiben kiváló, ez az egyedeiben nagyszerű teljesítményekre és kiállásokra képes osztály (nevezzük őket továbbra is annak), miért nem tudott cselekvő lenni, miért lett és maradt alkalmazkodó eleme a világháború előtti magyar társadalomnak.

Ha végigmentem az utcán, az összebúvó szerelmespárok, a piaci bugyraikkal megpihenő szügyi, patvarci, mohorai, nándori, halápi parasztasszonyok mellett ők ültek a padokon. Átengedték tekintetüket a hétfői vásár forgatagának vagy egymással beszélgettek. Magatartásukban mindig volt valami szemlélődő és kívülálló, ami humort és bölcsességet kölcsönzött nekik. Megint csak utólagos okoskodás, de lehet, hogy ez a szemlélődésre való hajlam, mely valószínűleg onnan eredeztethető, hogy korábban se ide, se oda nem tartoztak, se a többséget alkotó paraszt- és munkástömegekhez, se a vékonyka uralkodó réteghez, fejlesztette ki bennük a dolgokon való felülemelkedés képességét, sokszor a legyintést a cselekvés helyett.

Ügyvédet, jogászt, tanárt, orvost, még szolgabíró is ismertem közülük. A szolgabíró a Partiumból jött, s az első világháború előtt telepedett le családjával a kisvárosban. Diákéveit Zilahon töltötte. Magas, rendkívül szikár, egyenes tartású ember volt, aki pettyes csokornyakkendőt hordott kemény, mindig hótisztaságú inggallérja alatt és vékony elegáns botot kopogtatott az utca járdáján. Szigorú ember hírcben állt, aki a törvény és paragrafusok szolgálataiba állította munkacréjét, míg fiatal volt. Alacsony sorból nősült s ezt családja

egészen felesége haláláig nehezményezte. Később engedett közte és nővérci között a fagyos viszony, s mikor könnyörtelenül rájuk csapódott az öregség, megtalálták egymást.

Fogadóórákat tartottak, ha jól emlékszem kedden voltak ezek a fogadónapok, ilyenkor illett őket meglátogatni. Zilahi diákéveiről mesélte azt a történetet, hogy osztálytársaival valamelyik tanév végén egy lányos háznál zsúrt tartottak. Késve érkezett meg a társaságba. Mikor betoppant, a költő, kinek verseiről beszéltek, a másik, csendesebb szobába húzódott vissza, mert éjszaka utazott, s nagyon fáradt volt. Tapintatlanul megnyitotta az ajtót, s az ágyon fekve álmatlanul forgolódva ott találta a versek íróját, Ady Endrét. Ez a találkozás még az Új versek megjelenése előtt történt.

Ezeket az embereket a közös nyelv, a közös gesztusrendszer tartotta egybe.

– Nézze, kérem..., vagy ...nézd, kérlek – mondta a szolgabíró az orvosnak, s ugyanilyen választékos modorban indították vagy folytatták mondataikat a többiek is, bármiről folyt a beszélgetés. A karmozdulatok erőteljesek és kicsit szögletesek voltak, amikor üdvözlésre került a sor. A köszönés pillanatában a felcsapódó kézfej a halánték vonalában maradt, s itt, ebben a magasságban ingott jobbra és balra.

A szolgabíró túl kilencvenedik életévén szociális otthonba került és húgommal látogatására készültünk. Húgomhoz különösen vonzódott, tizennégy évesen magázta őt és üdvözléskor mindig megcsókolta a kezét. Utoljára láttuk őt, s mintha így is indultunk volna el hazulról, mintha sejtettük volna ezt már előre, megilletődve léptük át a terem küszöbét. A magas, hosszú ember a felpolcolt vankosok árkában mozdulatlan, elnyílt szájjal feküdt és már nem sokat tudott a világról. – Szóljanak hozzá erősen – intett a szomszédja – azt meghallja.

Csak nagyon lassan nyitotta ki a szemét, s azt mondta, hogy haza szeretne menni. Aztán megint csak lassan, igen lassan a fiókjához nyúlt és kihúzott onnan egy rumosmeggy desszertet. Ez a figyelmesség a húgomnak szólt; mindig csokoládéval várta, ha testvérem meglátogatta őt.

S most az emlékezés homályából előjön egy másik idős öregúr; avitt öltözékét választékos eleganciával viselő szemüveges férfi és az asztalfőre ül. Ó a pénzbeszedő! Ez a szóösszetétel igen változatos jelentésben él ma is, de nekem s öcsémnek mindig őt idézi.

– Maradjatok csöndben – hallom nagyanyám hangját – bármikor itt lehet a pénzbeszedő! A tollseprű s a törlórongy ilyenkor már reggel óta dolgozott a bútorokon, hogy a politúr fényesre csiszolva várja a vendégeket. Magas, hajlott alakjával aztán megérkezett a nyugdíjas ügyvéd, s miután nagyanyám felhajtotta az asztal egyik felén a horgolt terítőt, a pénzbeszedő helyet foglalt, s kockás papírján szarkalábas, dőlt betűkkel igazolást adott az egyházadó befizetéséről. Maga a művelet nem tartott öt percnél tovább, de illett szóval tartani a vendéget, s az öreg ügyvéd mindig szívesen vállalta a társalgással eltöltött időt. Ekkor már tokjába tette a szemüvegét, iratsomóit is visszacsúsztatta csatos bőrtáskája mélyébe, s hátradőlve, egy-két figyelmesen elhelyezett megjegyzéssel irányította a társalgás menetét. Hogy miről folyt a szó? Ezt nemigen tudnám megmondani, de áhítattal hallgattuk ezt a beszélgetést, mert csemény volt, s korán megözevgyült nagyanyánk várakozása ránk is átragadt, ha a pénzbeszedő látogatása csedékes volt.

Ennek a kisvárosi társaságnak a tagjai valamennyien nagy lokálpatrióták voltak. Az is, aki nem innen származott, hát még aki idevalósi volt. A csesztveci

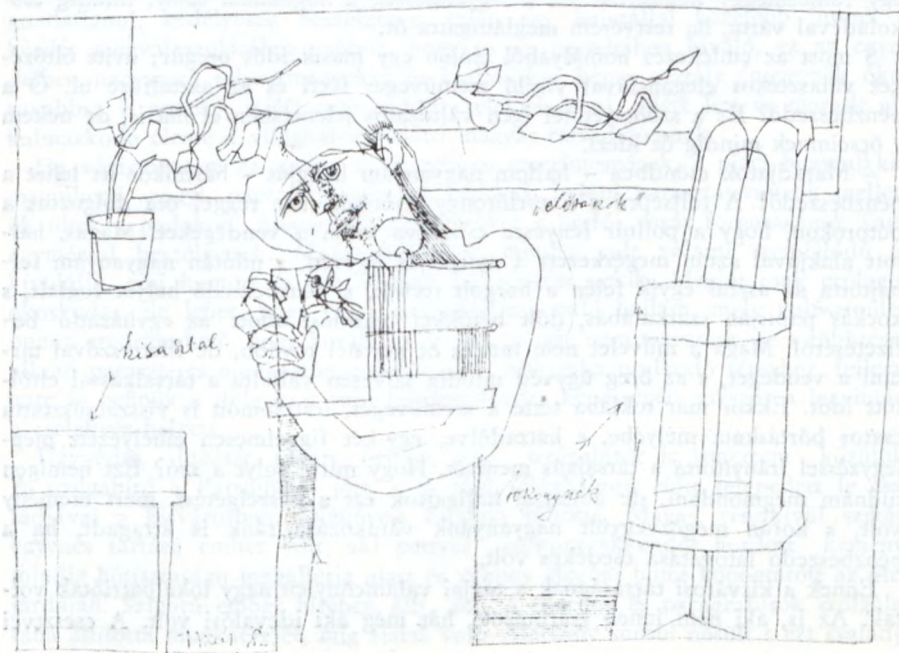
költőóriás, s a Szklabonyán született s ott gyerekeskedő író személye már csak a két falu közelsége miatt is vonzotta őket.

Ma, amikor a nyelvtanulás elengedhetetlenül szükséges voltáról értekezünk, s a nyelvoktatás nehézségeinek fő okaként a nyelvi laboratóriumok hiányát halljuk emlegetni, egy kicsit az ő szemöldökük alól nézek értetlenkedve. Nyelvoktatásuk technikai apparátusa aligha terjedhetett a tankönyvnel és a tanárnál többre, azt az egy-két idegen nyelvet – dacára idős koruknak – mégis jól beszélték.

Már elszakadtam a kisvárostól, s csak hazajáró vendég voltam odahaza, amikor hírt kaptam róluk, hogy ez is, az is... ma két hete, már egy hónapja... nincs a városban. Ahogy kifordult a macskakő a mellékutcákból, egységes aszfaltburkolatnak adva át a helyet, úgy fogytak ők is. Eltűnt a szolgabíró, a pénzbeszedő, gumivégű botjával – melynek ritmikus mozgására odatapadt a gyermeki tekintet – elköltözött a körzeti orvos. A kis utca sarki házából kivonult az öreg vívómester – mindig kuruc kori nótákat játszott a klarinétján. Festék- és csempeárus kisiparosok költöztek az utcába, akiknek boltja előtt egymást váltja a puffogó szállító kocsi.

Nem tudom mennyire figyelt rájuk a város, s ők mennyire éltek együtt a várossal a későbbiekben, öregkorukban. Vagy maradtak a múltjukban? Biztos érte őket méltánytalanság is, s lehetett idő, mikor súlyos hátrányt jelent soruk alakulásában középosztályi mivoltuk. Erről már nem indíthatok velük beszélgetést.

Én szerettem őket, vonzódtam hozzájuk. Kisvárosi gyermekkorom forgószínpadának ők a felnőtt főszereplői.

Eger és Salgótarján a két világháború között

Szabó Zoltán Cifra nyomorúság című szociográfiájának megjelenése
alkalmából

A két város bemutatása és összehasonlítása a korabeli magyar társadalom szinte teljes keresztmetszetét és körképét nyújtja, melyhez képest lényegében csak a főváros jelent eltérő nagyságrendet és minőséget. (A pontosság kedvéért: egyes, más történeti alapokon kifejlődő dunántúli és alföldi társadalomszerveződési formák is további változatoknak tekinthetők.)

A két város a földrajzi közelség és hasonló nagyságrend ellenére alapvetően és szinte minden szempontból különbözött egymástól. Míg Eger a magyar feudalizmus és katolicizmus „védőbástyája” volt évszázadokon keresztül, Salgótarján jellegzetesen tőkés képződmény. Gazdasági alapjuk, társadalmi szerkezetük és kultúrájuk is ennek megfelelően a modernizációs folyamat szélső pólusain helyezkedett el. Talán éppen ezért, szinte modellszerű pontossággal figyelhető meg bennük a tőkés fejlődés megkésettisége és a magyar társadalmi struktúra minden szintjén meglévő kettősség. Eger – mint Szabó Zoltán írja – „külsőjében csinos”, de belsejében a magyar társadalom legjellemzőbb hibáit magában hordozó város. A salgótarjáni városkép pedig a magyarországi kapitalizmus három korszakának lenyomata.

Eger urbánus külsőségei nem párosultak korszerű gazdasági tartalommal. A városnak sem ipara, sem számottevő kereskedelme nem volt. Az ipartelepítő tényezők (ásványi kincsek, ipari hagyományok stb.) hiánya, a nem túl szerencsés forgalmi fekvés nem biztosított ehhez kedvező feltételeket. Biztosíthatott volna viszont a közigazgatási szerepkör és a kulturális hagyomány. Ez a hagyomány azonban – egyházi és arisztokratikus színezetű lévén – a tőkés típusú fejlődéshez nem tudott, nem is akart alkalmazkodni. A hagyományt képviselő egyházi és világi vezető réteg érdekeivel egyenesen szembenállt egy ilyen fejlődés gondolata. Egyszerűen belátható ez a város térbeli és társadalmi szerkezetének ismeretében.

A város középpontjában helyezkednek el a templomok, az egyházi épületek és a középületek. Ezek közvetlen közelében voltak a legnagyobb egyházi és világi előkelőségek palotái és magánházai. Körülöttük, de még a belváros területén, koncentrálódott az egyházi és világi méltóságokhoz buzgón igazodó kisszámú és heterogén, de mégis zárt középosztály.

Róluk írja Szabó Zoltán, hogy „a magyar úri társadalom dzsentroid típusához tartoznak és ősüknek kutatása a faji keresztzettség maximumára kitűnő példa lehetne. E jórészt német, szlovák, délszláv származású és a magyar úri-sághoz asszimilálódott réteg természetesen urabb az úrnál... Ők azok, akik jobban védik a nemesség örökbefogadott hibáit, mint amennyire a nemesség védené.”

A barokk és álbarokk belváros közepétől alig néhány száz méterre, átmenet nélkül – mint döbbenetes kontraszt – húzódik a másik Eger, a falu, a „hóstyák” világa, óriási fecskéfcéskék gyanánt tapadva körös-körül a városra. A faluöv

feladata a város élelmszer-ellátása volt, kivitelre kevésbé termelt. Ez az egyik magyarázata annak, hogyha fizikailag kicsi, társadalmilag annál nagyobb távolság van a belváros és a külváros között. E paraszti külváros társadalma sem egységes, de a módosabb rétegek számára is egyértelműen lehetetlen volt az „úri társaságba” való felemelkedés. A legszegényebbek pedig – a cigánysággal azonos életmódon – teljes kilátástalanságban, vagyon, állandó munka és jövedelem nélkül, pincelakásokban, tufaköbe vajt odúkban tengődtek. Ha Magyarországon általában nem volt, Egerben különösen hiányzott az a közvetítő – polgári – társadalmi közeg, amely az alsóbb osztályok kollektív mobilitását elősegíthette volna. A középosztálynak természetesen nem is volt szüksége ilyen alulról jövő utánpótlásra. Úriságát épp ezzel a távolságtartással tudta önmaga számára is definiálni.

Eger gazdasági struktúrája tehát évtizedeken keresztül semmit sem változott. A város – és a megye – uralkodó osztályai (és közvetve az őket kiszolgáló rétegek) az egyház és az állam fizetett alkalmazottai voltak, akik számára lehetséges és kényelmes alternatíva volt a tőkés gazdasági struktúrába való betagozódás elodázása. A gazdaság és a társadalmi szerkezet mozdulatlansága a kulturális magatartást is konzerválta. Eszerint a kultúra kevesek privilégiuma, amely nem arra való, hogy másokkal is megosszuk.

Salgótarján egészen más világ; másképpen torz. Száz évvel korábban még ismeretlen porfészek. A múlt század végéig több bányavállalat és három ipari üzem települ meg a szűk völgyekben, 1922-ben nyilvánítják városra.

A város története tulajdonképpen a bányászat és az ipar története. Előbb épültek a bányák és a gyárak, utána a hozzájuk tartozó telepek. Az üzemek helyét a szén és a domborzati viszonyok határozták meg. A megmaradó helyen épültek az eleinte külön álló telepek, melyek később összenőttek. A különbség azonban továbbra is megmaradt az egyes telepek között. A város tulajdonképpen ezekből a telepekből áll. Középe nincs, illetve szinte véletlen, hogy a szegényes és jellegtelen városmag a telepek mértani középpontjában helyezkedik el. Ha Egerben földrajzilag a központ-periféria ellentét „képezi le” a társadalmi különbségeket, Salgótarjánban a tulajdonosi és foglalkozási struktúra mellett az üzemi és ezzel együttjáró telepí hovatarozás mentén is szinte hihetetlenül nagy szociális különbségek rajzolódtak ki.

A legnagyobb vállalatok a szűk völgyben elnyúló város két végén helyezkednek el. *„Az északi részen van a rimamurányi acélgyára, a déli részen a bányai telepek, a palackgyár és a Hirsch-gyár. E vállalatok a város két végén olyanok, mint két mágneses pólus. A salgótarjániak a két pólus erőterében az üzemek vonzása alatt élnek. A két pólus erőterében mintha két irányban akarná szétbúzni a várost”* – írja Szabó Zoltán. *„Az egyes telepek más-más képet mutatnak. A déli rész a bányatelepek, a palackgyári telep és a Hirsch-gyár telepe szürke külvárosi képével szomorú világról beszél. Északon a Rima rendezett útjai, modern munkásházai már másféle életéről szólnak.”*

A lakásviszonyok meghatározzák és egyben pontosan tükrözik a benne élők életviszonyait is. A tisztviselőházak a város minden részén tágasak, rendezettek. Az igazi különbségek a munkásság tömegeinek életszínvonalában és mentalitásában nyilvánulnak meg. A régebbi bányatelepek lapos házai zsúfoltak, egészségtelenek. *„A házak nem annyira házak, mint inkább ólak. Deszkából ácsolták őket, oldalukon gyorsan hamvasszürke lesz a meszelés. Az ilyen négy méter hosszú és bárom méter széles ólban néha együtt van minden, konyha, szoba,*

kamra egy helyiségben. Az őt előtt egy-két négyzetméternyi területen még keret is próbált teremteni a sűrivalóan hiábavaló emberi igyekezet."

A palackgyár és a Hirsch-gyár sivar telepei többnyire emeletes barakkokból állnak, melyek ugyancsak nem magasabbak egy földszintes háznál. Északon a rimamurányi városrész minden tekintetben fejlettebb viszonyokat tükröz. Mint Szabó Zoltán írja, *„úgy viszonylik a déli részhez, mint Koppenhága az Angyalföldhöz”*.

Az északi telep munkáslakásai európai színvonalon álltak. Túlnyomórészt kétszobás, komfortos lakások, hatalmas erkélyekkel és nagy ablakokkal. A köz-célú épületek is modernnek, jól felszereltnek. Itt található az akkori idők egyik legkorszerűbb elemi iskolája. Épült egy szép, modern templom, oldalában kultúrház, előadóterem, ferences rendház. A telep közepén hatalmas kulturcentrum, színházteremmel, süllyesztett zenekarral, könyvtárral, „kaszinóval”, klubszobákkal. Vannak tenispályák, játszóterek. Utóbbiak egyikét a várostól kilométernyi távolságban az erdőben építette a vállalat. (Ez a népszerű „Dolinka”.)

Az üvegyári, Hirsch-gyári kolóniák és a harmincas években épített korszerűbb bányáslakások ellenére a bányatelepek is az akkori átlagkapitalista gondolkodásmód városképi lenyomatai. A rimamurányi városrész fejlettsége azonban a vasipari konjunktúra anyagi alapjain *„annak a baladó, huszadik századi kapitalizmusnak az arcát mutatja, mely nemcsak azzal törődik, hogy a jelenben legjobban kibaszóulhasson anyagot és embert, hanem a jövőt is igyekszik biztosítani.”*

Észak és Dél ellentéte a fizetésekben is markánsan megnyilatkozik. Mivel a telepi munkások jó része lakbért alig fizet, világítást ingyen, fűtést majdnem ingyen kap, az ún. kispolgári életstandard küszöbe esetükben 150 pengőnél húzható meg. Ennél nagyobb keresete van a rimamurányi munkásság több mint felének. Ezzel szemben a bányai munkások és az üvegyáriak esetében az arány 1:12, míg a Hirsch-gyári munkások keresete csaknem teljes egészében 150 pengő alatt maradt.

Az üzemi munkásság kisebbik hányada nem a kolóniákban, hanem a város egyéb területein élt vagy a környékbeli falvakból járt be, a távolságtól függően általában hetenként. Munkásszállítás – a bányászvonatok kivételével – nem volt. Ez a réteg két szempontból különbözik a telepiektől: szociálisan és nemzetiségi szempontból.

A környékbeli magyar paraszt úgy járt be a város üzemébe és bányáiba, mint ahogyan más vidékek szegényei jártak summásmunkára. Számára az ipari munka és a bányászkodás szükséges rossz, kényszerűség volt. Az üzemben ők végezték a szakképzetlen, piszkos, nehéz munkát, de az üzemen kívül még inkább idegenek voltak. Noha idejük lett volna rá, hiszen a városban, kvártélyon töltötték idejük nagy részét, a zárt, kasztszerű telepi társadalom nem fogadta be őket egykönnyen. Minél fejlettebb volt a telep, annál kevésbé. A polgáriasodó rimai társadalom nemcsak a „buta parasztot”, hanem a Hirsch-gyári profit is lenézte.

Jellemző azonban, hogy a bejáró falusi munkások nem is akartak mindenáron telepivé válni. Az ő álmuk továbbra is a föld maradt. Ők is lenézték a bér-munka kényszerében élő „éhenkórász” városiakat.

Szociálisan tehát a bennszülött palóc parasztok tömege idegen test volt az elkülönült kolóniák világában. Ugyanakkor nemzetiségi szempontból a salgótarjáni medence munkássága volt idegen, túlnyomórészt szlovák és német származású. A „vendégmunkások” első hulláma még a bányaművelés kezdetén, a múlt század utolsó harmadában jelent meg. A felvidéki liptákokat a zömében

német származású ipari szakmunkásréteg beáramlása követte. A periodikus és fluktuáló bányaművelés megtartó ereje kisebb volt, de az ipari munkások letelepedtek és hamar asszimilálódtak. Szabó Zoltán a harmincas évek végén már sajátosan elmagyarosodott viszonyokkal találkozott.

Az asszimilálódott idegen eredetű munkásság néhány évtized alatt a táj természetes részévé vált, ugyanúgy, mint a gyárak. (Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a már említett általános iskola tanulójaként e sorok írójának sem jutott eszébe, hogy Fancsik, Hercsik, Hepka, Sipka, Fridrich, Oszwald, Wilim stb. nevű osztálytársai magyar származását kétségbe vonja.) Ugyanígy idegen, zömében német (szlovák, cseh) eredetű volt az értelmiség, amelynek három csoportját különbözteti meg Szabó Zoltán: a köztisztviselőket és a bányai, illetve a rimai tisztviselőket. A köztisztviselőké a legszabadabb réteg, de ők hasonlítanak leginkább arra az egész Magyarországon – mint Egerben is – tipikus elmagyarosodott középosztályi típusra, amelynek világát Szabó Zoltán úgy jellemzi; kultúralapja német, máza magyar. A rimaiak kapitalistább, polgárabb és keményebb fegyelemben élő középosztályt alkottak. Életmódjuk és szemléletük inkább a nagyvárosi emberéhez állt közelebb, mint a vidéki úréhoz. A bányaiak e két típus közt képviseltek sajátos átmenetet.

Eger és Salgótarján két világháború közti állapota tehát teljesen eltérő módon ugyan, de csaknem egyforma élességgel világít rá társadalomfejlődésünk évszázados gyökerű és máig ható bajaira.

Ezek a következők:

- a céhes iparból és a kereskedelemről kinövő szerves tökéletes fejlődés hiánya;
- az iparra és a kereskedelemre épülő szabad városi társadalmak és kultúrák kifejlődésének vontatottsága;
- a megkésve és idegen tőkével, idegen munkacérővel meginduló kapitalizálás elidegenítő hatása a hagyományos helyi társadalmakra;
- a hol feudális, hol tőkés, hol egyidejűleg mindkét függés szorításában élő alsóbb osztályok és egyének teljes kiszolgáltatottsága, amelyet (a főváros kivételével) a szervezett munkásmozgalom sem képes enyhíteni;
- ahol pedig sem idegen tőkével, sem belső energiáktól vezéreltetve, megkésve sem indult meg a kapitalizálódás, ott a társadalom felső és alsó osztályai között áthidalhatatlanná nőtt a társadalmi szakadék.

Szabó Zoltán egyedül a rimamurányi „gyarmatbirodalom” szociális intézkedéseit nem illette kíméletlen tudományos kritikával (annak is salgótarjáni viszonyait, szemben a feudális lényegű ózd-borsodnádassal). Megfigyelései ma sem tanulság nélkül valók.

KOVÁCS ENDRE

Napló helyett I.

Egy évad a pokol tornácán

Ha most, utólag, a szerencsés végkifejlet tudatában visszatekintek, vendégnek átutazó turistának látom magamat ott. Pedig akkor nem így tűnt.

Tavaly ősszel megbetegedtem, az influenza, ahogy már évek óta szokott, ráment a szememre, vírusos gyulladást okozott. Szaruhártyaherpeszt, olyasmit, amiről a szemészek a fejüket a papír fölé hajtva, miközben kórlapot nyitnak a betegnek, elmagyarázzák:

– Asszonyom, ez egy nagyon hosszadalmas, de végül is gyógyuló betegség. Nem veszélytelen, mert, ha a látómezőre is kiterjed, részleges látásromláshoz, esetleg még annál is többhöz vezethet. De önnek szerencséje van, a herpeszhólyagocskák a szem külső, alsó területén vannak. Nagyon vigyázni kell, nehogy elterjedjenek. . .

Na, persze, csak azok az orvosok mondják ezt, akik látják a baj mibenlétét. De hát vegyük az optimális esetet. Orvostól orvoshoz vándorolva, előbb-utóbb megérkezik az ember egy olyan rendelőbe, ahol van részlámpa, ahol az orvos már találkozott hasonló esettel és nem a betegről kérdi, hogy volt-e már máskor is ilyen baja és akkor mit szoktak csinálni? Mert szerencsére ritka baj, de azért van belőle. Hiszen mikor végül a pokol tornácára értem, ültünk ott sorban vagy tízen – négyéves kislánytól a nyolcvanéves öreg néniig –, akik ebben a betegségben szenvedtünk. Ültünk sorban sok más beteggel együtt naponta az alsorsori kis rendelő várófolyosóján.

Különös kis folyosó volt ez. Nem fért el több, mint nyolc-nyolc szék szoroson egymás mellett a két szemközti falnál. Ha becsukták az ajtót, amely a régi pavilonokra és az ápolt kertre nézett, olyan gyorsan elfogyott idebent a levegő, hogy még hidegekben is újra ki kellett nyitni. Ez a folyosó tehát mindig nyitott ajtóval várta az érkezőket. És a fogadtatás ugyanilyen szívélyes volt.

– Magácskát még nem láttam itt – mondta évődve a kék szemű, huszonnyolc éves asszisztensnő, mikor riadtan, betegen, rosszkedvűen először foglaltam helyet a váróban. Noteszt hozott, felírt rólam mindent, amit tudnia kellett. Attól fogva már a nevemen szólított.

De mindenkihez ugyanilyen volt. Akár a főorvosa. Mondom, családias hangulat uralkodott, ami tekintve a csaknem bizonyosra vehető tényt, hogy aki egyszer itt megjelenik, az törzsvendég lesz, az egyedül elviselhető állapot volt az összes lehetséges között. Itt azonnal befogadtak. Hogy a gyógyulás biztos reményében, vagy a gyógyíthatatlanság esetleges tudatában, arra

ilyenkor nem gondol az űzött vándor, aki már addig nem egy kórházfolyosó kövén álldogált, nem egy szűkös, vagy tágas váróterem székeit kop-tatta.

Történt ugyanis, hogy a múlt őszön a baj kiújulásakor könnyelműen nem vettem komolyan az esetet. Már annyiszor volt, és egy-két-három hét szemcseppentés, antibiotikum-szedés, pihenés után elmúlt, hogy most idejében orvoshoz sem fordultam. Mire észbe kaptam, hogy le kell fékezni a tempót, utána kell nézni a dolognak, késő volt. Eddig a szervezet maga állította meg a vírust némi gyógyszeres segédlettel: most túlfeszítettem a hűrt, eljátszottam a velünk született természetes ellenálló, gyógyulóképesség adta esélyt.

Idekényszerültem hát a tudomány „csarnokába”, a pokol tornácára, hogy kipróbáljam, mit tud nyújtani.

Hazudnék, ha azt állítanám, hogy semmit. Ezek a napi egy-két-három órák, amiket itt töltöttem, jórészt várakozással, felértek egy világ körüli utazással. A probléma, amivel a tudós professzort felkerestem, s ami akkor – a szójáték minden frivolságán túl is –, valóban óriásira nőtt a szememben, egyre kisebbedett, egyre jelentéktelenebbnek tűnt. Mert hát mi volt az én szaruhártyaherpeszem annak az ázsiai aggastyánnak a trachomás vakságához képest, akit egyik nap ötödmagával hozott a kórház valamelyik osztályáról a mentő?

A kincstári pizsama és csikos köpeny úgy lógott le két oldalt csontos válláról, mint egy távol-keleti népi öltözék (kimono? judogi?). Két kezét előretartva ment a vakok évezredes pózában, mezítlábán klasszikus sarujával, csoszogva, lassan, hogy kinyiljanak előtte az ajtók, félrehúzódjanak, akiknek szemük van a látásra. Odabent a feketére festett falú, apró, de mindennel berendezett rendelőben, amelynek barátságos személyzetéből és különös fényéből ő semmit se látott, sokáig csattogott a réslámpára szerelhető fényképezőgép lila vakufénye, és mindannyiunk atyja, a negyvenötven körüli főorvos úgy kísérte ki jó háromnegyed óra múltán a nevezetes vendéget, mint, aki nagyon sokat köszönhet ennek a látogatásnak.

– Gyógyíthatatlan – mondta a készségesen mosolygó, a magyar nyelvet nagy öntudattal, de alig-alig beszélő tolmácsnak. – Jöjjön a következő – és beterelt maga előtt egy negyvenes, sovány, hosszú fekete copfos aszszonyt.

– Elvileg pihenni jönnek Magyarországra – mondta az egyik nővérke, amikor egy lopott kis cigaretaszünetre kiállt a váró ajtajába. – Aztán közben kerül nekik szemüveg, műfogsor, muláb... Végül töltenek néhány hetet valamelyik szanatóriumban... Ez ilyen kormányközi megegyezés.

– Szemüveg... – gondoltam. – Hátha ilyen messzire kell utazni azért a szemüvegért, bizonyára utóbb hordani sem meri, nehogy eltörjék. Mikor kap még egyszer –, ki tudja, milyen érdemeire, hőstetteire való tekintettel – lehetőséget egy ilyen utazásra?

A vak öreg velem szemben ült, a széksor végén. Szótlanul fészkelődött a bőrpárnás széken. Körülötte csak megszokott, otthoni hangok, mi magyar várakozók hallgattunk. Épp a két asszony csicseregte el a még sorra nem került férfiakkal, hogy mi történt odabent. Talán ez az otthoni beszéd, meg, hogy mellőle ment be a rendelőbe valaki, bátorította fel az öreget, hogy megpróbáljon valamicskét változtatni kényelmetlen helyzetén. Egy nagy sóhajtás után felhúzta két lábfejét maga elé a székre, ott ült sza-

bályos lóbuszülésben, szemmel láthatólag megkönnyebbülve, mondhatni, „kinyújtóztatva” tagjait. Nem sokáig ült így, mert az egyik, két székkal odébb ülő magyar figyelmetlenül megmozdult ültében, meglökte az öreg térdét, aki abban a pillanatban, mint akit rajtakaptak, leeresztette újra lábait. Nyilván figyelmeztették őt elindultakor az itteni szokásokra, megadón lógatta hát a szék alá csontos, megfáradt járóművét.

– Ó, hát azért nekik sem fenéki tejfel – döböntem rá. Mert addig magam is elfogadtam az általános vélekedést, hogy mekkora szerencsénk van, hogy abból az elmaradott országból, ahol még szemüveg sincs, ellátogathattak a mi fejlett hazánkba.

Teltek-múltak a napok, a hetek, megismerkedhettem egy fél lábú afgán vezérőrnaggyal – nem volt több huszonöt csztendősnél –, szép, sudár afrikai nőekkel, szénfekete néger férfiakkal, arabokkal és a főorvosunk kedvéért Törökországból ideutazó fitestvérekkel, akik anyjuk második hályogműtétjét jöttek megbeszélni.

Sőt, megismerkedtem a vidékről és Pest legváltozatosabb kerületeiből bejáró herpesz- és egyéb gyógyíthatatlan, vagy – mondjuk úgy –, nehezen gyógyuló szembetegségekben szenvedőkkel. Egy tízéves tanyasi kisfiúval is, aki a fél szemére vak volt és már az is marad, mert túl későn került megfelelő orvosi kezekbe. Szóval, ismereteim és kapcsolataim minden elképzelhető mértéken felül bővültek és gyarapodtak.

Látogatásaim egyetlen szépséghibája az volt, hogy noha harmadik hónapja táppénzen, főfoglalkozásként a szemészeten ültem, mint, aki alapos továbbképzésben kíván részesülni a világ összes szembaja tekintetében, az én szaruhártyaherpeszem nem javult.

Már kétszer jóddal letisztogatták, leragasztott szemmel, félvakon jártam a világot – elvesztettem kezdeti szégyenérzetemet, úgy közlekedtem szememen a nagy „bucival”, mintha azokban lenne hiba, akik nem viselnek ilyet –, de a javulás nem akart bekövetkezni. Sőt. Egy szép napon, tőle szokatlan kedvetlenséggel, szinte már dühvel közölte kezelőorvosom, hogy a nyugatról beszerzett kenőcs, aminek segítőhatásába vetettük eddig minden reményünket, és, amit olyan becsben tartottunk, mintha valóban aranyat rejtene a kis tubus – fogyóban van. Nem tud többet a járó betegeknek adni belőle. Ami nálam van, az volt az utolsó kiadható darab. Nincs más hátra, feküdjek be a kórházba.

Ez elgondolkodtatott. Egyet biztosan tudtam: a családomtól csaknem két óra járóföldre eső kórházba semmiképpen sem akarok befeküdni. Nemcsak azért, mert nem akarom a bajt újjal tetézni: eddig, ha nehézkesen is, de el tudtam látni őket, majd a saját ágyamba döltem és aludtam, amennyit csak tudtam, mert, ahogy egyik herpeszes kollégám mondta: – Ebben a betegségben az alvás a legszebb; – minden szembeteg fokozottan aluszékony. De azért sem, mert úgy láttam, hogy a korábban befektetettek sem javultak, sőt, nyilván a hospitalizáció hatására a kórház kedvező környezetében egyre betegebbnek és nyomorultabbnak érezték magukat.

Döntöttem hát. Írtam egy Amerikából hamarosan hazaérkező barátunknak, pontosan vázoltam neki bajomat és küldtem két –, a főorvosunk által írt – receptet arról a bizonyos „arannyal felérő” szemkenőcsről. Majd azon a napon, amelyen kinyomtam az utolsó cseppecskét is a gyógyírból, kiírtam magam a táppénzről. Van néhány hét szabadságom, hamarosan megérkezik barátunk a kenőcsökkel, leszek a magam betege.

A főorvos nem győzte a fejét csóválni és lelkemre kötötte, hogy legalább hetente kétszer jöjjenek be a rendelésre. Minden rendelkezésére álló szemcseppel alaposan ellátott és megígértette velem, hogy a szememet továbbra is lekötvé tartom. Mindent megígérttem, és mindent meg is tartottam, egészen addig a júliusi napig, amíg hazaérkezve, amerikai barátunkat ott nem találtam a kertünkben.

Rejtélyes, jót ígérő arccal két szemcseppes flakont állított elé.

– Ezekkel csöpönts kétóránként, éjszaka háromóránként, de keresztényi lelkiismeretességgel. Az orvosom azt mondta, az a szemkenőcs semmit sem ér – ezt akkor már én is tapasztaltam –, az ilyen krónikus esetekhez ez kell. – És megemelte az egyik kis műanyag flakont. – Kétóránként, de becsületesen.

– És lekötni? Nem kell a szemem lekötni?

Mit mondjak még? Amikor egy hét múlva bementem a főorvoshoz, nem akart hinni a szeménc. Elébe tettem a szemcsepp angol nyelvű leírását. Elolvasta – inkább csak átfutotta – és közben egyfolytában káromkodott. Nem, ő ilyesmit nem tesz. Felindult felkiáltásokat hallatott. Aztán szembepördült velem a forgószékén és azt mondta:

– . . ., de az én apám csak egy egyszerű körzeti orvos volt. Mégis a világ összes gyógyszergyára küldte neki a prospektusait, meg a musztereit. Hát ki a fene kapja most azokat? Én rosszabb orvos vagyok nála?

Egy mélyen megalázott ember indulata ott volt az ábrázatán és a hangja legalább akkora fájdalomról tanúskodott, mint a mienk szokott, amikor neki panaszkodtunk.

Hogy rosszabb orvos volna? Ő, aki panasz nélkül, barátságosan, személyes ismerősként kezel napi negyven-ötven beteget, aki szombat-vasárnap délelőtt is beugrik az osztályára, hogy tudja, mi történt ott? Aki azért szidta le egy glaukomás kislány fiatal szüleit, mert elmulasztották őt éjjel kiugrasztani az ágyából, amikor a gyerekekre –, valahol Hatvan és Gyöngyös között egy kis faluban –, váratlanul rátört a roham. Aki pénzt nem fogad el, sőt, legtöbb betegétől kapni sem kaphatna, mert nekik sincsen?

– A legnagyobb baj ezekkel a külföldről jött gyógyszerekkel, hogy az utánpótlást nem tudjuk biztosítani – mondta aztán lecsillapodva. . . – Kérdezze meg egyébként a barátjuktól, hogy mennyibe kerül a szemcsepp. Nem mintha volna rá keret. . . – legyintett, visszapördült a széken és berajzolt a szememet jelképező kis karikába néhány heget jelző vonalat. Nem a herpeszhólyagocskák zöld filccel kiszínezett karikáit: kusza vonalkákat. A gyógyulás kusza ágacskaít.

Úgy mentem ki a váróba, mint a házasságközvetítő irodák reménytelen várakozói közé a hosszú idő után mégis sikeresen férjhez ment. Mindenkinek felírtam a szemcsepp nevét, a gyártó céget. Mindenki kutatni kezdett az emlékezetében valami nyugati rokon, vagy ismerős után.

Hazafelé a metrón hirtelen riadalom tört rám. Belenyúltam a táskámba, kétségbeesetten kotorásztam, amíg csak kezembe nem akadt a gömbölyű műanyag tartályocska. Mosolyogva, boldogan szorítottam meg. Fogtam hazáig szinte. Valószínű úgy, ahogy az a távoli országból érkezett a nálunk kapott szemüvegét.

Nyolcszáz magyar forintnyi valutába került.

MEZEY KATALIN

Költőportré — kritikai tükörben

„Művészeknek lenni ezt jelenti: érlelődni, mint a fa, amely nem sürgeti nedveit” – fogadta el magára nézve igaznak Rilke szavait *Veres János* szlovákiai magyar költő. Pályája, lírájának fejlődése csakugyan a kísérletezéssel járó buktatókat és vargabetűket sem elkerülő új és új nekirugaszkodások sorozata. A folytonos érdeklődés rajzolta költészetének zenitre még nem érő ívét. „Önmaga keresése és megtalálása kaptatóján haladva – olykor lemaradva az olvasó türelmetlen várakozásától – mégis a ki-egyensúlyozott líraiság a célja” – írta összegző érvénnyel Fónod Zoltán.

Élményforrásai alapvetően két táj varázsos ígézetében lelhetők meg: Tornalja és Rimaszombat földszagú és otthonos életvalóságában, valamint a felhők magasába törő tátrai csúcsok zárt – így lelkeket összemelegítő – szanatóriumi világában. Születésekor, 1930-ban Tornalja már mezőváros, de az alvég érintetlen falu – furfangos észjárású palócaival. Aztán ott a fatelek és proletárviskók nyomasztó világa, s bennebb haladva föltűnedeznek a polgárházak rendezett udvaraikkal, ápolt virágoskertekkel, lakóik pedig a jobb módú iparosok és kereskedők. „Ez a sokszínű, változatos és óriási ellentétekre épülő világ nevelt engem emberré, ez formálta észjárásomat” – mondta egy interjúban Tóth László mikrofonjába. Ifjúságának az 1949-ben rátörő tüdőbaj egy csapásra véget vetett. Életének színtere – s évtizedekre meghatározó élménye – kisebb-nagyobb megszakításokkal 1957-ig a tátrai szanatóriumok betegszobája. A fenyvesek és sziklaormok világa akkoriban szintén őrzött még valamit régi romantikájából. Az összezárt és a halál fuvaltatától meglegyintett emberek körében ismerkedett barátokkal, szerelmekkel és a versekkel. Ide, az új-tátrafüredi szanatóriumhoz kötődik költővé avatásának döntő élménye. 1951 őszétől – a véletlen sorsszerűségének köszönhetően – együtt pihent gyógyult Fábry Zoltánnal. Neki mutatta meg kezéből addig ki nem adott költeményeit. Fábry röviden közölte vele: költő lesz. Am az éjjeliszekrényen heverő Ady-kötetet „elkobozta”. A figyelmeztető gesztus egyértelmű volt: föl kell hagynia az Ady büvkörében és méginkább az adys utánérzésekből születő versek írásával. Első közlése – mily jellemzően az akkor éppen csak újrainduló szlovákiai magyar irodalom esztétikai engedékenységre és mennyiségi szemléletére – igen egyszerűen történt. Postára tette *Egykor és most* című versét, s az 1952. április 2-án meg is jelent a pozsonyi Új Szóban. Veres Jánosból, a gömői palóc fiúból, a magas hegyi szanatóriumok betegéből költő lett.

Nem soká váratott magára az első kötetbéli jelentkezés. A Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó *Három fiatal költő* (1954) címen bemutatkozó gyűjteményt állított össze Ozsvald Árpád, Török Elemér és Veres János zsengeiből. Mindhárman ifjúi hittel és lelkesedéssel ünnepelték az új szocialista életet – háromféle változatban. A túlfűtött lelkesültség, az önger-

jesztette hurráoptimizmus és a szükségszerűen velük járó súlytalan sematizmus különös paradoxonként jellemezte az 50-es évek nemzeti irodalmát. Sem a politikai-társadalmi viszonyok, sem pedig a művészeti élet körülményei nem indokolták ezt az önfeledt örömet és hálatelt himnikus hangot. Jóformán föl sem oldódtak a kisebbségi magyarság kollektív jogfosztottságából származó rettegések görcsei, folyt a mezőgazdaság átszervezése, nyilvánvaló nehézségekkel küszködött az ország, s a művészetekre teljes súlyával nehezedett a zsdanovi esztétika parancsuralma. S akkor Vers ars poeticus belépője így rikkantott a kötetből:

Hé, társak! Piros, éneklő fényben

siessünk kedves holnapok elé!

Segítsük őket közelebb hozni!

Ez most a harcunk, s minden népeké!

Fábry – a fölfedező – azonnyomban és pontosan látta az ifjú versíró fogyatékosságát. „Vercs János alapvető hibája: nem hagyja eléggé kiérni elképzelését, ami ugyanakkor azt is jelentheti, hogy még nem biztos talajú mondanivalója. Meglátásait, elgondolásait azon melegeben, első impressziójában veti papírra, és ez így sokszor pongyolaságot eredményez”. Nem mondta ki, de éreztette, ítélete a politikai-közéleti verseket illeti, mert ugyanakkor melegen dicsérte természetfestő költeményeit, hangulatos életképeit, a mikrovilág képi sűrítésű ábrázolását – amely majd Vercs versvilágának legértékesebb vonulata lesz.

Alig egy esztendő múltán önálló kötet összeállítására nyílt módja a költőnek, aki erre jó két évtized távolából így emlékezett: „Amikor a kiadó felszólított, hogy adjam le az első önálló verseskötet anyagát, eszem ágában sem volt még kötetet kiadni. (...) De képtelen voltam nem mondanivalót, olyan váratlanul ért. (...) De képtelen voltam nem mondanivalót és higgadtan átgondolni, mit is jelenthet, mekkora felelősséget az önálló bemutatkozás”. Ez az oka, hogy az *Ifjú szívem szerelmével* (1955) darabjait is ugyanaz a naiv optimizmus, az az alapvetően hamis látásmód, azok a bántóan sematikus megoldások jellemezték, mint az Ozsvalddal és Törökkel közös könyv megnyilatkozásait. A már emlegetett társadalmi és művészi paradoxia ezúttal tovább mélyült, magánéletére is kiterjeszkedett. Súlyos betegségét, megpróbáltatásait is feledte, ha a szocializmus győzelmes építésére és a várhatóan kitűnő terméshozamokra gondolt. Turczel Lajos „apriorisztikus lelkesedéssel” jellemezte korai költészetének ezt a fölhangoltságát. Ennek az abszolút problémátlan lírának nem voltak sarkpontjai, körvonalai, csak túlcsoordulása, áradása, amint ez már Fábry korábbi elemzéséből is kiderült. Ugyanakkor a kortárs műbírálat észlelte azt aényt, hogy az illuzorikus látásmód csakugyan illúzió alapult, ilyenformán kétségkívül őszinte volt. Harsány lelkesedését nem a kiszámított karricizmus, nem a tudatos politikai célszerűség fűtötte, hanem az emberi jószágba és a jövő szépségébe vetett hite. Itt a paradoxianak az a mélyebben fekvő rétege munkált, amely képes volt a kínzó betegség elleni hősiesség küzdelmet fölmutatni. Ezért találó a kötet címe. A bajjal, a halál rémével viaskodó ifjú szív szerelme erővel és elszántsággal lelkesül az igazabb életért, az emberségért, a szerelem és barátság kötéséért. Mégis a költőnek valamiféle euforikus, öntudatlan állapota volt ez: nem figyelte tudatosan szemmel sem a világot, sem magát. Írt, ahogyan helyzete, szerepe diktálta.

Az első kötet szigorú kritikai fogadtatása, s kivált az a goethei figyelmeztetés, hogy a költőnek minden körülmények között vállalnia kell önműn élményeit, válságperiódust hozott Veres életébe. A roppant termékeny és gyors iramú indulás után meditatívabb, halkabb időszak következett; új kötetet is csak hat esztendő múltán adott ki.

A sürgetés nélküli érlelődés első gyümölcsei mutatkoztak *Tűzek és virágok* (1961) című könyvében. Mindenekelőtt mélyülő életszemlélete és a valósághoz való szorosabb értelmi és érzelmi kötődése vált láthatóvá. Turczel Lajos is fölmérte a változást: „Gyermekien naiv lelkesültsége felnőtt komolysággá s férfiszenvéddé érett, a felszín csillogásaiban kielégülő látása pedig mélyre néző és okokat kereső szemléletté nemesedett”.

Az átalakulás hátterét kutatva Tözsér Árpád talányosnak tetsző jelenségre hívta föl a figyelmet. Megállapította, hogy a második kötet hiteles és szép költői képeket hordozó versei igazi lírikusra vallanak. De ez az új arc – fejtegette – akkor lehetne hitelesebb, ha fölbukkantak volna az 1955-ös lelkendezőt és az 1961-es lényeglátót összekapcsoló versek. Ám, ez az átmenet hiányzik: a vívódó, föloldó költemények kimaradtak az életmű addigi egészéből. Mintha Veres nem küzdött volna meg a hurraóptimizmus ürességével, egyszerűen csak átlépett rajta. Tözsér a kétségeit kiterjesztette az egész első lírikus nemzedékre, mondván, hogy ez a generáció vívódás és leszámolás helyett a feledést, a szemérmes elhallgatást választotta. Nézetem szerint a kérdés nem is annyira rejtélyes. Az SZKP nevezetes XX. kongresszusát követően minden alkotónak – így természetesen a szlovákiai magyar költőnek is – volt alkalma elgondolkodni a politikai dogmatizmus és az irodalmi sematizmus kártevésén. A megtévedtek hirtelen jövő, heurisztikus fölismerésének, s az azt követő leszámolásnak első ösztönzője valószínűleg ez volt. A másik föloldó tényező Veres alkotából következett, akinél a korábbi illuzorikus buzgalom nem magára öltött póz volt, hanem örökösen jóra vágyó lényének ösztönös megnyilatkozása. A megújulás tehát nem személyisége költői lényének kifordítását követelte, hanem látásmódjának elmélyültebbé, pontosabbá válását és stílusának, vershangjának hitelesebbé módosítását. A harmadik – és a példa erejével ható – fontos hatást pedig a magyar líra Nagy László és Juhász Ferenc nevével fémjelezhető megújódása jelentette. Ebben az időben kezdett hatni a határon túl a modern magyarországi költészet frissítő, pezsdítő hatása, mely kitűnően összerímelt az ösztönösség jegyében induló első költőnemzedék tanulmánygyűléseivel. Turczel Lajos egyértelműen megállapította, hogy Veres újfajta költői gyakorlata a Juhász Ferenc-i hatásra vezethető vissza. Külön érdeme a rimaszombati pályatársnak, hogy „lehorogonyzott ennek az útnak első, pozitív szakaszán”. Sőt Tözsér – hiányérzetének megfogalmazása után – maga felelt saját kérdésére, amikor arról írt, hogy Veres Jánosnak a Nagy Lászlótól is képviselt balladai, eposzi, népköltészeti hangzás illeszkedik igazán költői habitusához. Tény, hogy a változás után az illúzió helyébe a látomásosság lépett, s a világra való effajta rácsodálkozás ösztönözte képalkotó tehetségének szép kibomlását. Mindebből adódik a következtetés: az első és második önálló kötet közötti hat év – amit fönnebb válságperiódusként említettem – valójában a pontosabbá váló világlátás és tanulás időszaka volt. Eredményei pedig a *Tűzek és virágok*ban váltak nyilvánvalóvá. Mindazonáltal ebbe a kötetbe is kerültek a

a „fordulatot” megelőző korszak tartalmatlan lelkesülségéből és frázisaiból épült versek – a költő szándékán kívül. A kor szerkesztői gyakorlata ugyanis az volt, hogy minden kötetbe meghatározott százalékarányban politikai-közéleti műveket is föl kellett vennie a szerzőnek. „Az effajta gyakorlat tarthatatlanságát – írta Tózsér Árpád – Veres példázta a legjobban: a másfajta érdeklődésű költőtől társadalmi mondanivalót követelni: új szemlésmódot eredményez”. Veres János pedig így emlékezett a *Tüzek és virágok* megjelenésének előzményére: „... az volt a kiadó feltevése, hogy a verseknek legalább egyharmada direkt módon agitáló legyen. Sokat töprengtem, hogy mit csináljak, eleget tegyek-e ennek a követelménynek vagy várjak még a kötettel. De a pénz nagyon kellett. (...) Végül is a kiadás mellett döntöttem.”.

Noha a kötet több verse idézte a rosszemlékű igénytelenséget, egészéből mégis valódi költő arca bontakozott ki. A cím metaforája találóan jelzi a megtett utat; s a címadó vers allegorikus sorai meggyőzően mérik be a változást: az érzelmi-politikai-irodalmi élmények és csalódások, fölismerések és lemondások ellentéteiben edzett feszültség mértékét. Híven megőrződött viszont korábbi költészetének – Turczel Lajos kifejezésével – „eszmei kristálymagja”, az emberi jóság hite és vágya. Lírájának gondolati középpontja tehát a jóság *virága*, mely a kínok, csalódások, az élménygyűjtés és formálódás tűzében edződött maradandóvá és kapott hiteltelenséget. A költő romantikus fölnagyító hajlama, valamint az élmények bensővé válásának küzdelme olyan feszültséget teremtett, amelyből kinőttek látomásos, balladikus kavargású nagy versei, melyek új minőség létrejöttét jelentették életművében.

A kötet egyik – Veres egész pályáját megvilágító – kulcsfontosságú verse az *Ikarusz*:

Örökre két kikötő vár
nagy ég s a poros gödör,
cibál a kényszer, míg egyszer
lever és halálra tör.

Ha csupán e strófa igéit tekintjük (vár, cibál, lever, tör) megsejtjük a költő nagy keservét: a fölroppentó vágyak és a konokul visszahúzó erők szélsőséges, mégis oly gyakori ellentmondását. Tóth László írta: „A természet furcsa játéka lehet, hogy benne a világra naivan rácsodálkozó kisgyermeket s a világot józanul szemlélő és mérlegelő, olykor el-elkomoruló bölcs aggastyánt egyesítette. Nemcsak emberként, költőként is ilyen. Amikor legmagasabbra szárnyalna, gyökerei visszafogják.” A folytonos neki-rugaszkodások, az új elhatározások és próbálkozások jellemzik Veres pályáját, hogy a villámok magasába föl szárnyalva megint csak a földre esék. A zuhanás fáj, a föld mégis otthonos, simogató. Elszántan lendül a magasságnak, de legjobb eredményei földközeli versei, mint a pusztaság igénytelen virágának, a *Homokvirágnak* az elégiája.

Az elmélyültebb és par excellence lírikus gondolkodás, a differenciálta szemlélet magukkal hozták költői eszközeinek finomodását, versci művességének gazdagodását. A *Tüzek és virágok* a befeléfordulás igényét, az expresszív megnyilatkozás eszközeit mutatta: a belső tudattartalmak és érzésrezdületek jelképi jelentésű képekbe foglalását. Varga Imre találó megállapításával „mélyülő színeink” lehettünk szemlélői.

A lassú érlelődés, valamint az akarás és lehetőség, szárnyaszegettség és fölivelés feszültségének újabb hozadéka a *Fehér szarvas* (1967) volt. Tőzsér Árpád javaslatára ezt a könyvét a népköltészet ihletésében fogant, s annak motívumaiból építkező versciből állította össze, így a *Mikrovilág* előtti legegzenletesebb színvonalú s legegységesebb gondolatiságú kötet jött létre. Az ítések többszöri intését követve a másodlagos élményforrású, agitatív verselést végképp fölváltotta a személyesség, az én központba állítása. Talán túlzásig is – amint Fónod Zoltán írta – hiszen a költő alkotásának ennyire erős fénybe állítása szűkíti a kötet horizontját. A személyiség a nagy egész képét háttérdíszletté zsugorította.

A címadó poéma mese és valóság ellentétére épül, s e feszültség áramkörben keresi a létezés értelmét, logikáját. A népi regék világa idéződik valódi lírai szuggesztivitással az Arany János-i hagyomány talaján, de erős Juhász-Ferenc-i hatás közvetítésével. A szarvaslegenda szimbólumának lényege a királyfiban megtestesülő költő álma: a folyton keresett, de elérhetetlen vágy. Veres János egyik alapproblémájánál vagyunk, a föl-szárnyalás és zuhanás ikaroszi művésztragédiájánál. A keserű életérzés mögött ott a számvetés igénye: életről, eszményekről, hitről vall. A kötet szerelmi és tájlíráját borongás lepi. Nem mesterkélt búbanatról van szó, hanem az élmények, tapasztalatok kiváltotta érzelemről, mely találó képek sorába sűrűsödik. Formai szempontból is eredményes volt tehát ez a neki-rugaszkodás, mert korábban nem látott összhangba került hagyomány és modernség. A látás romantikája és a szürrealizmus képzettársítása, a szimbolizmus képisége és az impresszionizmus árnyalókészisége együttesen – olykor buja képhalmazás formájában – van jelen. De az üzenet eltakarhatatlan lényege ezúttal is a kristálytisztává párolt emberi jószág hatalmának hite. E „legszebb fény” jelenti lírájának közép-pontját, s a vele kifejezett élet értelmét.

A *Fehér szarvas* minőségileg új állomás, de nem kiteljesedés volt, és jelezte a további készülődés irányát két vonatkozásban is. Egyrészt – ahogy Fónod Zoltán elemzte a kötet jelentőségét – megmutatkozott a példaképek hatásától való egészséges távolságtartás igénye. Annak fölismerése, hogy nem az előtte járók gondolatait, de gondolkodói rendszerük igazságait kell követnie. Másrészt megmutatkozott a túlságos énközpontúság buktatója, s az ebből következő feladat: a költőalkat teljes kibomlása csakis egyvetemesebb látásmóddal érhető el. Olyan költői önarcképet kell rajzolni, ahol a portré nem eltakarja a nagy egészet, de tükrözi.

Kevésbé rostált válogatott verseinek gyűjteménye volt a *Homokvirág* (1972), amely megint csak kényszerűségből elkapkodott kötetted sikeredett. „A válogatott verseim kötetét a kiadó és az akkori körülmények sürgetésére szinte egyik napról a másikra kellett leadnom. Akkor már újra nagybeteg voltam, nem sokkal előtte kerültem haza a klinikáról, s betegen, rettenetes állapotban, testileg legyengülve és lelkileg feldúlva válogattam össze az anyagot, amit a kiadó még tovább változtatott. Sajnos, nem a legszerencésebb kézzel nyúltak hozzá...”

A cím metaforája ismét telitalálat, hiszen Veres költészete csakugyan nélkülözi a föltűnő látványosságot, a hivalkodást. Lírája – ahogy Zalabai Zsigmond mondta – nehezen szökkent szárba, de gyökereit mélyre eresztette az évtizedek alatt. Költői gondolkodásának forrásvidéke sorsának

megpróbáltatásaiban és a hétköznapi apróbb-nagyobb tragédiáinak élménykörében határozható meg. S az élményvilág egyre személyesebbé válásával költészetének üzenete is módosult. Immár nem annyira az emberi jószág erejébe vetett – talán nehezen is körvonalazható – hit adja mondanóját, hanem az együttérzés; együttérzés az élettől sebeket kapottakkal, a sorstól megpróbáltakkal. Ez az érzés árad halk hangszercélű, őszintén kitarulkozó, mégis visszafogott legjobb verseiből. A szerelmi és szanatóriumi témák motívumai egymást erősítve mutatják a mélyen átélt élmény elsődlegességét. Legotthonosabb világában, a lírákölteményekben a látvány mozaikkockáiból – képhalmozással és montázstechnikával – immár képes a nagy egészet ábrázoló tablók megalkotására.

Az addigi pályaszakasz áttekintésére és fölmérésére hivatott *Homokvirág* híven rajzolta körül költője alkatát: az egyszerre szemlélődő és kitarulkozó Veres János portréját. „Lírája elsősorban érzelmi telítettségű, hangulatfestő – szögezte le Zalabai Zsigmond. – A gondolatokkal szemben alulmarad. Hosszabb verseit nem bírja szusszal, légszomjat kap az önmaga diktálta tempó miatt.” Újra és újra bebizonyosodott tehát, hogy Veres a maga kicsiny világában mozog a legbiztosabban. Ennek és belső élménykörének avatott kifejezője. Akkor talál magára, ha legszemélyesebb élményei, a lélek belső tájai felé indul fölfedező útra. A betegségek szenvedése, a halál fenyegetése, az élet durvaságaitól való félelem, az értelmiségit fojtogató szorongása, a szerelem gyötrelme és föloldozó öröme – azok a témamotívumok, melyeknek verse szövéseben mesteri.

Nem véletlen, hogy a *Mikrovilág* (1979) legszebb darabjai e vonulathoz illeszkednek. A cím ismét telitalálat, tükrözi világszemléletének jellegzetességét és kifejezi legsajátabb motívumrendszerét: szülőföldje ígésétét. A szűkebb pátria ihletése oly erőteljes – amint Zalabai írja –, hogy „másra nem törekszik, mint hogy a költészet nyelvére fordítsa le a gömöri helytörténetet.” A kétségtelenül érzékletes túlzásnak van némi igazsága. Veres mindig öntudattal vállalta gömöri palócságát, s verseinek egy mennyiségre és minőségre egyaránt tekintélyes hányadából a gömöri táj közvetlen élménye és a palóc néphez való ragaszkodása árad. Mély gyökerű kötődése azonban nem jelent pusztán helyi érdekűséget, bezáró provincializmust, mert épp e tárgyban erősödik föl igazán tehetségének egyik vonása: az összességet képes fölmutatni a kistáj érzékletes rajzában. Leíró- és portréfestő technikája nem használ harsány színeket, inkább a hangulati mozzanatok megelevenítésével hat. A szűkebb haza látványa érzésekben fogalmazódik: derűben és szomorúságban, mélabúban és életvágyban, aggodalomban és bizalomban. A táj- és népmélység az érzelmi tartományába kerül. Így, ebben a jó és vállalható értelemben „vidéki költő” Veres János. Tóth László írta róla: „Érzésem szerint bárhol élne is a világon, mindenütt vidéki csehszlovákiai magyar író maradna. Mert másnak lenni képtelen, vállalva sorszerű helyzetének felemelő pillanatait és kényszerű buktatóit is.” A vidékiességgel is együtt járhat a szabad röplés határtalanságának jó érzése. A tettvágy derűjének és a körülmények béklvőinek ellentéte – a provincializmus veszélyének tekintetében – nem föltétlenül a kiteljesedés útjába álló gátlás, nagyon is egymást erősítő kétféle hatás lehet. Magasba szárnyalni ugyanis csak biztos pontról elrugaszkozva lehetséges, olvan helyről, amely visszavárja elvágódó hűségét. Joggal mondta Veres: „Szi-lágyi Domokossal értek egyet, aki azt követelte, hogy az irodalom egy-szer-re legyen európai és csikszentjehovai.”

Veres János ragaszkodó hűsége, tartásának etikája egészen nyilvánvaló. De – kérdezi értő kritikusa, Zalabai Zsigmond – miképp ölt esztétikai formát, lírai kifejezést ez a magasrendű erkölcsiség? A válaszhoz két verssor szolgálhat mottóul: „Nem nagy világ, nincs benne / minden, de van benne valami az egészből.” Vagyis a kérdés úgy tehető föl: a mikrovilág kicsinségében rejlő nagy egészet milyen esztétikai minőséggel képes verssé avatni? Láttuk, a *Fehér szarvas*ban nem sikerült maradéktalanul megmutatni az egyediben az általánosítható összességet. Mértéktartó, visszafogott hangú és impresszionista látásra épülő költészete, a foltszerű árnyalás módszere nem tudott megbirkózni az akár miniatúra formájú tablósfestés feladatával. Ez ugyanis csak akkor lehetséges, ha az egyszeri képek önértékükön túl gondolati többletet – azaz lényeglátást – hordoznak. Ha a pillanatfölvételek fókuszában nem csak egy jelenet örökítődik meg, hanem ott dereng a horizont távlata is. És Veres János képes rá, hogy beléfolalmazza önarcképét és érzéseit a mikrovilág nagy egészet is megmutató képébe. A formálás milyensége azonban vegyesebb képet mutat. Metaforahasználata, érzelmeinek tárgyiasítása – ahogyan arra Turczel Lajos és Tózsér Árpád is rámutatott – helyenként eklektikus. Időnként mesterien sűrít, máskor viszont halmozza, egymásba zsúfolja képeit, amelyek egyszer sajátosan egyediek, másszor meg utánérzéseket hurcolnak. Veres lírai ösztönössége tehát kétélű: egyszerre forrása egyéni lényeglátásának és melléfogásainak. A *Mikrovilág* arra bizonyoság, hogy szerzője eljutott a témák, a motívumok összetéveszthetetlen eredetiségéhez, s legjobb verseiben ennek megfelelően valódi költészetté emelte érzésvilágának teljességét. Ámde nemegyszer mutatkozik az idegen hatásoktól való szabadulás képtelensége. Zalabai Zsigmond summázata bátran idézhető: „Kisvilágában akkor mozgunk majd szíves-örömet, ha fölfedezzük azt a művességet, eredetiséget, amely alól a szlovákiai magyar költőt sem mentesíti az irodalmi nagyvilág.”

Veres János tiszteletet parancsoló törekvése, hogy nem adja föl elszánt kísérleteit, hogy pályája eddig is, gondolom, ezután is hoz új és újabb eredményes nekirugaszkodásokat. Jó ideje ritkábban megjelenő versei ezt a föltevést látszanak igazolni. A szabad versek parttalan áradását föl-váltotta a kötöttebb formák kerete; az erőteljesebb – épp ezért ellenőrizhetlenebb – inspirációk helyét a higgadtabb gondolatiság vette át. Ahogy maga mondta: „... a másfajta nekirugaszkodás más véghezvitelt követel.” Hogy ez sikerüljön, minden reményünk megvan. Mert nemcsak sorsszerű csapásként érkezett kínjait szenvedte meg, de benső háborúiban is nagy, megedző vereségeket volt képes magára mérni. Olvan fölismerésekkel gazdagodott, melyek most már költészetének valódi kiteljesedéséhez vezethetik el. Ami pedig nem jelent kevesebbet, mint a gömői tájról való lelki-szellemi fölszárnyalás korlátlan szabadságát, és az odatartozás téphetetlen erejű kötését.

A kör

Bezárult íme a kör, bezárult,
nélkülünk csengnek az éjszakák.
A víz alá tűnt napok elrejtették
a kiút Ariadne-fonalát.

Azahogy – látom én a fonalam,
de megfognom s követnem nem lehet,
mert cápaszájú idegenség les rám
ott, ahová az vezet.

Életút

Buzgón okítottak szigorú tanárok,
más iskolám is volt: cickafarkos árok,
de a sátorvirág lekonyult vérezve,
páncélos sárkányok törtek a rétekre,
fegyverdurrogásban eszméltem eszemre,
s bújtam volna közben vak pocoküregbe.
Mint a bolyba rúgó cipőorr a hangyát,
hontalanná hajszolt korbácsos bitangság.
Tüdőbaj taglózott, levert kilenc évre,
fehér köpenyekbe kapaszkodtam félve,
életben marasztott a kegyelmes végzet,
s rámborult múlt, jelen, mint dús ősnövényzet;
asztalomra szálltak ősvény-nyitó könyvek,
legyen a választás és a csata könnyebb.
S mint pályaudvari nyüzsgésben, zsvajban
táskarádióból jövő Chopin-dallam,
úgy csengett a lázban igaza a szónak,
rejtsem ingem alá jó útravalónak.

Kilépve a napra szerte barangoltam,
parasztokhoz szóltam konyhában, aklokban;
napestig körmöltem dohos irodában,
díszletet cipeltem, verset magyaráztam,
sokszor csak vesződés s dohány volt az étkem,
– kár, hogy búzám javát lyukas zsákba mértem.
Évödtem szívesen szíves cimborákkal,
madárijesztőkkel sohasem komáztam,
csillag-érzelmeket fontam karcsú nőkre,
tenyeremre égett combjuk forró bőre,
lehettek családak, bomlottam utánuk,
Tündér Ilonáé volt a hajuk, lábuk.
Elvekből emeltem tartós vikendházat,
fabögrék díszítik s emberszagú vágyak.
Nem viseltek meg a csontfaló gyötrelmek,
szerettem a szemre játékos győzelmet.
Minden azért volt, hogy verőfény nyár-íze
szitáljon ránk, lombot s szívet részegítve.
Káin torát balgán múlónak tartottam.
Nem lakott láncvágó erő a kardomban!
Rangot nem tiszteltem, csak a virágokban,
vasfejűek előtt Svejket utánoztam;
rossz rumot nyakaltam zubbonyos munkással,
aztán parancs nélkül pergőtűzbe álltam,
s mikor szurdokom lett a tág tér világa,
új kór menekített négyfalnyi pusztába,
ahol a kék égbolt ráfér a körmömre,
s díszruha testemen fóbiáim gönce.
Egy baj van: ha éjjel kihunynak a lámpák,
s szép muzsikát hallok, fiam szuszogását –
fekhelyünk pokolgép s a Föld is alatta,
a szerkezet hangja: karórám tik-takja.

Ím egy életpálya – elég furcsán ível.
A többit mondja el a fű s kakascímer.

Bőrünkön a betűk

A balassagyarmati Komjáthy Jenő Irodalmi Társaság antológiája

Nem hiszem, hogy van még egy könyv, amelynek születését ily folyamatossgal kísértem végig, belülrőlként szurkolva, ugyanakkor mégis kívülállóként, fenntartva a lehetőséget, hogy majdan egy recenzióban köszöntsem a kiadványt. Igen, köszönteni jöttem, nem bírálni, s ha bírállok, csak azért teszem, hogy a köszöntöttek ne érezzék rosszul magukat, hiszen egy könyvnek nemcsak köszöntés, bírálat is jár. De azért örülünk együtt egy kicsit. Megjelent egy könyv. Ismerve a Váci úti raktáráruházat, valamint több más könyvészdét, látszatra nem nagy dolog. De „ragozzuk” tovább. Megjelent egy könyv, egy vidéki városban, mely az elmúlt évtizedekben kétszeresen is a határra került. Egy városban, aminek nincs híre a jelen önkijelölte szellemi műhelyei között, s csak akkor került címlapra az elmúlt években, amikor két fiának sajátos akciójától volt hangos az ország. Nos, ez a város megmutat nekünk egy kötetnyi művet, olyan alkotóktól, akiknek kisebb-nagyobb közük volt hozzá. Mert a városban létezik, dolgozik egy irodalmi kör, haladva az egykor decentralizált irodalmi élet hagyományain, önállóan dolgozva, önről vállalva a kiadás minden nehézségét. Mert voltak ilyen társaságok valaha (gondoljunk arra, hogy egy ilyenből indult minden idők legnagyobb magyar költője, s ha új utakat keresünk a felfagyott főútvonal mellett, jó ha visszatálunk erre a régre, mely által nem három szerkesztő személyes ízlésétől függ majd egy korszak irodalma).

Én tehát mindenkéül, sőt fölött, a tettet köszöntöm. Nemcsak mint a szerzőket ismerő pályatárs, nemcsak mint kritikuskodó olvasó, hanem mint egy sokszorosan hamvába holt fővárosi kísérlet sokszoros tervezője, szervezője, összeállítója, aki tudja, hogy milyen jó kabuki-színészek ülnek bizonyos középfrekvenciált asztalok mögött, ha pártolásról van szó. Madách egykori városában úgy tűnik, a realista játék járja, melynek szabályai szerint valaminek történnie kell. Történt. S ha illúzió is lenne azt hinni, hogy a vidéki áfész-üzletek befektetői ebből a könyvből halmozónak fel nagyobb készleteket otthon, azért remélhető, hogy eljut azok kezébe, akik kezében a mai magyar irodalom megfordul manapság.

A kötet természetesen nem egységes, hiszen kezdőtől a többkötetes, még fiatal írón át a pályáját ünnepélyesen lezártnak tekintő nagy öregig több korosztály és színvonal képviselteti magát. De ahogy nem tartom valószínűnek, hogy sztárallúroket építgető, kicsi úrilánykák e kötet anyagával felvételizzenek a színművészeti főiskolán, úgy örömmel mondhatom: a gyengébb írások sem bántják a szemet, kikerültek a kötetből a „járás költészet” nagy csodái, nincs népben-nemzetben-istállóban gondolkodó költészet, annyi van, amennyit a kötet alkotói észlelnek saját világukból. Ez a mértéktartás előnye a kiadványnak, mert ugyan nagy veszélyek kö-

zepette leúszhatunk az Értől (avagy az Ipolytól) az Óceánig, de elnézve a határt jelentő folyót, nem áll meg rajta az óceánjáró.

A könyv a legdemokratikusabb szerkesztői elvet követi (itt szeretném megjegyezni, hogy mivel szemtanúja voltam, állíthatom, hogy az itt kézbe adott kötet *Karácsondi Imre* válogatása, így helyes lett volna az impresszumban ezt feltüntetni), alfabetikus sorrendben következnek a szerzők *Adámtól Zondáig*. Ezzel elkerülték a felesleges sértődéseket, hiszen tudjuk, hogy minden nyomtatott termékben legelől vagy leghátul megjelenni a legjobb, tehát a vezércikk, illetve a sportrovat helyén. Nézzük, szintén névsor szerint, hol tartanak a pályán a kötet szerzői.

Ádám Tamásnál mindjárt hozzá kell tegyük, hol tartottak. Mert a dicséret mellett azért ne feledjük, a kötet anyagát három éve válogatták. S többeknél ez a három év jelentette a leggyorsabb fejlődést. Közéjük tartozik Ádám Tanás is. A jelenleg is Balassagyarmaton élő költő kötetben lévő versei még azt mutatják: az alkotó keresi nyelvét, egyáltalán ismerkedik a költőség tudatával, gondolataiban a vers mint valami misztikus bálvány jelenik meg, olyan bálványként, melynek áldoznunk kell. Ahol visszafelé fordul s kevesebbet törődik azzal, hogy ő költő, ott sokkal tisztább, értékesebb versek születnek (*Toposz, Nyárutó*). Mindenesetre a költő már ezekben a verseiben megmutat valamit abból, ami nemsokára megjelenő önálló kötetében (Palócföld könyvek – a szerk.), már világosan látható lesz. Környezetét jól látó, azt finom eszközökkel festő lírikus, aki ha nem az agyonismételt jelképeket keresi (*Lennon*), hanem bátran él sajátjaival, nagyon jó költővé válhat. Ha majd nem a megénekelte agyaggalamb testéből lesz vers, nem fordítva.

Csikász István egészen más világ. Súlyos, robosztus művész. Vonzódik a klasszikus tartalmakhoz, amelyekhez modern formát keres. Versei olvasásakor nem tudom feledni, olyan költőt olvasok, aki mellesleg festőművész, grafikus, előadóművész. A magyar művészet történetében egy ember volt, aki egyszerre tudott jelentős képzőművész és költő lenni. Ám *Kassáknak* szerencséje volt magányával. Ami a legtöbb volt belőle, az mással ki nem cserélhető egyéni világa, a szerep, amit felvállalva jelentős életművet alkotott. Csikász helyzete nehezebb, hiszen egy kis körben nem lehet szimbólum valaki, itt az alkalmazkodás kényszerűsége, amit ha valaki nem fogad el, nyomtalan kívülálló lesz. A költő tudja ezt, így verseiben gyors egymásutánban sorakoznak megejtően szép sorok és meglepően prózai mondatok. Ez legjobban ott érhető tetten, ahol a városról vall (*Balassagyarmat, meg én*). Ha elhinné, hogy a költészet akkor is költészet, ha nem felel meg dörgő hangú felolvasások hallgatóinak, ha merne jobban ő lenni, akkor érdekesebb verseket olvashatnánk ettől a nagyszerű szellemi öttusázótól.

Gyenes István a táj szerelmese. Tetheti, hiszen az ország egyik legszebb pontján él, s természetjáró-szenvedélye, valóságos panteizmussá nőtt az évek során. A válogatás szerencsésnek bizonyult, kisebb lélegzetű természeti versei kerültek a kötetbe a nagyobb, ám meg nem oldott politikai versek helyett. Dalaiban ritmust keres a költő, s érezhető a sorokból a találat öröme. A kötött formák iránti tisztelete oly nagy, hogy akkor is keresi, amikor csak félmegoldást talál, de öröm látni, hogy a költészet örömet és megvalósulási formát jelent egy olyan ember számára, aki nem

akar főhivatású költő lenni. Amit *Baranyi Ferenc* ír az előszóban, az ilyen alkalmak erősítik az ember hitét, hisz aki verset ír, attól bizonyára békében álmodhat szebb világról a világ.

Jobbágy Károly teljes ellentéte Gyenesnek. Ő főhivatású költő. Tragikus és sikeres pillanatokot ötvöző életút tárul elénk önéletírásának lapjairól. Amolyan bővített önéletrajz, ami idegen test lenne egy antológiában, ha nem egy ilyen, egészen különleges életutat foglalna össze. Ha ez az írás időben megjelenik, akkor jelentős kordokumentum lenne. Kevesen írtak nálunk azokról a koncentrációs táborokról, amelyek Auschwitztól jóval keletre tüntettek el százezerszámra embereket. Az életrajznak ez a része lebilincselően érdekes, sőt fontos is. Ne feledjük: *Sztálin* birodalmában tizenhatmillió ember tűnt el, alig kevesebb, mint a hatalmas ország háborús vesztesége – ahogy a glasznoszty jegyében hitelt érdemlő szovjet történészekről megismerhettük. Jobbágynek ez a pokol jutott a szocializmusba való átmenetül, amelynek aztán itthon egyik ismert és elismert költője lett. Később újra pálya szélére került. Élete tanulságos, két súlyos szépséghibával. Az egyik, hogy rosszízű dolog irodalmi alkotásban direkt ítéleteket mondani meg nem nevezett emberokről, pontosabban azok véleményéről. Ennek műfaja a publicisztika, de leginkább a személyes beszélgetés. Még akkor is, ha valakinek igaza van. A másik, ami miatt ide nem illőnek tartom ezt a vallomást, hogy az itt publikált versek régi datálásúak. S bár a „vakcsillag” költői megidézése nem kis teljesítmény, az antológia egyik kiemelkedő pillanata, ckkortájt még Jobbágy Károly a magyar irodalom megbecsült tagja volt. Hogy nem ír azóta, az nem közügy, s főként nem közölnivaló. Bár erről a *Palócföld* című folyóirat hűséggel hírt adott. Ezért is túlzó a lap iránti indulat. Hallgatásunk éppúgy nem parancs, mint megszólalásunk.

Hasonló életút „kicsiben” *Karácsondi Imréc*. Gyorsan megjelenő kötet, majd korai hallgatás. Pedig az itt megjelent versek tanúsága szerint van mondanivalója. A hitét vesztett, társait kereső ember áll költészetének középpontjában. Az ölelni feledett ember hiába fohászodik Istenhez, szerelemhez, semmit sem talál, csak jeleket, nyomokat a hóban. Karácsondinak, egy évtizedes pálya után, kialakult stílusa van, ércnevei mellett a hibái is visszatérőek. Neki elsősorban magával kell elhitetni, hogy érdemes folytatni, s akkor megnyílik neki a jelenleg csak egyik arcát mutató világ. Szereplése mindenképpen a kötetet erősítő megjelenések közé tartozik.

Matúz Gábor két rövid novellája előlegezett bizalom a szerzőnek, egy szigorú kritikus aligha válogatta volna kötetbe ezt a két, meglehetősen közhelyes novellát. Csakhogy... ha valakinél, nála számított leginkább az eltelt három esztendő. Ez idő alatt a fiatal írójelölt publikált olyan írásokat folyóiratban, melyek nagymérvű előrelépést mutatnak, így „beszerkesztését” ez az utólagos javulás indokolja. Ha így fejlődik tovább, írójelöltből íróvá válhat.

T. Pataki László írása kétszeresen is érdekelt. Érdekelt, mert az antológia szerzői dicsérték, s érdekelt, mert drámaíró lévén, szívesen olvasom a termést, főleg, ha eddig ismeretlen szerző írta. A *Fráter Erzsébet*ről szóló monodráma érdekes, szép írás, igyekszik ábrázolni egy lelkiállapotot, mely egyrészt hiteles, másrészt teátrális. Szépen fogalmazott mondatokból áll össze egy elbeszélés, mely mindenképpen figyelemre méltó olvasmány.

Az már dramaturgiai kérdés, hogy a szereplő egy nagyon nehezen ábrázolható lelkiállapotról kezdi a darabot, hogy a két narrátorhang nem színpadra, hanem hangjátékba való. A többi problémát egy *színpadnak* hívott lektor és egy *próba* nevű dramaturg hivatott eldönteni. Talán e két szaktekintély azt is kideríti, hogy több jelenidejűséggel és kevesebb informatív meséléssel lenne igazán színpadkész mű a *Lidérc láng*.

Onagy Zoltán kiforrott stílusvilágú és világképű prózaíró, egy gyenge kötetet követő két kvalitásos kötet gazdája. Az itt közölt prózája is a tőle megszokott stílusban íródott. Azon kellene elgondolkodnia, hogy drámaiságukban fejlődő történeteikhez elégséges-e az a meglehetősen hétköznapi nyelvezet, amit használ. A szerző talán megbocsátja, hogy nem írok többet róla. Egyszer már megtettem, s újabbra készülök.

Radnai Kegyekő István szelíd költő, aki szívesen örül az élet apró dolgainak. Egyszerűsége a legfőbb erénye. Az idillt fontos, de csak egy villanással felrajzolt kataklizmák rabolják. Olvasva úgy érzem, szerénységét jó lenne megtanulni. Vagy írni valami lenyűgözőt. Ez a két út van. Ő az első jár egyelőre. Szerencsére.

Újlaky Attiláról nem tudom, mit írjak. Amit ő írt, nem rossz, csak egyszerűen nem felismerhető. Egy, a lapokban megjelenő jellegtelen, szürke írások közül. Elmarasztalni kár, sőt helytelen lenne, hiszen nem valamelyik nagy kiadónk listáján veszi el mások elől a helyet. De dicsérni sem lehet. Legfeljebb azért, amiért már dicsértem ebben a rövid összefoglalóban. Jobb az a világ, amelyben egy műszerész ír, annál, amelyikben lelátón randalíroz. Vagy jobb az a világ, melyben egy elmeorvos, sikeres hivatása mellett még mindig hisz a költészetben. Persze *Zonda Tamás* hite idézőjelek közé helyezett hit, nem is tehát másként egy ember, aki nem csupán az élet felületét ismeri, hanem annak kényszerpályáit is. Zonda tudja, hogy tudása mit sem ér, ha magányos gondolkodóként kínlódik egy másfelé rohanó világban. De ő nem a magukat sajnáltatók fajtájából való, így születnek groteszkbe hajló, már-már cinikus versei. De cinizmusa erény, hiszen az okosság gyakran látszik cinizmusnak a demagóg butasággal szemben.

Ahogy egy barátom írná levele aljára: *ennyi fért*. De mondtam, nem bírálni jöttem, hanem köszönteni. Megörökíteni, hogy ezerkilencszáznegyvenhét végén megjelent egy könyv, melyben írni szerető, és különböző szinteken, de tudó emberek vallják közösen: a civilizációt nem lehet inflálni, sem beszűntetni. Segítse őket ez a könyv önbecsüléshez, hogy minél több követőjük legyen. Mert nemcsak a remekművek dicsérhetők. Az írástudók is. (Balassagyarmat, 1987.)

SIPOSHEGYI PÉTER

Finn testvéreink és az arany

*„...A kalandnak helye van az életben.
Sobasem tudhatjuk előre, hogyan és mikor
kedvez a szerencse, s mekkora aranyrögre
bukkanunk...”*

Valóban testvéreink ők. S mi mégis alig valamit tudunk a finnekről és csodálatos országukról. Arról pedig szinte semmit, hogy Finnország északi részén, túl a sarkkörön arany is van a folyóvizek élő- és őshordalékában, hogy ott mindmáig sokat és sokan foglalkoznak aranyásással, aranymosással. De nem is csoda, ha kevesen tudunk erről, hiszen az ottani aranyászok abból az aranyból élnek, azt ássák és mossák, ami állítólag nincs is – az ottani geológusok megállapítása szerint!...

Finnország e kies, szép vidékén – Tankavaarában – létesítettek külön aranyászmuzeumot, s minden évben sor kerül ott aranymosó országos, Európa- vagy világbajnokságra, ahová az egész világról özönlének a turisták és az aranyászok...

Tudjuk, hogy Ázsiában, Afrikában, Amerikában és Európában már több évezredes múltra tekinthet vissza az aranymosás, az aranyásás és – ifjabb „testvéreink” – az aranybányászat. A finnországi aranytermelés azonban – történelmi léptékekkel mérve is – még nagyon fiatal. Ugyanis Finnországban, s annak is az északi részén. Lappföldön a folyóvizek élő- és őshordalékából – aranymosók és aranyásók révén – az arany kitermelése csak a múlt század második felében kezdődött meg, pontosabban 1870-ben.

A múlt századot bátran nevezhetnénk az arany századának is. Talán nem árt, ha megemlítem – sorrendben –, hol is bukkantak akkor jelentős mennyiségű aranya: 1) az Uralban, 2) a Bajkálon túli területeken, 3) Kaliforniában, 4) Nevadában, 5) Kolorádóban, 6) Virginia, Karolina, Georgia és Alabama területén, 7) Új-Dél-Walesben, Viktóriában, 8) Nyugat-Ausztráliában, 9) Új-Zéland déli szigetén, 10) Witwatersrandben, 11) Alaszkában.

Ha figyelmesen olvassák ezt a sorrendet, sok minden világossá válik belőle. Mert egyáltalán nem véletlen, hogy az alaszakai arany felfedezése ennek a sornak a legvégére került. Mert magyarázatát adja annak is, miért alhatta oly sokáig háborítatlanul az álmát Lappföld aranya...

Igaz ugyan, hogy tudtak róla már 1516-ban, de azután nemsokára meg is felfedezték róla, s így a kiaknázására még évszázadokig nem került sor, hiszen előbb újra fel kellett fedezni.

Ugyan miért?

Ennek oka – legalábbis részben – az volt, hogy Finnország aranylelőhelyei messze túl vannak a sarkkörön, a Lappföldön, ahol a zord természeti viszonyok nagyon megnehezítették az arany felfedezését, s még inkább a kinyerését. Ez a vidék még néhány száz évvel ezelőtt szinte lakatlan volt, s csak akkor népésdett be úgy, ahogy, amikor a finn terjeszkedés közben a lappok egyre északabbra szorultak.

Ebből adódóan a finnországi aranyosásnak, -ásásnak nem is lehetnek igazán nagy hagyományai, jellegzetesen finn aranykinyerő eljárásai, de még eszközei és szerszámai sem. Egyszerűen átvették a kaliforniai, később pedig az alaszka-i módszereket, eszközöket. Ennek ellenére a lappföldi aranyak valószínű kultúráját alakították ki, s mindezt alig több, mint száz esztendő alatt. Igaz, hogy a finn nemzetgazdaság szempontjából a lappföldi aranyak igazán nagy jelentősége eddig még sohasem volt, de sokan hisznek abban, hogy még lehet!

A finnországi nemesfémek irásában 1546-ban említik első ízben, mint Lappföld megszerzhető, kiaknázzható kincsét. „Ekkor egy Baselben megjelenő könyv említi a lappföldi aranyat.” (Amennyiben *Agricola*, *Georg* német mineralógus művéről van szó, 1546-ban a *De natura fossilium* című munkája jelent meg. Összes munkáinak teljes kiadása Baselben látott napvilágot, de csak 111 évvel később.)

Az érdekesség kedvéért elmondom még, hogy fennmaradtak olyan történetek is, melyek szerint maga a nagy *Pietari Brahe* is tudomást szerzett erről az aranyról, lappföldi útja során saját szemével látta, kezébe is fogta az aranytartalmú hordalék kincsét az akkor még szinte ismeretlen folyók, patakok partján. A hagyomány szerint egyedül csak az idegenvezetőnek felfogadott fiú ismert az aranylelőhelyeket, s a hozzájuk vezető utakat, inkább ösvényeket. Őt azonban később Brahe már hiába kereste. A fiú egy darabig katonáskodott a harmincéves háborúban, azután végképp eltűnt a nagy államférfi szeme elől. (Az ifj. Pietari Brahe svéd államférfi volt [1602–1680] a XVII. század egyik legképzettebb embere. Nagy érdemeket szerzett Finnország körül, melynek 1637–40-ig, majd 1648–54-ig kormányzója volt. Ő alapította az abói egyetemet, Brahestad városát és számtalan népiskolát, elnöke volt a birodalmi tanácsnak s egyik gyámja *Krisztina* királynőnek és *IX. Károlynak*.)

Hosszú-hosszú idő telt el, senki nem emelgette a lappföldi aranyat. A finnek fennmaradásukért, a létükért harcoltak. Aztán – kétszázkilencven évvel később – 1836-ban hallatott magáról újra az arany. Kiderült, hogy a Kemi folyó torkolatából származó „kőből”, azaz kavicsból arany nyerhető ki! Ennek tudomásulvétele után a szenátus és a nagyhercegség bányahivatala elhatározta, hogy felkutatja a lappföldi arany „rejtekhelyét”. Különbösen is erre ösztönöztek Szibéria feltárt aranylelőhelyei, az 1848-as kaliforniai aranyláz, majd – tíz évvel később – a Kolorádóra áttevődött aranyinvázió.

De még ezután is évtizedek szálltak tova, s több mint harminc évbe került, amíg végre nyomára akadtak ennek a titokzatos „lappangó” lappföldi aranyaknak, 1867-ben. Hogyan is történt?

Egy norvég bányamester, név szerint *Teleff Dahl* arany nyomokat talált a Tenjokiban (finn nyelven a „joki” = folyó). Felfedezését nem tartotta titokban, hanem azonnal azt javasolta a Finn Szenátusnak, hogy lássanak hozzá a módszeres aranykutatáshoz. Az illetékesek figyelmét természetesen azonnal felkellette ez a már igazán megbízható forrásból származó bejelentés és javaslat. Nincs olyan országa a világnak, amelyiknek nem kell az arany(?), s ugyancsak

gyorsan megszervezték, felszerelték az expedíciót. Kikötötték, hogy addig ne jöjjenek vissza, amíg eredményről nem számolhatnak be.

S az expedíció elindult...

1868. szeptember 15-én – észak felől – a Tenojoki partjáról a végsőkig elcsigázott, kiéhezett, kiábrándult expedíció bevánszorgott Törmanenbe... Már csak az expedíció vezetője, *Joban Conrad Librin* (vagy Lihr) hitt az arany létezésében és átkozta a közelgő telet, az emberek gyengeségét, állhatatlanságát, a szerencse szeszélyes istenasszonyát. Pedig még csak sportember sem volt, hanem mindössze az állami pénzverde igazgatója, kit egyenesen a finn kormány jelölt ki erre a nehéz és nagyon is kétes kimenetelű feladatra, amit ő lelkesen el is vállalt. S most a teljes kudarc!...

Túl voltak a sarkkörön, és küszöbönállt a kegyetlen, hosszú tél! Az emberek azonnal folytatni akarták útjukat hazafelé, de Lihrint más fából faragták. Ő még nem adta fel a játszmat! Ígért, biztatott, káromkodott, ütött, de csak annyit ért el, hogy emberei végre beleegyeztek, még – egyetlen egy napig – folytatják itt, a folyóparton a kutatást...

Miféle sugallatra hallgatott Lihrin? Pontosan ezen az utolsó napon végre kedvezett neki a szerencse: az Ivalojoeki völgyében – szeptember 16-án – rábukkant az aranyra!

Más források kevésbé drámai eseményekhez fűzik az arany megtalálását. Ezek szerint Lihrin mérnök a barátaival kirándult az Ivalojoekira és akkor bukkant rá az aranyra. A leletet „egy kortyolat konyakkal” ünnepelték meg...

Tény azonban a következő: a végre megtalált arany híre szélnél sebesebben terjedt el az országhatáron belül is, túl is. Az állam 1870-ben létesítette a Kultala elnevezésű hivatalt, s ennek csak az volt a feladata, hogy intézze az arannyal és az aranykutatással kapcsolatos ügyeket. Ebben az évben kitört az aranyláz!

Megindult az első „aranyroham”. Aranykeresők százai, majd ezrei özönlöttek nap nap után a sivár földeken Kultala felé. S a roham hátterében –csakúgy, mint korábban Kaliforniában és Ausztráliában, később pedig Alaszkában – ott a pusztulás, a szenvedés, az éhínség, az a sok-sok ember, aki életével vagy – jobb esetben – az egészségével fizetett a talán még csak meg sem pillantott, de annyira sóvárgott aranyért... De tudomásul kell vennünk azt is, hogy ezek az aranykeresők nem mindnyájan voltak lelkiismeretlen kalandorok és szerencsevadászok. Sokuk számára az utolsó, az egyetlen nagy lehetőség volt, hogy ez a kockázatos és emberpróbáló, bizonytalan kimenetelű vállalkozás megélhetést, jövőt biztosítson.

Az újonnan felfedezett aranyföldre vezető úttalan út szinte emberfeletti akadályokat jelentett akkor, a túlnyomó többségükben teljesen tapasztalatlan, s a nehéz útra és munkára fizikailag is alkalmatlan emberek számára. Nagyon sokan indultak el erre az útra például Pohjanlahtiból, s mielőtt még elérték volna a tulajdonképpen aranyföld kapujának számító Rovaniemit (a sarkkörnél), már a saját bőrükön tapasztalhatták az akkori „utazás” nehézségeit. Kiéhezett, csont- és bőre emberek jöttek velük szemben, vonszolták magukat a visszafelé vezető, csak nemrégiben kítaposott utakon. Átkozták az aranyat, mint életük megrontóját, s nyomorult koldusokként ételt, ruhát, orvosságot kértek a most érkezőktől, kiknek túlnyomó többsége maga is szegény ember volt, akiknek már talán a közeli jövőben minden falat az életet jelenthette.

S akiknek mégis sikerült eljutniuk az aranyföldre – a több mint 600 versztányi (15 verszt = 16 km) út megtétele után –, már nagyjából tisztában lehettek az-

zal, mi vár rájuk, hogy csak igen kemény munkával juthatnak hozzá az anynyira áhított aranyhoz, ha ráadásul még a szerencse is kedvez nekik. Mert itt nem volt elég a kitartó szorgalom!

Amikor az Ivalojoiki partján levő Kultalába megérkeztek, a bányamestertől végre aranymosásra alkalmas területet igényelhettek; Jack London mesteri tollára méltó, ami itt ezután következett... Míg az egyik parcellán az aranyásó szinte munka nélkül vagyont érő nemesfémre bukkant, néhány méterrel arrébb, a hanyaszorgalmú szomszéd morzsányi aranyat sem talált elátkozott földjén...

Az arannyal kapcsolatos szabályokat, előírásokat, rendeleteket – nagyjából – már útjuk során megismerték. Tudták már, a törvény betűje arra kötelezi őket, hogy minden aranyat adjanak le a bányamesternek. Ennek aztán az a kötelessége, hogy ez az arany – a kormányzón keresztül – el is jusson a Finn Bankba. Tudták már azt is, hogy az aranykereső csak akkor kaphatja meg leadott aranyáért a neki járó összeget, ha az a beolvasztása, finomságának megállapítása után végre bekerült a bankba és ott kiírták róla a névre szóló utalványt.

Mint általában mindenütt a világon, ezek a gondos szövegezésű rendeletek igencsak szigorú megtorló intézkedéseket helyeztek kilátásba minden olyan próbálkozással, mesterkedéssel szemben, hogy az aranyat kijuttassák az országból, vagy helyben eladják a mindenütt ott ólálkodó aranycsempészeknek, zugfelvásárlóknak. A zsidóknak pedig rendeletileg megtiltották az aranyföldre való beutazást is, akárcsak a Kárpát-medencében, főként a Habsburg királyok korában. De hiába voltak a szigorú rendeletek, szélteben-hosszában keringtek már a hírek a titokban Norvégiába átcsempészett aranyszállítmányokról...

1871-ben – máig előkerült írásos dokumentumok szerint – négyszázkilencvenegy bejelentett aranyásót, aranymosót ismertek név szerint, de a számuk valójában ennek a többszöröse lehetett, s bizonyára még sokkal nagyobb volt a hivatalosan be nem jelentett és más helyeken dolgozó aranyásók, -mosók száma, nem is beszélve az elveszett, vagy még elő nem került ilyen dokumentumokról.

A talált, a kitermelt arany mennyiségéről pontos adatokkal nem rendelkezett senki. De sikeresnek tartják már az első, tehát az 1871-es esztendőt is, amikor 56,7 kg volt a „zsákmány”, tehát a hivatalosan beszolgáltatott mennyiség. Ez a kvantum azonban – a csempésztúvonalak és -kapcsolatok kialakulásának arányában, fokozatosan – lecsökkent évi 14–15 kg-ra. (A múlt század végén, századunk legelején ennyit adtak le hivatalosan a Mura és a Dráva aranyászai.)

A kiásott vagy kimosott arany túlnyomó többsége csupán a legelső, a felfutó időszakban, annak is az elején került be a Finn Bankba. Az emberi találékony-ság, s a furfang ezernyi módot, alkalmat talált arra, hogyan értékesíthesse az aranyász a hivatalos finn felvásárlási árnál lényegesen jobb áron a nehéz, ve-rejrtékes munkával megszerzett aranyat.

Jó ideig fele-fele alapon dolgoztak a lappföldi aranyászok. Tehát a kinyert aranynak felét „becsületesen” leadták az államnak, hogy az engedélyt be ne vonják tőlük, s hozzájuthassanak hivatalos áron a munkájukhoz nélkülözhetetlen higanyhoz, a másik felét viszont eladták az aranycsempészeknek, vagy a bátrabbak – a jobb ár érdekében, vállalva a kockázatot, a veszélyt – saját maguk vitték át Norvégiába.

Sokan például egy-egy nagy pálinkásflaskóba gyűjtögettek az aranyukat. Egyikbe a „hivatalos”, a másikba a „fekete-arany” került. Így volt ez szinte már a kezdet kezdetén. Aztán az aranyászok vérszemet kaptak, és az arány egyre inkább a feketepiacon értékesített arany javára, s az állam kárára to-lódott el.

Ezek a keményen dolgozó férfiak azt tartották, hogy a földön két igazán értékes „dolog” van csupán, amiért élni, küzdeni, szenvedni, akár meghalni is érdemes: az asszony és az arany. S ha még egy kis jófajta pálinka is kerül valahonnét – és méregdrágán – harmadiknak, az már az emberi boldogság netovábbja...

Csak úgy mint Kaliforniában, Ausztráliában és később Alaszkában, a Lappföldön is voltak igazán szerencsés aranyászok, bár ezek legtöbbször bölcsen eltitkolta a szerencséjét. A szerencsések egyike – a nem titoktartó – *Evert Kiviniemi* volt például, aki Luttojokiban (érdekes, hogy a „jó” szavunk az ősi magyar nyelvben folyóvizet jelentett, s a Finn „joki” ugyanezt jelenti!) 1935-ben egy 392,9, más adatok szerint 1931-ben Laanilában 395 grammos aranyrögöt talált. Ezt a leletet még jelenleg is – a hivatalos lappföldi „rekordaranyknak” tekintik, noha ennél – hivatalosan is – már jóval nagyobb aranyrögöket is találtak. Állítólag mindjárt másolatot is készítettek róla, s ezt az igazán értékes darabot az kapja meg, aki olyan aranylelőhelyet talál, ahol ipari méretekben is lehet aranyat bányászni vagy mosni!

A másik „aranyfolyó”, az Inari területének nyugati részét öntöző Lemmenjoki (szó szerint a Szerelem-folyó) volt, melyet 1949 és 1952 között kutattak át és összesen több mint háromszáz kiló aranyat nyertek ki belőle. A Lempi folyó is őrzi még az egykori nagy aranyláz nyomait.

A finn költészetben is nyomot hagyott ez az arany. A mindmáig legnagyobb-nak tartott finn költő, *Aleksis Kivi* (1834–1872) *Szívem dala* című versében például aranybölcsőben altatgatják, csicsígatják a gyermeket. *Pertti Nieminen* verse (Péli Árpád fordítása) is megörökíti a csodálatos Lappföld aranyát:

...Aranyból van a gyp, szél fúj
a nap mögül: minden fűszálon
akvamarin ragyog...
... érzed-e az arany s a drágakövek
hűvös érintését, s a fölizzó szelet?...

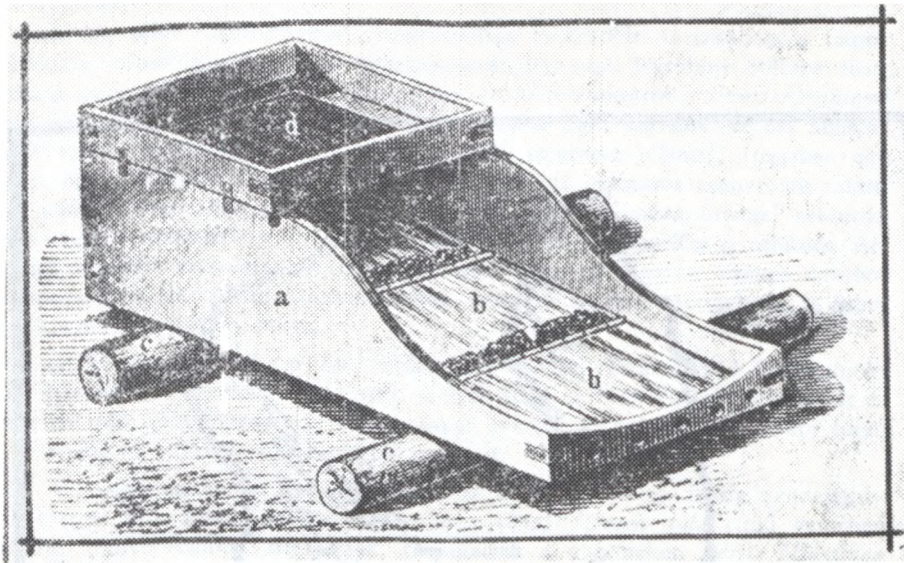
Nem csupán a régi (?) legendás időkben, hanem még ma is sokan azt tartják Finnországban, hogy: „Meg kell próbálni bátran, legalább egyszer ebben az életben! Tekints egyenesen, bátran a Lappföld irányába, az új célok felé! Ha el is veszíted a csatát, egyszer legalább megpróbáltad!...” Még ma is szép számmal akadnak ott férfiak, akik így döntenek.

Ugyan mi is a helyzet jelenleg?

Mivel Finnországban az aranykutatás nem tekinthet vissza több évezredes múltra, saját ősi tapasztalatokkal nem is rendelkezhetnek az ottani aranykeresők. Amint már mondtam, nincsenek sajátosan finn aranykinyerő eljárásai sem. Ok főként nem a folyók és élőhordalékában lévő apró arany szemcsékre „vadásztak és vadásznak”, mint például nálunk a Duna, a Mura és a Dráva aranyásza, hanem a mesterségbeli tudást kevésbé – annál több szerencsét – igénylő aranyrögökre. Az arany „apraja” – feltehetően – így a meddőben és a folyók hordalékában maradt és marad. A jövő feladata lesz az, hogy ebből – korszerű eljárással – kinyerjék az aranyat. Ahogyan ez lett a „sorsa” Kaliforniában és Alaszkában, s ez lesz – előbb-utóbb – a Kárpát-medence meddőhányóinak is. Inkább csak a szakembereknek van róla tudomásuk, hogy például Amerikában a – csak az arany nagyját kitermelő – szerencsevadászok után még hány-szor kotorták át a meddőt, s mennyi aranyat nyertek még ki belőle...

A térkép vázlaton bevonalt részek Lappföld aranylelőhelyei

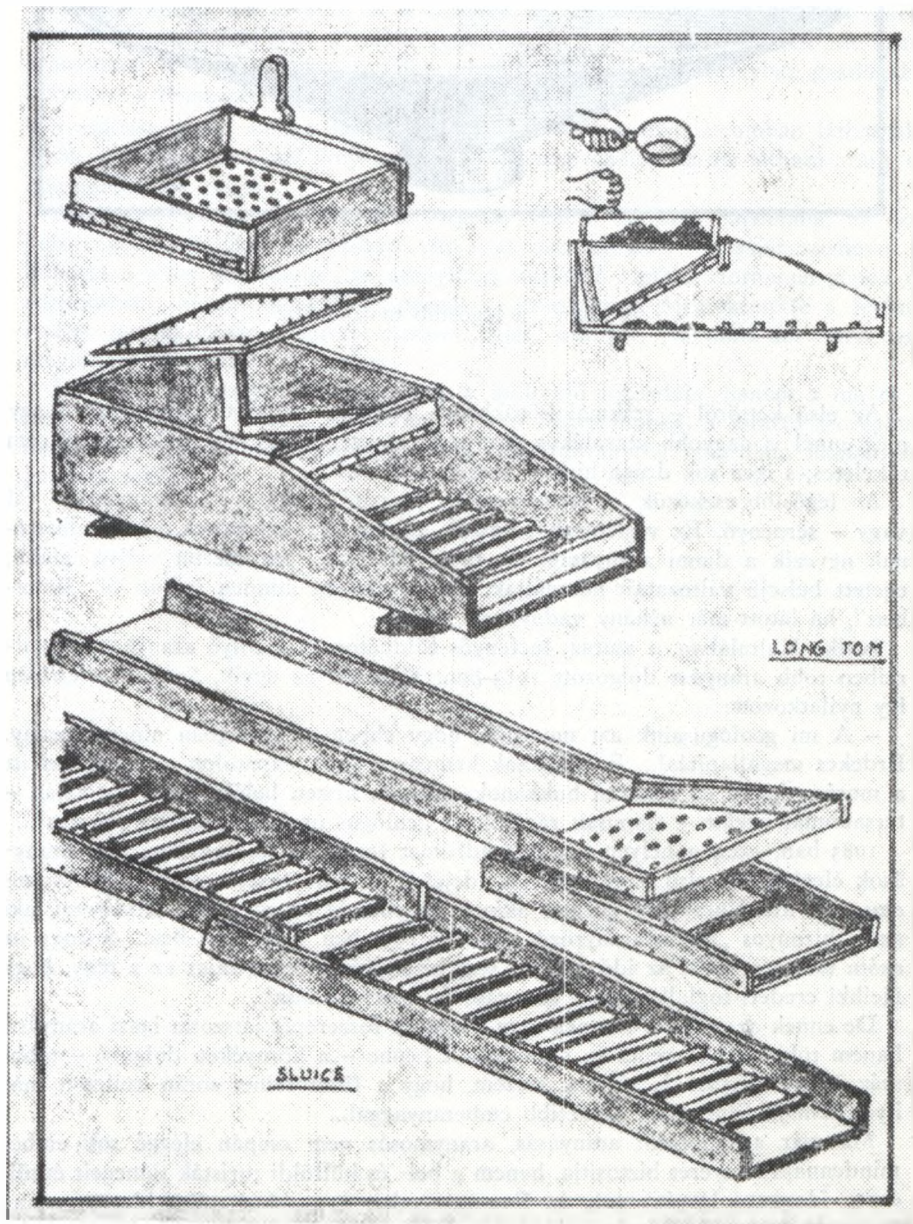

Aranymosó bölcső

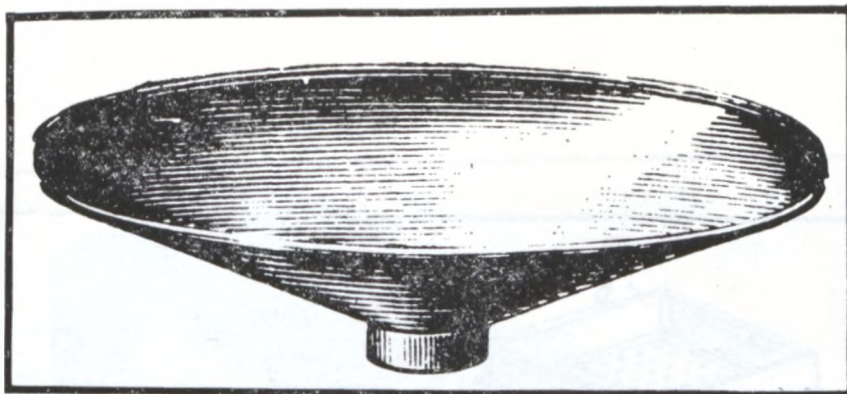
A finn aranyászok fő eszköze a kaliforniai és az alaszakai aranyászoknál régóta ismert cradle-rocker, vagyis az *aranymosó bölcső*. Ez egy hosszúkás teknő, melynek alján durva vásznat feszítenek ki. Hátsó, magasabb részén van a rácsos szekrény, ebbe lapátolják bele az aranytartalmú földet vagy fővenyt és vizet eresztve rá, a görgőkre tett teknőt ide-oda mozgatják. A nagyobb kövek a rácson maradnak, az iszap, föld, homok a teknő mellső részén levő nyíláson folyik ki, az arany pedig a ponyván marad. Ilyen készülékkel egy aranyász naponta kb. 1500 kg fővenyt moshat át.

A másik ilyen mosóalkalmatosság a „long-tom”. Ennek több – különféle nyílású – szitája van, melyek alá harántlécekkkel felszerelt, úgynevezett riffleboxot tesznek. Az aranytartalmú fővenyre erős vízsugarat bocsátanak, mely a megglazított fővenyből az aranyat kiválasztja és a harántléceknél lerakja. Az üledék aranyporhoz kevert földes részeit kézi szérkével (nálunk aranyválasztó, himba, hífba) mossák ki. Ezzel a készülékkel egy munkás naponta 6000 kg homokot moshat át.

A harmadik, az úgynevezett „sluice” sok-sok módosított változata. Ez tulajdonképpen egy jó hosszúra nyújtott long-tom. Deszkából 50 cm széles és 30 cm mély, felül nyitott, 95–314 méter(!) hosszú, lejtős vályút készítenek. A vályú alsó részén harántlécekkkel visszatartott, vagy lyukakba öntött higany van. A csatornába eresztett víz a behányt földet lemossa, s közben az arany, a higanyal találkozva, foncsort alkot. Ezzel a készülékkel naponta 18 000 kg homokot moshat át egy-egy aranyász.

A „long-tom” és a „sluice”

A „pan”, a legősibb mosóeszköz

Az első kettőről – szakmai körökben – eléggé közismert, hogy ötven- vagy még ennél is nagyobb százalékos aranyvesztéssel dolgoznak, a harmadik sem tökéletes, s igen sok drága higany veszik vele kárba.

A legősibb eszközük – természetesen – „pan”, vagyis az aranymosó tál vagy – serpenyő. Ez vaslemezből készül, nálunk kézi szérkének, aranyválasztónak nevezik a dunai aranyásók és fából készített, rendszerint vályú alakú, égetett belsejű változatait használják. Ezt egyébként minden laikus jól „ismerheti”, ha látott már néhány vadnyugati filmet.

Ivalko-Kultalában, a száraz, lucfenyős földhátan és a folyó aranykereső göd-
reiben több aranyász dolgozott 1983-ban. Közülük az egyik, *Sametti-Miettinen* így nyilatkozott:

– A mi geológusaink azt mondják, hogy ebben az anyagban nincsen arany. Érdekes megállapítás!... Én igencsak keményen ások, lapátolok, csákányozok itt a moréna hátán és gyakran bukkanok aranyra, hiszen belőle élek. Így aztán – társaimmal együtt – alaposan rácăfolunk geológus uraimék megállapításaira!...

1983-ban, ezen a helyen egy kalandfilmet forgattak az egykori finn arany-
ásók életéről, az első nagy aranyláz idejéből. A film főszerepét *Heikki Kiviniemi*, egy itteni aranyász játssza, akinek nagybátyja az az *Evert Kiviniemi*, aki azt a bizonyos „rekordaranyrögöt” találta 1931-ben vagy 1935-ben... S hogy itt azóta szinte megállt az idő, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Heikki eredeti foglalkozása – aranyásó és medvevadász!...

De ennek az érdekes filmnek nem csupán a főszerepét játszotta igazi aranyász, hanem több más szerepet is, s asszisztált benne – a környéken dolgozó – többszáz igazi aranyásó is. Aligha hiszem, hogy a filmtörténet során született már ilyen témájú film ennél eredetibb emberanyaggal...

Ma már a lappföldi aranyásás, aranymosás nem csupán eléggé sok ember mindennapi kenyerét biztosítja, hanem a bel- és külföldi turisták tömegeit évről évre idevonzó látványosság is. Évente ezreket és ezreket csábít ide az arany örökzöld romantikája, s az emberek tudatalattijában rejtőző arany iránti sóvárgás csakúgy, mint ez a csodálatosan szép, de rövid nyarú és őszi vidék.

1974 óta minden évben rendeznek Tankavaarában országos, Európa- vagy világbajnokságot az aranymosóknak. Országos bajnokság volt itt 1974-ben, 1975-ben, 1976-ban, 1982-ben, 1985-ben és 1986-ban; Európa-bajnokság volt 1984-ben, világbajnokság pedig 1977-ben, 1978-ban, 1980-ban, 1981-ben, 1983-ban és 1987-ben. Természetesen, ezek a szorakozásra, kikapcsolódásra vágyó turisták, műkedvelő aranyászok inkább csak játszanak itt (s az aranymosás vagy -ásás nem játék), bár elvéve ők is találnak egy-egy aranyrögöcskét Tankavaarában (Sodankylä mellett), a nekik fentartott helyeken. De jönnek ide igazi aranyászok is a versenyekre, a világ minden részéből, s az aranyban gazdagabb helyeken a bejegyzett finn aranyászok dolgoznak.

S valóság az is, amit a látogatók a tankavaarai aranyműzcumban láthatnak. Azok a szerszámok igazi aranyászeszközök, s még igazibb az ott látható arany és dokumentációs anyag.

Az imént említett film írója a forgatás végére érkezett Palsiojába, az őszi verőfényben tündöklő Lappföldre. Itt – és nem először – a saját szemével is láthatta a jelen aranyászait, az aranylázat inspiráló Heikki Horhonen gépeit és segítőtársait, hogyan keresik és nyerik ki az aranyat. Megtekintette a lelőhelyeket, barakkjukban a kávécsészényi „friss” aranyat, valamint az arannyal megtömött üvegekkel teli tetermet.

Lappföld aranya tehát nem csupán a múlt élő legendája, hanem a ma és a jövő valósága is! Hiszem és tudom, hogy a lelkes munka, a kitartó szorgalom meghozza megérdemelt gyümölcsét, s a „rekordaranyrög” másolata hamarosan gazdára talál...

TAXNER-TÓTH ERNŐ

A Mózes-dráma a hatvanas évek színpadán*

Madách tiszteletére gyűltünk össze egykori otthonában, úgy illene tehát, hogy róla szóljon ez az előadás. A Mózes-dráma keletkezéséről azonban néhány éve – éppen a *Nógrád megyei múzeumok évkönyvében* – megírtam, amit tudtam. Azóta nem találtam új adatokat vagy érveket, amivel papírra vetett mondanivalómat ki tudnám egészíteni. Emlégetett tanulmányom tudós lektora, *Fried István* azonban már akkor fölvetette, hogy az ezerkilencszázhatvanhat-hatvanhetes Mózes-bemutatókról szólva mások véleményét is figyelembe kellett volna vennem. Noha ez az észrevétel jogos volt, úgy találtam, ragaszkodnom kell a magam véleményénck előtérbe helyezéséhez. Ha nem ezt teszem, bele kell bonyolódnom a hatvanas évek szellemi viszonyainak értékelésébe, ami nélkül a korabeli kritikák nem mérlegelhetők, ami azonban megzavarta volna gondolatmenetem fölépítését. Most viszont szívesen élek a lehetőséggel, hogy – a teljesség igénye nélkül – elmondjam nézeteimet a fölvetett kérdésről.

Noha az angolszász értelmezés szerint a kritika fogalma magában foglalja az irodalomtörténet-írást is, a korhoz kötöttséget sehol nem hagyják figyelmen kívül. Induljunk ki abból, hogy az irodalomtörténeti értékelésben is szükségszerűen tükröződik a közgondolkodás, a közízlés, a világnézet befolyásoló szerepe. Pedig az irodalomtörténet-írás feladata folyamatok feltárása, míg – nevezzük jobb híján így – a napi kritika figyelmének előtérében a jelenség áll: a mű, legyen az könyv vagy színielőadás vagy képzőművészeti alkotás. Az irodalomtörténetben számon tartott művek új megjelenéskor vagy bemutatásakor a kritika gyakran szívesen ismétli meg vagy vizsgálja felül az előzményeket. Így Madách Imre *Mózes* című drámájának 1966-os és 1967-es bemutatásakor szinte minden napi kritika szerzője utalt a mű keletkezésének és főleg mellőzésének a történetére. *Hámos György* az *Élet és Irodalomban* (1966. május 28.) azt sem tudta megállni, hogy meg ne fricskázza az Akadémia egykori drámabíráló bizottságának olyan írói nagyságrendű tagjait, mint *Arany János*, *Jókai Mór*, *Kemény Zsigmond* – egykori tévedésükért. Érdemes is lenne egyszer megvizsgálni, mi zavarhatta e nagy elméket a Mózes megítélésében – indokolt esztétikai kifogásaikon kívül. Ehelyett azonban most nézzük a hatvanas évek kritikáit, illetve ezekhez a korszellem néhány jellegzetes összetevőjét.

Mivel a hatvanas évekhez személyes élményeim fűződnek, nem tudok és nem tudhatok erről az időszakról történészként beszélni. Két évtized azonban talán elég távolság ahhoz, hogy az általam legfontosabbnak tartott korkérdéseket kiemelhessem. Meglepetten olvastam nemrég, hogy a magyar szellemi életben már akkorvezető szerepet betöltő *Nagy Péter* „a visszatckintve oly bájos” hatvanas

évekről szolt. Egy biztos, nekem a „bajos” jelző soha nem jutott volna eszembe. Azt hiszem, mégis értem, mire gondolt Nagy Péter. Semmiesetre sem ugyanarra, amire az Illés-koncert nosztalgiától könnyező résztvevői, akik akkor voltak fiatalok s nem lebecsülhető küzdelem árán érték el, hogy – a híres Beatles együttes példájára – hosszú haját viselhesse, hogy a könnyűzene Kánaánjának (bocsánatot kérek igen tisztelt Madách Imre és *Petőfi Sándor*) meghódítására segítsék *Szörényi Leventét*, *Koncz Zsuzsát* és a többieket. Kérem a tudomány és művészet igen tisztelt képviselőit, ne becsüljük le ezt a sajátos kulturális forradalmat akkor sem, ha azt hiszem nem egyedül én vagyok torkig a példátlan erőszakossággal állandóan rázműduló beat-pop-rock zenével.

Jómagam elég fiatal voltam ahhoz, hogy szoros személyes kapcsolatban lehessenek a Beatlesek, Illések és a többiek rajongóival, habár lelkesedésükkel nem tudtam azonosulni. Fiatal tanárként pedig rengetegszer kellett teljesen fölösleges tojástáncot járnom a hosszú hajukkal tüntetni kívánó fiatalok és az ez ellen diktatórikus keménységgel tiltakozó szülők, tanügyérek és más hatalmasságok között. Az eredmény közismert, s számomra ebben az a fontos, hogy egy nemzedék ki tudta harcolni a jogát – legalábbis egy szűk területen – ízlésének, véleményének az érvényesítéséhez. Az én nemzedéket a maga múltból hozott érveivel sikeresen lehengerlő Tektintély itt meghátrált. A művelődéspolitikai intézményrendszer is megingott: aulról jött amatőrök szinte minden babért leartattak a hivatásosok elől. 1966-tól zárt érdekcsoportok olyan fellegvárjai, mint a fellépési – nagy pénzkereseti – engedélyeket kiadó Országos Rendező Iroda, a rádió, a televízió, a hanglemezgyár kénytelenek voltak üzleti érdekeikből hatalmas engedményeket tenni.

Nem hiszem, hogy Nagy Péter erre gondolt volna. Annál kevésbé, mert az irodalmi életben éppen a hatvanas években volt a legnehezebb új neveknek megjeleni, új művészi formákkal kísérletezni. Igen, a legnehezebb, mert a negyvenes évek végétől az ötvenes évek közepéig igen sok fiatal író kapott teret, s ez a nemzedék jó másfél-két évtizedre kisajátította magának a „fiatal író” címet. Hatalmas meglepetés volt, hogy az ifjú *Szakonyi* – majd két-három nemzedéktársa – színpadra kerülhetett, mégpedig a Nemzetiben. A színházakban is rég „kiosztották a vezető szerepeket”, az évtized végéig lényegében azok töltötték be az összes vezető tisztségeket, akik az ötvenes évek elején kerültek az élvonalba. Az 1961-ben indult *Új Írás*ban minden döntő szerepet azok ragadták magukhoz – és részben tartanak ma is kézben –, akik egy évtizeddel korábban indultak. Mindezekkel együtt sem az irodalom, sem a színház nem maradt mentes azoktól a szellemi mozgásoktól, amelyek a gazdasági életben meghozták a hatvannyolcas nagy reformot, s amelyek – többek között – olyan írókat engedtek érvényesülni, mint *Németh László*, majd *Örkény István*, hogy a színház és a halottak világában maradjunk. Valami furcsa összejátszása lehet a sorsnak, hogy a *Mózes* címszerepének nemzeti színházbeli alakítója, *Sinkovits Imre* is éppen a veszprémi felfedezés évében kapott Kossuth-díjat.

A hatvanas évek közepének sajtója sok mindenről tanúskodik, amit ma már általában elfelejtettek. A mai olvasó elképzelni is nehezen tudja azoknak a vitáknak a hevességét, amelyek *Franz*, *Kafka* vagy *Kassák* befogadása körül dültek. Hatvanhétben *Veres Péter* a „magyar világtól idegen” bélyeggel akarta kirekeszteni Kassákot; akinek hívei viszont az ő eszményeit kívánták a korszerűség kizárólagos mércéjévé avatni. A kirekesztés és kizárólagos ítékezés szándéka minden vitázóra jellemző: nem csupán a maguk igazát képviselik érveikkel, de egyúttal azt is ki szeretnék harcolni, hogy módszerük és mércéjük hatalmi szóvá

emelkedjék. Éppen ezért kell különös jelentőséget tulajdonítani a hatvanas évek közepén a lukácsi „nagy realizmus” körüli eszmei csatározásoknak.

Lukács elméletének kizárólagos érvényét *Barta János* már 1954-ben megkérdőjelezte, de őt még idealistának lehetett bélyegezni. 1966 májusában jelent meg a *Kritikában* a vitathatatlanul marxista *Miklós Pál* nagy jelentőségű tanulmánya *Új törekvések a marxista irodalomtudományban* címmel. Ebben széles világirodalmi kitekintéssel sürgette a realizmuskoncepció és az irodalomtudományi felfogás újragondolását. Voltaképpen annak tett eleget, amit az MSZMP KB kulturális elméleti munkaközössége így fogalmazott meg: „a hazai marxista esztétika és művészetelmélet – nemzetközi eszmecserékhez kapcsolódva – figyelemre méltó eredményeket ért el” – csak éppen Mikós Pál az eredményekről a feladatokra tette a hangsúlyt. Az új irányt aztán *Klaniczay Tibor* jelölte meg, amikor – leszögezve, hogy a marxizmus–leninizmus elég erős elméleti alapot biztosít a szintézisteremtésre – módszertani pluralizmust sürgetett. „Ugyanis nem egyik vagy másik korszak, nemzet, illetve szaktudomány módszerét kell a többire ráerőltetni, hanem valamennyinek sajátosságaival számot vetve munkálkodni a leglényegesebb törvényszerűségeknek a felismerésén...” – írta (*Kritika* 1966. decemberi szám 12. I.). Ezzel persze nem lezárta, hanem tovább lendítette azt a vitát, amely a hatvanas évtizedben nem is jutott nyugvópontra. Voltaképpen az egyetemi tanulmányaikat ebben az időszakban befejezők nemzedéke lesz az, amely fenntartások nélkül képviseli a műelemzéseknél és az irodalomfelfogásnak azt az új szemléletét, amiről, azóta ugyancsak bebizonyosodott, hogy nem határozhat meg egyedül üdvözítő módon egy módszert–módszertant. Már ezekben a vitákban is szerepet kapott a tudományos–technikai forradalom kihívása, aminek fölfogásához azonban sem a szűkebb szakma, sem a közönség nem rendelkezett kellő ismeretanyaggal. Ez voltaképpen módszertani kihívás, s a filozófiai tisztázás, a *Klaniczay* koncepciójában is szereplő rendszerteremtés igényét erősítette meg. Ebben a közegben a reformkor és *Madách* filozofikus érdeklődése, rendet, törvényt kereső világfölfogása érzékeny – noha távolról sem egyértelmű – fogadtatásra számíthatott.

A *magyar irodalom története* 1965-ben megjelent IV. kötetében a főszerkesztő *Sötér István* maga vállalta *Madách* korszakos jelentőségének a kiemelését. Abból indult ki – és ezt külön fejezetben hangsúlyozta –, hogy *Madách* a Világos utáni korszak szemléletének „sommázója”. *Sötér Az ember tragédiájában* a küzdés és bizás elvét emelte ki, s a műnek egyenesen világirodalmi jelentőséget tulajdonított – mondván: „magába olvasztja a magyar és európai romantika művészi hagyományait, s némi megkésettiséggel olyan forrásokból merít még, melyekből nem sokkal később a *Peer Gynt* Ibsenje is meríteni fog”. Lukács ellenvéleményét nem is említi, csak az irodalomjegyzékben utal rá. (330–361. 1.) Ugyanitt – tehát jóval az átdolgozás bemutatója előtt – részletesen elemzi a *Mózes*-drámát, mégpedig a későbbi kritikát alapvetően befolyásoló erejű érvekkel. A költő vívódását emeli ki, *Mózes* önfeláldozását, a „nagy ember” hősiségét, a nép boldogítását és a szabadság elnyerhetőségét.

A hatvanas évek kétségtelenül mentesek voltak azoktól a bajoktól, szenvedésektől, amelyek a negyvenes és ötvenes éveket lényegükben – ámbár igen különböző módon – meghatározták. Az életkörülmények lassan, de folyamatosan javultak, azokra a súlyos válságokra és megrázkódtatásokra, amelyeket a következő és a jelenlegi évtized hozott, senki nem gondolt. A Vigszínházban *Várkonyi Zoltán* ott folytathatta törekvéseit, ahol a Művész Színházban abbahagyták vele. *Marton Endre* lehetőséget kapott, hogy megnézze Nyugat-Európa legfrissebb

színházi szenzációit, s azokból évente egyet hazahozzon. Egyaránt sikere lehetett a „kritikai realista”-ként emlegetett *Arthur Miller*nek és a „dekadens” *Tennessee Williams*nak, *Sartre* filozofikus műveinek és *Peter Weiss* agitatív látványosság-színházának. Nem minden jelentős új mű kapott – és főleg nem könnyen – színpadot, de Németh László sikersorozata után láthattuk *Füst Milán* korábban tiltott gyümölcsként emlegetett műveit és – többek között – *Illyés* „kényes” drámáját, a *Tisztákat*. (A „kényes” minősítést az egykori sajtóból vettem.)

1964-ben különös megrázkódtatást szenvedett el a hazai színházi élet. A magyar közönség a Vígyszínházban láthatott két előadást a világ élvonalából. Figyelmeztető jelek már korábban voltak, mint a *Brecht Színház* vendégjátéka vagy *Bojan Stupica* rendezései, de a nézők és a szakma ekkor döbrent rá, hogy színjátásunk, színházi életünk lehangolóan elmaradott. Rádásul a Nemzeti *Peter Brook* zseniális rendezése után is bemutatta a maga szegényes, fantáziátlan, végtelenül unalmas *Lear király*-előadását. Az angol színház vendégjátékának a hatása azonban olyan erejű volt, hogy valahogy jelezni kellett a felzárkózás szándékát. A legkönnyebb lehetőség erre az volt, hogy a mi színházaink is bőrruhákat varrattak néhány klasszikus előadáshoz. Valamivel később formabontó kísérletek is színpadra kerültek. Noha a *Royal Shakespeare Company* magyar kritikusai a legtöbbet éppen Brook *Lear*-értelmezésével foglalkoztak és elég nyilvánvalóvá vált, hogy a hatalmas siker titka nem kis mértékben éppen az elemzés mélységeiben és eredetiségében kereshető, a drámaértelmezés szándéka szembekerült a szellemi életben végbemenő sokoldalú változással.

Mivel egyelőre nem akadt – vagy nem kapott lehetőséget – hazai rendező, hogy a színházi játéktílus korszerűsítésével kísérletezzon, előtérbe került a „gondolati színház”, az „intellektuális dráma” igénye. (Ez ugyanis lehetővé tette, hogy az íróra háruljon a felelősség.) Előkészítője és mestere minden bizonnyal Németh László volt, noha az irodalomtörténész távolabbi előzményekre is rámutathat. Ezek közé tartozik Madách Imre nagy műve, *Az ember tragédiája*, egy olyan alkotás, ami a marxista kritikának különösen sok gondot okozott. Egyfelől szembe kellett néznie Lukács György elmarasztaló véleményével; másfelől – igaz némi óvatossággal már 1956-ban egyértelműen a mű értékei mellett állt ki a budapesti egyetem tanszékvezető tanára, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója, Sötér István. Az ellentétes vélemények a Nemzeti Színház 1955-ös *Tragédia*-bemutatója körül sűrűsödtek össze. Nagyon valószínű, hogy sem ez előtt, sem ez után nem került a Nemzeti színpadára hasonló alapossággal előkészített előadás. A sokrétű szövegelemzéshez a színháztörténeti előzmények teljességigényű felmérése párosult. Az előadás, aminek nyomán az Ádámot játszó *Básti Lajos* könyvet is írt, színészi teljesímenyeivel általános elismerést váltott ki. A politikai vezetés egyes tagjai azonban ellenséges erők önkifejezési lehetőségét látták benne – oly mértékig, hogy a bemutatót *Révai József* még 1958-ban is az ellenforradalom előkészítő lépésének tekintette. Úgy vélte, akik kiharcolták – *Major Tamás*, *Marton Endre*, *Gellért Endre* – „Madáchba kapaszkodva és Madáchsal takarózva” léptek fel – „a társadalmi haladás eszméje és világnézete ellen, hogy Madách Imre nagy művének leple alatt tűntessenek a hazánkba épülő szocializmus ellen...”

Az ember tragédiájának 1964-es újabb bemutatója másfajta vihart kavart: közönség és kritika egyértelműen sikertelennek minősítette. Ebben persze közrejátszott a rendező óvatossága, aki időszerű értelmezés helyett színpadi eredetiséggel akarta az előadás érdekességét biztosítani. A nehézségekre egyébként az

is jellemző, hogy még 1984-ben is megjelenhetett egy vaskos munka – *András Lászlótól* –, amelynek egyetlen mondanivalója, hogy Lukács pesszimizmusvadját cáfolja. Végül hadd említsem meg, mert a kritikát egy kicsit alighanem befolyásolta, a *Mózes* veszprémi bemutatójával nagyjából egy időben Kassán játszották a *Tragédiát* – mégpedig szlovákul.

Az a tény, hogy a *Mózes*t Veszprémben mutatták be, azt valószínűsíti, hogy az átdolgozási megbízást *Turián György* adta *Keresztúry Dezső*nek. Persze az sem lehetetlen, hogy az átdolgozás már a megbízás előtt készen volt – legalábbis *Keresztúry* szándékaiban szerepelt –, de a fővárosi színházaknak nem kellett. A Nemzetinek például azért, mert már készült dramaturgiáján a nagy vihart kavaráró és igen sikeres *Vörösmarty*-átdolgozás, a *Czillei és a Hunyadiak*. Nem vagyok benne biztos, hogy *Létay Vera* filológus gonddal vetette össze Madách eredeti szövegét *Keresztúry* átdolgozásával, mégis találóan írja: „Újrateremtette, átszerkesztette, megvilágosította Madách bibliai példázatú költeményét” (*Élet és Irodalom* 1967. november 11.) Áruklodó megállapítás ez. hiszen a Madách-művet egyszerűen költeménynek minősíti. A többi kritika ebben a vonatkozásban óvatosabb, *Keresztúry* beavatkozását többnyire érvek nélkül dicsérik. Nyitva marad azonban a kérdés, hogy a közösen és egyértelműen kiemelt drámai erő Madáchhoz vezethető-e vissza, avagy azt *Keresztúry* értelmezése is elősegítette.

Érdekes módon senki nem írta le, pedig mindenki tudta, hogy a színház és a közönség olyan típusú drámát kapott Madách művével, amit *Németh Lászlótól* megszokott már. Középpontjában egy főhős belső küzdelmével, amihez az összes többi szereplő lényegében csak statisztál. „Az egész hatalmas felfedezés a gondolat legújabb honfoglalása a színpadon” – olvassuk *Sándor Iván* kritikájában (*Film, Színház, Muzsika*, 1967. november 10.). Az értelmezés feladatával a rendezőknek nem kellett bajlódniuk. *Turián* – *Zay László* szerint (*Magyar Nemzet*, 1966. március 11.) „megilletődött” rendezése a színpadi helyzetek kidolgozására összpontosult; *Marion Endre* színpadán – *Sándor Iván* szavaival – „úgy hullámoznak egymásba a jelenetek, amint az idő öregszik”. *Marion* – *Létay Vera* szerint – főleg szemet gyönyörködtető látványosságok megteremtésére törekedett. Teljes az egyetértés minden kritikában, hogy az előadás terheit a főszereplők vitték: Veszprémben a szerényebb tehetségű *Bitskey Károly*, a Nemzetiben *Sinkovits Imre*. (*Létay Vera* egyenesen *Michelangelo* híres szobrához hasonlította.) A többi szereplők vagy udvarias dicséretet kaptak, vagy ugyancsak udvarias elmarasztalást. Az egyetlen kivétel *Létay Vera* véleménye, aki – *Sinkovits* kivételével – minden színésről lesújtó ítéletet hozott, különösen *Máthé Erzsé* alakítását marasztalta el.

Ismét *Létay* az, aki a legérzékenyebben visszhangozza a kornak a drámából valóban kihallható nagy kérdéseit: a vezér és a nép, a cél és az eszköz, az erőszak és szabadság, az egyéni boldogság és a közösségi élet összefüggéseiről. *Sándor Iván* mélyebben érti Madáchot, ő a törvényteremtés-törvényrombolás, az eszmék változásának kérdését emeli ki a kor szellemének megfelelően. „Mi vár arra, aki szembenéz sorsával, vállalja hivatását?” – kérdi, s az új igazságok befogadásának nehézségeiről, közösségteremtés gondjáról ír. *Létay* is észreveszi, hogy itt a nemzeti gondolat születéséről szól a költő, *Sándor Iván* pedig az egyén tragédiáját abban látja, hogy a vezér kénytelen fölládozni magát népe szabadságáért. Minden kritika óvatosan kikerüli, mit értett Madách a „nemzet szabadságán”?

Noha Sötér tekintélye és sok tekintetben máig meggyőző érvelése nyomasztó teher lehetett, egy kicsit mégis megdöbbenő, hogy a kritikusok többsége menyire nem tudott hozzászólni magához a műhöz. *Vajda György Mihály* összes mondanivalója Madách alkotásáról ennyi: a Mózes „*Madách bitének és a jövőbe vetett bizalmának a jele: hiszen a nép az ígéret földjére jut. De ugyanez mai, korszerű tanulsága is. Egyben tudatosítja, mennyi küzdelem, ' fáradóság szükséges ahhoz, hogy az ember eljusson vágyai földjére, mennyi bukás és újabb felemelkedés a sorsa, míg valóban eléri a Kánaánt. S hogy elérje, előbb meg kell tisztulnia. Mély eszmei rokonság van e pontban Madách és Petőfi között...*” (Kritika, 1966. áprilisi száma 50. 1.) Hosszabb írásában nem csupán a veszprémi színház dramaturgiai beavatkozásának elmarasztalása a meglepő, hiszen ezt megelőzően ő is lerója tiszteletköreit az átdolgozó Keresztúry előtt, aki lényegében a dramaturg szerepét is vállalta. Akkor talán föl sem tűnt, csak a mai olvasó látja némi csodálkozással, hogy a „lobogónk: Petőfi” jelszó milyen hosszú életű volt irodalmi kritikánkban. Ugyanakkor nem lehet elvitatni, hogy az ismétlődésekre, belső ellentmondásokra, fölös túlmagyarázásokra vonatkozó kritikai észrevételei arról tanúskodnak, Vajda György Mihály elemezte a mű színpadi és irodalmi megvalósítását a legnagyobb figyelemmel és fölkészültséggel. Ebben a vonatkozásban elmondhatjuk, a mű mesterségbeli részére összpontosító kritikai felfogásnak egyik korai megnyilvánulását üdvözölhetjük írásában.

A hatvanas évek kritikusai a személyi kultusz emlékét hordozták idegeikben, így érthetően izgatta őket az, ami számos korabeli vita tárgya volt: a vezető és a vezetettek viszonya. Ehhez kapcsolódik az is, hogy a drámából azt olvasták ki, csak kényszerrel lehet az új eszméket elfogadtatni, erős és elszánt vezér – hős – nélkül a nép csak tévelyeg. Mindenesetre kötelességüknek tartották, hogy Mózes, a „nagy ember” személyes tragédiájában több reményt mutassanak ki, mint amennyit *Az ember tragédiája* sugall. Hangsúlyozták, hogy a nép – igaz, hivatott vezére, Mózes nélkül, de – el fog jutni az ígéret földjére, pedig a drámában nagyobb súly van azon, hogy a tragikus sorsú főhős nem juthat el oda.

Madách a reformkor neveltje, Kölcsey és Vörösmarty koráé, amely – mint közismert – a „Hass, alkoss, gyarapíts” jelszavának megvalósításában látta fő feladatát. Abban, hogy a polgári forradalom pozitív érték kategória – hogy ezt a csúnya, de stílszerű kifejezést használjam –, a marxista kritika mindig egyetértett. Annál nagyobb volt a zavar, a tekintetben, mit kezdhet a szocializmus a polgári forradalom alapvető eszményeivel, azokkal, amelyek lényeges elemei Madách minden művének is. Különösen a napi kritikában – tehát a nem szakmához szóló értékelésekben – kellett vigyázni a polgári jelző használatával. Noha – és ebben a színházak élen jártak – a hatvanas évek közepén már nem csupán a polgári művészet elsővonalú értékeit, de az „ügynevezett kommerszt” is szabadon árulták nálunk, a polgári gondolkodás még történeti formájában sem részesülhetett tárgyilagos elemzésben. A „polgári, tehát ellenségünk” – sekélyes logikája gyakran igen meggondolatlanul érvényesült. Így szó sem lehetett arról, hogy a kritika azt kezdje feszegetni, miként közvetíti a Mózes-dráma a magyar polgári forradalom üzenetét.

Az igazság persze az, hogy ez az üzenet igen áttételesen, rejtett formában jelenik csak meg a *Mózes*-ben. Ezernyolcszáznegyvenkilenc megrázkódtatása után ugyanis Madách és nemzedéke úgy érezte, a nemzeti függetlenség a legfontosabb kérdés. Az országot irányító külső hatalom számára a polgári forradalom ered-

ményei – a jobbágyfelszabadítás, a nemesi előjogok eltörlése stb. – sokkal kevésbé bizonyultak visszavonhatónak a függetlenségi követeléseknél. Noha – és ezt olyanok, mint Madách jól tudták – Bécs a személyes szabadság korlátozásával a forradalmat akarta elnyomni, a magyarság tudatában a diktatúra különböző formái a nemzet egyetemes büntetéseként jelentek meg. A hadsereg nem magyar vezényleti nyelve, az idegenből hozott hivatalnokok és sok más, egységes magyar ügyé, magyar sérelemmé forrasztották össze a különböző társadalmi törekvések elfojtását. Ide, vezethető vissza, hogy a Mózes-dráma központi gondolata a rab-ságból szabadulás és az önálló nemzeti lét elnyerésének a kérdése. Az ígéret földje a független Magyarország. Noha Kerestűry átdolgozása elősegítette, hogy Mózes és népe egymásba kapcsolódó küzdelmében a kritika az új eszmék befogadására, új típusú közösség kialakítására helyezze a hangsúlyt, a közönség érzékenyebb része észrevette a nemzeti mondanivalót – madáchi megfogalmazásban, azaz Kölcsey és Vörösmarty példája nyomán az egyetemes emberi lét kérdéseihez kötve. Létay Vera óvatosan le is szögezte, hogy a Mózes „nem nacionalista” mű. Nyilvánvaló, ez volt az a terület, amitől a kor kritikusai a legjobban félték. S ha a reformkori-nyegvennyolcas hagyományban nehéz volt vállalni a polgári eszményeket, a nacionalista jelző még sötétebb árnyékot vetett, illetve vetett volna, ha valaki e kérdés taglálásába kezd.

A *magyar irodalomtörténet 1945–1975* című akadémiai kézikönyv I. kötete (*Irodalmi élet és irodalomkritika*) több helyen is foglalkozik a hatvanas évek kritikai életével. Rámutat az évtized elején hozott párhaterozatok jelentőségére és részletesen elemzi az azokban biztosított lehetőségeket. Ugyanakkor a legfontosabb irodalmi vitákat ismertetve rámutat a „korszak alapkérdésére” a „képletszerűség” divatjára (413. r.), valamint arra, hogy a kritika legfőbb gondja a jelentés kibogozása, az állásfoglalás eszmei tisztázása volt. A *Mózes* ehhez tág teret kínált, amit a kritika meglepően kismértékben használt ki. Teljesen egységes volt, mint láttuk a képlet fölállításában, ami hűen tükrözte a kor legtöbbit vitatott kérdéseit, s elsősorban egy új erkölcsi felfogás, közösségi életet szabályozói törvények – szükségyszerűségére mutatott rá. Ugyancsak nyomatékosan hangsúlyozta azt, hogy az ezért folytatott küzdelem személyes áldozatokat követel. Mózes tragédiáját amiatt fogadta lelkesen, mert azt sugallmazhatta, hogy a „nagy ember” önfeláldozása megválthatja népe sorsát. A nép felelősségéről, a reformkorban oly fontosnak tartott munka, tett fontosságáról nem, vagy alig esett szó.

Ennek okai közé tartozik a Németh László-i dramaturgia, a főhős belső drámájának túlzott kiemelése. Igen érdekes, hogy maga Németh, aki egyébként Madách művének fölfedezéséről talán tudomást sem vett, részletesen szövegezte a témában rejlő lehetőségekről Schönberg *Mózes és Áron* című zenedrámájának meghallgatása ürügyén. „A drámát maga a szerző írta... A szövegkönyv külső jelölésében jó; az első felvonás: Mózes Áron segítségével meghódítja az új, láthatatlan istennek a népét, kivezeti őket a pusztába. A második felvonás az aranyborjú története. Mózes visszatérése, vitája Áronnal, összetöri a kőtáblákat. Harmadik felvonás nem készült el, így inkább Mózes tragédiája, mint Ároné. A belső történet már homályosabb; Mózes az eszme, Áron a kifejezés, Mózes Istenbe kapaszkodik, Áronban több a megértés a nép érzéki kívánságai iránt...” (*Utolsó széttekintés*, 109. r.) Ezek az 1965-ben papírra vetett gondolatok nem csupán Németh érdeklődését jelzik a téma iránt, de azt is, hogy el tudott képzelni olyan megoldást, amelyben két ellentétes jellemű, törekvésű főhős küzdelméből bontakozik ki a dráma. Ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy ő is

milyen óvatosan kikerüli a nemzeti kérdést, alighanem Schönberg szándékainak megfelelően.

A hatvanas évek közepére esik a színikritika első magáralálási kísérlete. Ez a kísérlet 1968-ban az irodalomkritika általános és nagy port fölvert vitájába torkollott, s majd csak azután, a hetvenes években kapott teret az eredeti eszméket maradéktalanul képviselni tudó színikritika, ami aztán szerepet is kapott a színházi élet megmerevedett rendszerének föllazításában. Egyelőre a színházi tekintélyek még korlátlanul uralkodnak, a nekik nem tetsző bíráló hangokat erélyesen kiszorították az országos, nagyobb visszhangra számot tartó fórumokról. Ezek a fórumok maguk is tekintélyeket, főleg irodalmi tekintélyeket kerestek. Az *Élet és Irodalom* például a Mózes veszprémi bemutatásának évadja idején a kiváló Shakespeare-kutatót, Kéry Lászlót nyerte meg állandó színikritikusául. Az, hogy a budapesti előadásokról beszámolni köteles műbíráló nem jutott el Veszprémbe, még érthető. Az viszont már meglepő, hogy a *Mózes*-bemutató megemléztét nem tartotta szükségesnek az 1966/67-es évről adott összefoglalójában. Legalábbis ma meglepő. Akkor a budapesti színházi tekintélyek a vidéki színházaknak minden sikerét a jelentéktelenségbe tudták még utasítani. E sorok írója egyiküktől még azért is súlyos szemrehányást kapott, mert a *Népszabadság*ban utalni mert rá, hogy *Mózest* Marton Endre előtt Turián György már megrendezte. „Olyan ez, mintha azt állítanád, Puskás úgy veszi le a labdát, mint valamelyik NB II-es játékos” – magyarázta a Tekintély. Talán ne is említsük, hogy Marton aligha volt Puskás-nagyságrendű rendező – még a magyar mezőnyben sem, csak a tekintélyelvű felfogásra összpontosítsunk.

Kéry László összefoglalója egyébként igen érdekes. Kiemelkedőnek a Nemzeti Színház *Marat-Sade* előadását minősíti, amitől a „mérce egyszeriben magásra ugrott”. A műsor legfontosabb összetevőjének a világirodalomból bemutatott szerzők tekintélyt parancsoló névsorát tekinti. (Szophoklész, Euripidész, Držics, Shakespeare, Ben Jonson, Marivaux, Turgenyev, Dosztojevszkij, Ibsen, Shaw, Brecht, Babel, Giraudoux, O'Neill, Sartre, Beckett, Dürrenmatt, Peter Weiss, Hochhuth, Albee, Mrožek nevét említi jogos büszkeséggel.) Ebben az értékelésben érzékelhetően benne van, hogy a kor legnagyobb szellemi izalmát a világirodalom újrafelfedezése nyújtotta – színházban, folyóirat-irodalomban, könyvkiadásban egyaránt. A „klasszikus” magyar szerzők (Bornemissza Péter, Jókai, Tóth Ede, Bródy, Móricz és Molnár Ferenc) szereplését nem részletezi, csak a Molnár-kérdésnek szentel egy óvatos mondatot. A kilenc új magyar bemutatót viszont – ami mellett összevontan a tíz vidékit is megemlíti – előrelelendülésnek minősíti, noha változatosnak nevezi. Okkal, hiszen névsora a következő: Németh László, Déry Tibor, Tabi László, Gyárfás Miklós, Berkesi András, Csurka István, Galambos Lajos, Müller Péter, Salamon Pál. A színházaknak két hibát ró fel: az előadások kiérleletlenségét, fegyelmezetlenségét és a színészek beszédének, szövegmondásának súlyos fogyatékoságait. Kéry László helyzetképe érzékelteti azt a vákuumot, amiben a *Mózes* Veszprémbe, majd Pesten is színre került. Elfogytak a felfedezhető hazai szerzők és nem születtek jelentős új művek.

Nehéz lenne megmondani, milyen arányban játszott szerepet a színházi rendezők elkényelmesedése, a színjátszó stílus és felfogás megújulásának igénye, valamint a kritika túlérzékenysége a drámaértelmezés eszmei mondanivalójával

kapcsolatban, de tény, hosszú ideig lemondtak róla, hogy a magyar drámatörténet nagyjait valóban eredeti fölfogásban vigyék színre. Ebből a szempontból is eszményi volt a *Mózes* felfedezése, mivel egyrészt az értelmezés felelősségét jórészt Keresztury vállalta magára, másrészt Madách műve gazdag anyagot szállított a gondolati igények kielégítéséhez. Ez az a pont, ahol vissza kellene térnem saját drámaértelmezésemhez, amit nem szívesen tennék. Márcsak azért sem, mert az is magán viseli a hatvanas évek szellemét. Ha képes lennék egykori élményemet elfelejteni, ha teljesen előlről kezdhetném a *Mózes* kérdéseiről való töprengést, bizonyára sok mindent másként fogalmaznék, más fontossági sorrendeket emelnék ki, más hangsúlyokra fordítanák figyelmet.

*Elhangzott Cseresztyén a Madách Irodalmi Nap keretében 1986 októberében

Madách és Viktor Considerant*

A falanszterjelenet forrásainak kérdéséhez

Megvallom, némi megilletődéssel ültem az írógéphez, hogy a címben felvetett témát, ha vázlatosan is, kifejtsem. Megilletődöttségem oka: első nyomtatásban megjelent Madách-cikkem 1954 decemberében, a *Palócföld* első évfolyamának első számában látott napvilágot. Mondanom sem kell: mennyi minden történt velem, körülöttem, itthon és az idegenben, az elmúlt majd 33 év alatt. Egy dolog azonban semmit sem változott: Madách főművének varázsa, az a vágy, hogy – képességeim szerint – egyre mélyebbre ássak a *Tragédia* Eget és Földet, az egész emberi történelmet átfogó univerzumába.

Köztudomású, hogy a Tragédia irodalma könyvtárakra terjed. A szorosan vett forrástanulmányok száma is meghaladja a félszázat. Jelen írásomban csak kettővel foglalkozom: *Baranyi Imre* tanulmányával: *A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum)* (Irodalomtörténeti Füzetek, 42. sz., 1963.) és *Dobossy László Adalék Az ember tragédiája falanszterjelenetének magyarázatához* című cikkével (Irodalomtörténet, 1958. 46. évf. 1. sz.: 149–151).

Baranyi így vélekedik: „*nincs adatunk arra, hogy Madách az utópistákat közvetlenül ismerte volna, de sokat tudhatott róluk az Athenaeumból közvetve; Saint-Simon, Fourier és Owen filozófiája itt jelentkezik először a hazai köztudatban.*” (146. l.) Tanulmányának egyik előbbi részletében (54–55. l.), Tolnai Vilmos értekezésére hivatkozva („Madách londoni és falanszterjelenetének egyik forrásáról”, *EPbK*, 1911: 377-), Baranyi a falanszterjelenet legfőbb eszméit *Lukács Móricz Nébány szó a szocializmusról* című 1842. dec. 19-én elmondott akadémiai székfoglalójára vezeti vissza. (A beszéd nyomtatásban is megjelent az Athenaeumban.) Nos, Lukács a „szocialista” gondolkozók között Considerant-ról is megemlékezik.

Említett cikkében Dobossy szintén hivatkozik Considerant-ra, *Destinée sociale* (-Társadalmi sors) című művére, *Erdélyi Jánost* idézve (Pályák és pálmák, 481–482 l.) feltételezi, hogy Madách ismerte ezt az akkoriban nagyon sikeres művet.

Ami engem illet, én a feltételezéseknél tovább megyek, *biztosra veszem*, hogy Madách olvasta a szóban levő könyvet. A 40-es évek végén ennek tárgyi bizonyítékát tartottam a kezemben. Jelenleg csak – hogy szokványos jogi formulával éljek – „büntetőjogi felelősségem tudatában” jelenthetem ki, hogy Madách legjobb barátjának, *Szontagh Pálnak* a könyvtárában megvolt a *Destinée sociale* 1844-es kiadása „az U alakra épült nagyszerű falanszter” rajzával. Ismerve a két férfi szellemi kapcsolatának mélységét és tartósságát (Ma-

* A névnek ez a helyes írása, nem *d*-vel, mint ahogy a legtöbb helyen – még francia szövegekben is! – olvasható; kiejtése tehát „konszidóran”.

dách Lucifer alakját Szontághról mintázta, ő volt a költő első „lektora”, Madách az ő véleményétől tette függővé, hogy elküldje-e a Tragédia kéziratát Arany Jánosnak, stb.) elképzelhetetlen, hogy Szontagh ne mutatta volna meg a könyvet Madáchnak, sőt nagyon valószínű, hogy alaposan megvitatták annak tartalmát.

Hogyan került a könyv a kezembe? A negyvenes évek végén rendszeresen jártam a balassagyarmati *Palóc Múzeumba*, a nyári szünidő alatt napokat töltöttem a könyvek között, amelyek jelentős hányadát Szontagh Pál könyvtára képezte. Az akkori igazgató, *Manga János*, hogy a néprajzi gyűjteménynek több helyet biztosíthasson, szeretett volna a könyvektől megszabadulni, s megkért, hogy készítsem el a francia művek jegyzékét, azzal a céllal, hogy az anyagot felajánlja a budapesti bölcsész kar francia intézetének. Hogy végül is mi lett a könyvek sorsa, nem tudom. Cikkemet felszólításnak is számom: aki tud valamit erről az anyagról, kérem, tájékoztassa az illetékeseket. Így talán újra sikerül a kézzel fogható bizonyítékra: *Considerant* könyvére rábukkanni.

Ha abból indulunk ki, hogy Madách olvasta a *Destinée sociale*-t, s nem csak hallott róla, akkor érdemes a műről és szerzőjéről részletesebben szólni, s ezzel kapcsolatban felvetni az utópista szocialista tanok fogadtatásának kérdését Magyarországon. Konkrétabban: érdemes elgondolkoznunk azon, hogy valóban olyan „reakcionárius”, „ultramontán” volt-e Madách, mint ahogy azt még életében egy Erdélyi János vagy egy *Pulszky Ferenc* állította. Mert *Considerant* szövegeinek alaposabb ismeretében nem is olyan meglepő, hogy Madách nem tanúsított túlságos rokonszenvet a falanszteri eszmék és elképzelések iránt. – Végezetül, az elmondottakhoz kapcsolódva, megpróbálom felvázolni saját falanszterértelmezésem a madáchi koncepció egészének szempontjából, a többi színek viszonylatában.

Considerant életműve és működése szorosan kapcsolódik *Charles Fourier* (1772–1837) személyéhez. Az ő eszméit propagálja és fejleszti tovább. Fourier gazdag posztógyáros fia volt, de vagyonát, gyarmatarukkal folytatott spekuláció következtében elveszti. Szegény kereskedelmi alkalmazottá süllyed, s tapasztalatai arra készítetik, hogy megbélyegezze a „civilizáció vétkeit”, elsősorban a kereskedelem rendszerét. Szocialistának vallja magát, de Owennel szemben elveti a vagyonközösség „síralmas dogmáját”, Saint-Simonnal is szemben áll, mert ellenzi az örökösödést és a magántulajdon eltörlését. Mint sok más kortársa, nagy érdeklődést tanúsít a történelmi fejlődés legfőbb szakaszainak kérdése iránt. Szerinte ezek a következők: édenizmus, tehát a paradicsomi állapot, a vadság korszaka, patriarchátus, barbárság, civilizáció. Arról álmodik, hogy végül az emberiség eljut a „garantizmus” tökéletes harmóniájához, amely gyakorlatilag a társadalombiztosítás bonyolult, az élet minden területére kiható uralmát jelenti. Elismeri a szenvedélyek fontosságát, a szenvedélyek közé számítva az érzéseket is. Rendszerében 12 ilyen szenvedéllyel számol: ízlés, tapintás, látás, hallás, szaglás, barátság, ambíció, szeretet, „familizmus”, amelyen a családi érzést, a szülői szeretetet érti, a „cabaliste”, más szóval: az intrikálás hajlama, a „lepkeség”, ami Fourier rendszerében a vál-

tozás iránti vonzalmat jelenti, végezetül: a nyájösztön. Ezeknek az alapszenvédélyeknek a kombinációja 810 különféle jellemtypust tesz lehetővé, ennek kétszerese: 1620 az az ideális szám, amely egy „phalange” összetételének megfelel. A phalangeok meghatározott szervezete alkotja a falansztert.

Mint az utópista szocialisták általában, Fourier is dedukción alapuló spekulatív rendszert állít fel. Considerant (1808–1893) még tovább megy ezen az úton. Az 1794-ben alapított híres *Ecole Polytechnique*-ben, amely a mai napig az egyik legnehezebb és a legelismertebb felsőiskola Franciaországban, matematikát és fizikát tanul, kapitányi rangot szerez, de a hadseregnél jobban érdeklik a politika és a társadalom tökéletesebb berendezését célzó elméletek. Életét szenteli falanszter eszményének. Fellép a termelés anarchikus volta ellen, leleplezi a kereskedelem visszásságait, ellenzi a szabad versenyt, a centralizmust. A direkt hatalom híve, nem nézi jó szemmel a parlamenti rendszert, az általános választójogot, mert úgy véli, a nép nagy többsége még nem érett meg rá. Nagy érdeme, hogy világviszonylatban elsőnek, legalábbis az elsők között hirdeti meg a munkához való jogot. Szintén dicséretére válik, hogy egész életében keresi az elvek és a tettek összhangját. Részt vesz az 1849. július 13-i felkelési kísérletben. Távollétében deportálásra ítélik. Belgiumba, majd Texasba menekül, rövid időre újra Belgiumba költözik. Végül Amerikában, a Vörös Folyó-partján, falansztert alapít, tegyük hozzá: nem sok sikerrel. A telep pusztulását az észak-amerikai polgárháború eseményei csak siettetik. 1869-ben tér vissza Párizsba, itt hal meg közönybe és feledésbe merülten.

Ebből a nagyon vázlatos ismertetésből is sejteni lehet, hogy a vármegyei provincializmus ellen, demokratikus centralizmusért küzdő Madách és Szontagh nem lelkesedhettek túlságosan Considerant eszméiért, már csak azért sem, mert az általános választásokon alapuló liberális, parlamenti demokrácia úgy lebegett szemük előtt, mint a legcsábítóbb eszmény.

De a *Destinée sociale* stílusa és érvelési módszere sem találhatott nagy megértésre Madáchnál, akinek látásmódja lényegében pragmatikus maradt, még akkor is, ha a világmindenség kereteiben, az emberi nem keletkezésének és pusztulásának végpontjai között mutatja be – misztériumjátékokra emlékeztető módon – az emberiség sorsát. Considerant, a matematikai traktátusok módszerét követve, axiómarendszer formájában fejt ki nézeteit. A bökkenő csak az, hogy a matematikai logika tételeinek érvényességét a józan ész számára elérhető evidenciák szolgáltatják, és ez korántsem áll Considerant tételeire. Az igazság „biztos” kritériumait a következőképpen fogalmazza meg (a lapszámozás az 1979-es legújabb kiadásra vonatkozik): „Minden eszme, amelyről az embernek világos felfogása van, akkor igaz, ha intellektuális szférájával koncentrikus” (9. l.); „Az érzelmeknek és érzéseknek hasonlóképp’ koncentrikusnak kell lenniök az affektív és szenzitív szférával” (10. l.). Ugyanezen a lapon már szinte a *Korán* könyvégető fanatikusaíra emlékeztet, amikor kijelenti: „Ha mindezt lefektettük, elfogadtuk és megértettük, anélkül is meg tudjuk ítélni a dolgokat, hogy abhoz a két- vagy háromszázezer könyvből folyamodnánk, amelyet a pedánsok, a szofisták és mindenféle filozófusok egymásra balmozgattak.” (10. l.) Mindezek után nem meglepő, hogy a szerző az emberiséget két csoportja osztja: azokra, akik megértik, s azokra, akik nem értik meg az általa kifejtett „tudományos” igazságokat: „azzal fejezem be, hogy arra kérem az értelemmel és szívvel rendelkező egyéneket, hogy tanuljanak; a többiek – jobb, ha hallgatnak”. (34. l.) Ez a summás kijelentés annál is vizsaszásabban hat, hogy kilenc oldallal előbb Considerant abszolút tudással ke-

csegtette olvasóit, „*amely az embernek nemcsak a jelen, de a jövő és a múlt ismeretét is biztosítja*”, olyan tudással, amely egyenlő „*a lélek halhatatlanságának, az életet megelőző és követő vándorlásoknak racionális teóriájával*”. (25. l.)

Néhány idézettel, amelyeket bevallom, célzatosan választottam ki, nem volt szándékomban, hogy Considerant könyvét a maga bonyolultságában jellemezzem. Nagyon érdekes és elgondolkoztató megfigyelésekre jut például a társadalmi rendszerek és az építészet kapcsolatáról (36–38. l.). Ennek a párhuzamos fejlődésnek eljövendő állomása a falanszter, „rend-Tornyával”, amely egyszerre irányító központ, obszervatórium, éjjeli őrhely, amelyben harangjárték működik, s ormán zászló lebeg. De minden valószínűség szerint Madáchnak ez a részlet sem nyújthatott teljes kielégülést, hisz’ éles támadást tartalmaz *Victor Hugo* ellen, pusztán azért, mert a költő borúlátó volt az építészet jövőjét illetően.

Tény, hogy magának a falanszternek a nevét és az U alakú épületet leszámítva, Madách nem sokat merített Considerant művéből, ráadásul ezekkel az elemekkel egyéb olvasmányai során is találkozhatott. Ez a hiány szerintem azal magyarázható, hogy a költő teljesen idegennek érezte a francia utópista nézeteit. A *Tragédia*ban kialakult ábrázolásmódjához híven, a *szimbolikus sűrítés* módszerével élve, a falansztert a londoni szín kapitalizmusát követő rendszer *jelképekén* kezelte, olyan elemekkel gazdagítva, amelyek sem Fourier-nél, sem Considerant-nál nem szerepelnek. Nem elképzelhetetlen viszont, hogy a történelmi jelenetek színpadképeire valamiképpen hatott Considerant említett elmélete az építészet és a társadalmi berendezkedés kapcsolatáról. Az sem lehetetlen, hogy Considerant egyik megjegyzése szerepet játszott az egyiptomi szín megalkotásában. A francia szerző, a falanszter leírása után, így fordul a művészekhez: „*mondjátok meg (őszintén), hogy mindez nem felel-e meg jobban képzeleteknek és szíveteknek, mint az egyiptomi piramis, amelyet egy hagymával táplált nép épített, hátát meggörnyesztve a kövek alatt...?*”

A XII. szín egyéb forrásairól sok értékes adatot tartalmaz Baranyi tanulmánya (53–61. l.). Dobossy László megemlíti, hogy nagy emberek lealacsonyító szerepben való bemutatása régi motívum, már *Lukiánusznál* fellelhető, a *Pantagruel* XXX. fejezetében *Rabelais* is ezt a hagyományt követi, amikor *Nagy Sándorral* ócska cipőket javíttat, *Xerxest* mustárkereskedőnek, *Romolust* sóárusnak, *Achilést* koszvakarónak, *Kleopátrát* hagymáskofának ábrázolja, igaz – az alvilágban...

A források kérdésénél természetesen fontosabb a falanszterjelenet mondani-valójának vizsgálata. Ezzel kapcsolatban szembe kell néznünk azzal a váddal, amely szerint Madách költeménye lényegében haladásellenes iromány.

A Madách-ellenes krónikák egyik legfőbb célpontja a falanszterjelenet, mert ebben a *Tragédia* bírálói a szocializmus megcsúfolását látják. A másik, az előbbivel kapcsolatos, de a mű egészére vonatkozó vád: a pesszimizmus vádja. E szerint az emberiség történelmének madáchi szemlélete lerombolja a haladásba vetett hitet, valódi fejlődés helyett kiábrándító „taposómalmost” ábrázol, amelyet a végső isteni biztatás nem tud ellensúlyozni. „Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni! –” (4113. sor), kiált fel Ádám. De a Madách

által ábrázolt véget: az emberiség végső pusztulását objektíve nem lehet elfeledni. Ebből a szempontból irodalomtörténetében találóan nevezi *Farkas Gyula Madácho*t olyan papnak, „aki hitetlenül mutatja fel az oltáriszentséget”.

Vizsgáljuk meg először a szocializmus megcsúfolásának a vádját. Akárhogy is forgatjuk, ez a vád lényegében történelemellenes felfogást takar. Madách a szocializmust nem ismerhette, nem találkozhatott egyetlen megvalósulási formájával vagy kísérletével sem. Amit ismert, az néhány utópista elgondolás volt. Egyesek (Erdélyi, Pulszky) feltétlen lelkesedéssel, mások, mint Madách, fenntartással fogadták ezeket az utópista eszméket. Úgy érzem, Considerant szövegének ismeretében Madách álláspontját nem lehet elítélni. Elég itt arra gondolnunk, hogy a szocializmus marxi elmélete is az utópisták bírálatából született. Egyesek, közhasznú formulával élve, azt mondhatnák, hogy amíg Marx „balról”, Madách „jobbról” támadta az utópistákat. Ez a megjegyzés szintén történelmietlen, „jobb” és „bal” fogalmának metafizikus általánosítását feltételezi. Mert nyilvánvaló, hogy Madách csak saját társadalmi-történelmi-földrajzi helyzetéből kiindulva foglalhatott állást a fejlődés nagy kérdéseiben. Az a sokat emlegetett tény, hogy a párizsi színt nem követi kiábrándulás, ami világosan jelzi azt a felismerést, hogy a polgári forradalmi átalakulás Madách idejében (még félszázaddal később is!) aktuális volt Magyarországon, vagy a londoni szín (amely a korabeli magyar valósághoz viszonyítva, jövőbeli jelenetnek számít, s elsősorban könyv- és újságcikkélményeken alapult), ahol Madách-Ádám eljut a liberalizmus ellentmondásainak felismeréséig is (3077–3081: „Kutyáknak harca ez egy konc felet”); ez a két mozzanat önmagában is elegendő ahhoz, hogy Madách neve mellől mindörökké eltűnőssük a „reakcionárius” jelzőt.

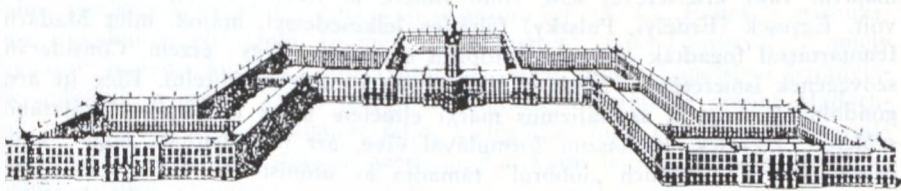
Ha tehát a falanszterben nem egy konkrét szocializmusról van szó, hanem az emberi fejlődés egyik olyan lehetőségéről, amely a múlt század ötvenes éveinek a végén elképzelhető volt az európai társadalmakban, akkor úgy kell feltennünk a kérdést: feltalálhatók-e a mai világban a falanszteri elferdülés jelei, vagy legalábbis csírái? Ha igen, ez nyilvánvalóan Madách éleslátását bizonyítja. Nem prófétaí jövődoléscit, mert ilyenben nem hiszek s olvasóimat sem kívánom eme hit süppedékes talajára csábítani – de *kivételes extrapolációs képességét*.

Melyek ezek az elferdülések? Csak pusztá felsorolásként, leltárszerűen: a kozmopolitizmus (a hon fogalmának eltűnése: 3140–3152), a pozitívizmus túlságbavitele, a túlzó specializálódás (3198–3224), az „ökológiai” veszély: a növény és állatvilág egyes fajainak a kipusztulása s ezzel kapcsolatban szemellenzős utilitarizmus (3225–3281), a gép egyeduralma, a képességtesztek mechanikus alkalmazása, amely az egyént csak pusztá számmá silányítja (3456–3538). *Jean Rousselot, a Tragédia* egyik átültetője (a „fordító” szó nem szabatos, mert Rousselot nem tud magyarul, *Gara László* nyersfordítása alapján dolgozott, szinte minden sorért külön párharcot folytatva), a költeményhez fűzött bevezetőjében (Corvina, Budapest, 1966. 11. 1.) úgy véli, hogy a falanszterjelenet a „sci-fi”, a tudományos-fantasztikus irodalom nyomászó világát idézi, én úgy mondanám – nem ellentétként, hanem kiegészítésként –, hogy a technokrácia túlkapásait.

Ami a pesszimizmus vádját illeti, Madách esetében helyesebb a történetiség mélyen átértett élményén alapuló *realizmus*ról beszélni. – Minden utópista el-

L'AVENIR.

Perspective d'un Phalanstère ou Palais Sociétaire dédié à l'humanité.

Vue perspective d'un phalanstère

gondolás történelmietlen, mert a jövőbe vetített paradicsomot (vagy poklot) örökkévalónak képzeli, valami végső állomásnak, s ezzel elvágja a történelem fonalát. Ráadásul alapvető ellentmondásba bonyolódik, mert a fejlődésből kiküszöböli a konfliktusokat, és ugye, a konfliktusnélküliség magával a halállal egyértelmű. De mivel egy utópia sem mondja ki nyíltan, hogy megvalósulása a halált implicálja, óhatatlanul magában hordja a megtévesztés ódiúmat. – Madách nem tudja a fejlődést konfliktusok nélkül elképzelni, az eszméket eszközökként ábrázolja, amelyekből, ha túléljük korukat, „örület és béklyó” válik. Madách szavaival élve, minden korszakban felfedezhető az a „gyönge”, amely végülis pusztulását teszi szükségessé. A színek, a párizsi jelenetet leszámítva, ezt a kiábrándulást és fordulatot ábrázolják az új eszmék, az új célok felé.

De Madách realizmusa a történelmi szintnél is mélyebbre hatol, egészen a lét fogalmáig, tehát *ontológiai* természetű. A költő rácbred arra a tudományosan megcáfolhatatlan tényre, hogy minden keletkezés szükségszerű végső következménye a pusztulás. Ha *Paul Valéry* az elsők között fogalmazta meg, népszerűsítette azt a gondolatot, hogy a civilizációk halandók, Madách – jó hetven évvel előtte – arra a következtetésre jutott, hogy maga az emberi nem is halandó.

A halál elfogadása az egyén életében a felnőtté válás elengedhetetlen feltétele. Az emberiség is csak akkor válhat felnőtté, ha elfogadja ezt a kikerülhetetlen, kérielhetetlen valóságot. Madách műve, a világirodalomban szinte egyedülálló módon, segít ebben a felnőtté válásban, amikor mindenféle részillúziós elképzeléssel szemben azt tanítja, hogy: „Az ember célja a küzdelem maga.” (3699)

Persze, ezt a gondolatot nagyon nehéz elviselni. Ezért van ott a mű végén az isteni biztatás. Mert, hogy vállalni tudja a küzdelmet, legtöbb embernek szüksége van vagy egy túlvilági, vagy egy evilági paradicsom ópiúmarára.

Párizs, 1987. július 24–25.

NYÉKI LAJOS

MEZEI OTTÓ

A Janus-arcú Kosztka Tivadar

„Hol a szem szemével farkasszemet nézni? / ki meri meglátni, ki meri idézni / az igazi arcát?” – kérdezte *Babits* 1923-ban *Petőfi* szellemét idéző versében. Ugyanezt a patetikusan hangzó kérdést feltehetjük Csontváryra vonatkoztatva is, akinek életműve – Petőfiéhez hasonlóan, ha megkétszerezve is – immár a magyar alkotó szellem legjava produktumai közt foglal helyet. De hát ismerjük-e őt egészen? Van-e elégséges tudásunk arról, hogy milyen szálakkal kötődött személy szerint és munkássága révén korához, élete és munkássága meghatározó éveihez, a XIX. század második feléhez? Milyen szálak fűzték nemzete szellemi létéhez, amelynek ügyét kívánta szolgálni – ha gyakran úgy tűnik, hogy megszállottan, naiv és groteszk módon is –, hol emberként, szabad polgárként, hol művészként, külön-külön, hol citoyenként és egyszersmind festőként?

Van számos művésze a kornak, akinek élete nyitott könyv: munkásságuk megmeretésében a tárgyyszerű adatok, személyiségük mibenléte, lelki-szellemi terrénuma és a szféra működése vajmi kevés szerepet játszik, csekély intellektuális izgalmat tartogat. Csontváry – amint az utóbbi évtizedben körötte fellángoló érdeklődés mutatja – nem ezek közé tartozik. Rászolgált erre a megéltéknült érdeklődésre mindenképpen. Festészete, egyes képei külön-külön és együttesen, keletkezésük (feltételezett, de általánosan elfogadott) időrendjét tekintve, a természeti motívumon túlmutató mögöttes jelentések, titkos értelmek forrásai, s a motívum átéltségében újjászülető lélek, a motívum sajátos eszméjét elgondoló szellem egyre feljebb szárnyaló útjáról tanúskodnak. „Tágra nyílt szemmel jöttem a világra, figyelő és emlékezőtehetséggel lettem megáldva” – írta csecsemő önmagáról idős korában, s ez a tágra nyílt szem, ez a figyelő és emlékezőtehetséggel megáldott szellem miközben a külvilág jelenségeit regisztrálta, fontosnak tartott, csupán kiállításkatalógusaiban és feljegyzéseiben datált képeivel céltudatosan arra törekedett, hogy egy egyre feljebb hatoló – mondhatjuk azt, hogy az égbe rontó? – szellemi építmény kibontakozásáról adjon számot. Ennek más módjait és eszközeit választotta, mint – nem egy szűk határú naptári időben, hanem emberi létállapotban gondolkodva – igazi szellemi társai, a régi kínai festészet, az „írástudó piktúra” jelesei, akik korabeli leírásokból következtethetően a tág horizontú lélek és szellem vizuális megnyilatkozásához, gerjesztőként, a belső szabadság megteremtésének hasonló módszercserevel éltek.

Csontváry azonban – hangsúlyozzuk újra – a XIX. század második felének volt a gyermeke és neveltje. A szellemi miliő, amelyben élt, elvezethette őt az önmegvalósítással a nemzet sorsát is befolyásolni kívánó alkotásmód eredeti forrásaihoz, ám a kor nem bizonyult alkalmasnak festészete értékeinek felismerésére és méltánylására. Igaz azonban az is, hogy maga Csonstváry sem tűnt ki tehetsége kamatoztatásának, karrierje megalapozásának a kor megkívánta simulékonyabb módozataival. Hamarosan fel is hagyott eredeti szándékával: lemondott (lemondani kényszerült) az önmegvalósítás látványos, közszerepléssel egybekötött lehetőségéről, a képviselőséghez fűződő terveiről (talán erre emlékezve ajánlotta *A visszatekintő Nap Trauban* című képét 1902-es keltezőssal az Országgyűlésnek). Ehelyett, dimenzióváltással, ám eredeti szándékát – feljegyzéseiből következtethetően – folytonosan élesztgetve magában, az önmegvalósítás, az önkiteljesítés magányos, de nem kevésbé kockázatos belső útját választotta. Évekre el is tűnik nyomtalanul (legalábbis hiteles dokumentumok híján ez ideig nem rekonstruálhatóan) a világ szeme elől.

Ennek az immár végleges pálfordulásnak a színhelye a kis nógrádi falu, a Losonctól néhány kilométerre fekvő Gács község, ahol Kosztká Tivadar 1884 decemberében személyjogú, az első években szerényen berendezett patikát nyitott. (Művésznévként tudvalevően a Csonstváry, egy fővárosi gyógyszerészeti laphon a Csontosy, illetve Csontosy, a losonci és a balasgyarmati újságokban a Kosztká Tivadar nevet használta, de nevezte magát Tivadar festőnek is, jogászhallgatóként az egyetemi almanach Kosztká Mihály néven tartja nyilván). Csonstváry polgári státusát, gyógyszerészi tevékenységét festészete mérlegelésénél egy könnyed mozdulattal akár figyelmen kívül is hagyhatnánk, ha a ténylegesen Gácson töltött hét évre vonatkozó hivatalos források nem nyújtanának támpontot és a további kutatás során alkristályosodó magyarázatot későbbi önmegvalósítása megértéséhez. Ez alatt a hét év alatt megjelent nagyjából két tucat írása ugyanis az 1867 utáni vezető magyar értelmiség öntudatos tagjának tünteti fel Csonstváryt. Egy olyan vidékre szakadt polgárnak, aki – távolabbról a képviselőségre aspirálva – feltűnést és zavart keltve, sőt polgári egzisztenciáját kockáztatva az országos politika reformista elgondolásainak próbált gyakorlatilag érvényt szerezni.

„A magyar polgári értelmiség e felső rétege nem volt jobb, s nem volt rosszabb – írja erről az időszakról Németh G. Béla – a létbarc és kiválasztódás kettős tételének átformálásában nyugati társainál. Két tény súlyosbította azonban helyzetét az utóbbiakhoz képest: a veszélyeztetettség reális kismemzeti tudata az orosz és német hatalom ellenében és az Ausztriától átvállalt szerep 1867-ben. A nemzethalál képzelete most a nemzetek létbarca jegyében merült újra fel. Ha ez korábban, a reformkorban az osztrák ház gyarmatosító törekvései ellenében mozgósító erő lehetett – az új Duna-völgyi s európai helyzetben, a késő liberalizmus korszakában a létbarc jegyében, ez a támadó nacionalizmus jogosítványsszerzője lett”. Elég e tekintetben Grünwald Bélának a *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség* (1874) és a *Felvidék* (1878) című munkáira hivatkoznunk, hogy Kosztkának a gácsi magyar nyelvű leányiskola és óvoda felállítása érdekében kifejtett újságírói buzgólkodásának eszmei hátterét világosan megérthessük. A magyarság „vezérnemzeti” szerepét, a családot mint a nemzeti

közösség alapegységét, a magyar nyelvhez és a nemzet múltjához való *tudatos* kapcsolódást az ekkor még politikai babérokra pályázó Kosztká Tivadar – éppen úgy, mint az idevágó elmélet egyik ismert megfogalmazója, *Imre Sándor* – a csalóka fényű nemzeti felemelkedés érzelmi és szellemi kihatású alapjának tekintette. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a nemzet múltjához való tudatos kapcsolódása a korabeli történelmi témájú munkák, tanulmányok alapján még olyan képeinél is számba vehető, mint a Jajcában festettek, vagy a *Selmechánya*, egy 1940 körül készült amatőr fénykép, a XII. században épült, ma is monumentális megjelenésű szepesi vár kőfalán egy helyütt az alábbi bevésést mutatja: „Kosztká Tivadar 1880”.)

Kosztká Tivadar gácsi közművelődési tevékenységének egy másik ága a Felsőnógrádmegyei Közművelődési Egyesület megalakulásához kapcsolódik. Ennek előkészítéseként, mint az alakítóbizottság tagja, néhány tanulmánynak is beillő cikket jelentetett meg a *Losonc és Vidéke* című lapban. E nemzetgazdasági témájú cikkek háttérben ugyanaz a csalóka távlatokat nyitó fejlődésben való hit húzódik meg, amely – az egész XIX. századra jellemzően – a kiegyezés utáni vezető értelmiség ideológiáját és a hazai sajtót jó ideig áthatotta. Gondolatainak egyik ihletője az *Adam Smith* ellenében mélyen humánus eszméket valló, de a szerves fejlődésre alapozó közgazdasági rendszerével csődöt mondó *Henry C. Carey*, akinek a „helyi központok rendszerére” vonatkozó eszmeifuttatásai Kosztká írásaiban világosan felismerhetők. Reformjavaslataiban a gazdasági-társadalmi elmaradottság felszámolásának gyakorlati, Losonc környékére alkalmazott szándéka vezet. *Mezőgazdaságunk 's a hazai ipar* című cikkében az alábbi konkrét elgondolás olvasható: „Minden város mint vidéki központ saját érdekében gyarmatosítson éspedig hatáskörén belül; teszem azt, Losonc piaca megkívánja, hogy úgy a gácsi fazekas, mint a panyidaróci gazda, vagy a szilajabb természetű buda-lehotai honfitársunk művelődjék, s vagyonosodjék; mindannyian képesíttessenek, a munkára szoktattassanak a modernebb igényeknek megfelelőleg, s mint ilyenek a hazai ipar és kereskedelemnek biztosabb és állandóbb fogyasztóiként jelenbessenek meg a város piacán.”

A pontos helyi ismeretekre valló és a nép nyomorán, gazdasági, kulturális elmaradottságán a civilizáció eszközeivel enyhíteni akaró leírásokból egy egész csokorra való szedhető össze Kosztká nemzetgazdasági és gyógyszerészeti témájú írásaiból. Nem egy fellegekben járó teoretikus, hanem egy nagyon is gyakorlatiasan és mélyen humánusan gondolkodó értelmiségi polgár észjárására vallanak ezek az eszme és a megvalósulás közti űrt a jelen helyzeten való felháborodás és a jövőbe tekintő sürgetés hangjával áthidaló írások. A konkrét állapotokból következő javaslatokat eszmei szinten „a történelem szabad alakíthatóságába” vetett hit és „az államiság eszméjébe vetett remény” éltette. Kosztká egyedül állt a porondon, Gács aprócska szigetén, gondolkodásával azonos hullámhosszú hatósági támasz, operatív szerv híján. Mi sem jellemzőbb a szakmai közgondolkodásra, hogy „a szegény lakosság gyógyszerellátásának kérdésével”, amelyet Kosztká 1886-ban úgy gondolt megoldani, hogy a „kevésbé vagyonosok és a szűkölködők az állam költségén gyógykezeltesse”, a *Gyógyyszerészeti Közlöny* évekkel később, 1889-ben foglalkozik, elutasító

gesztussal, „kiterjedtebb állami intézkedéstől”, s nem „az árszabvány tételeinek leszállításától” várva az üdvözítő megoldást.

Más alkalommal egy olyan javaslattal fordul a Felvidéki Közművelődési Egyesület gazdasági szakosztályához, amelynek keresztülvitele szerencsés esetben jelentékeny összeget biztosíthatott volna a vidék lakóinak. Ha ugyanis – miként írja – Losonchoz mint közigazgatási központhoz 150–200 község tartozik, mibe kerül a városnak minden egyes hozzátartozó község részére évenként legalább tíz bármilyen nemes gyümölcsfát ajándékozni? „Tíz év múlva – folytatja, pontosan regisztrálva az ebből származó anyagi előnyt – egy-egy községnek lesz 100, nem bánom, szilvafája, ez nemzetközi cikk, mindenkor értékesíthető is, már most tíz év múlva egy-egy fának öt frt-ig becsült évi terméséből nyertünk kb. 100 ezer frt árut a nemzetközi piac számára. Így ebben és ehhez hasonló irányban, az anyagi és szellemi erőnek túl nem feszítésével vélem én a vidék megreformálását, tebát a mezőgazda helyzetének emelésével s ezzel a hazai iparnak és kereskedelemnek állandó és biztos fogyasztó közönségnek nevelésével.” Kosztka e javaslata – akárcsak a többi – nem volt különleges, hiszen a gyümölcsstermesztés széles körű meghonosítására ebben az időben (akárcsak napjainkban ismét) érdemes kísérletek folytak. Országosan népszerűsítette a sajtó, s bizonytal volt tudomása Kosztkának a nyolcvanas években fellendülő pomológiai irodalomról is, *Gyürki Antal*, *Molnár István* írásairól és munkáiról. (Közbevetőleg: testvére, Koszka [!] László az alföldi szőlész, a gazdaságos szőlőművelés neves alakja volt. Szőlészettel a kilencvenes évek közepén, a Kecskemét melletti Izsákra költözésekor kezdett foglalkozni. Előtte évekig bérelte a gácsi patikát, s emellett az Országos Madártani Központ „rendes megfigyelője” volt. Jelentéseit rendszeresen közölte az *Aquila*, a Madártani Intézet folyóirata, s jelentései révén került kapcsolatba *Herman Ottó*val és *Lendl Adolffal*, az Állat- és Növénykert későbbi igazgatójával. Nyilvánvaló, hogy Kosztká madártanilag pontosan azonosítható korai [és későbbi] madárábrázolásai öccsének ezzel az ornitológiai, tudományosan is megbecsült kedvtelésével állnak összefüggésben.)

A Felsőnógrádmegyei Közművelődési Egyesülettel 1891-ben szakítja meg a kapcsolatot Kosztká, a gácsi kastély tulajdonosával, a nógrádi főispán özvegyével, *gróf Forgách Antalné*val folytatott rosszízű pereskedés végső aktusaként, amely a közszerepeléshez fűzött becsvágya feladására bírta rá. Ezzel a perrel, amelyben csak a Kosztká eszmei szándékát pontosan átlátó és megértő ítélkező dönthetett volna az ő javára, s nem a hivatalos fórum, le is zárhatnánk eszmefuttatásunkat, tetszetős találgatásokra bízva Kosztká *másik arculatának*, a belső arcnak, a bennünket igazában foglalkoztató szelleminek és az abból kikristályosodó művészinék a kibontakozását. Egy több helyütt, a nógrádi sajtóban és az országos gyógyszerészeti lapban publikált adat azonban segítségünkre siet, mielőtt szertefoszló légvárak építésébe kezdenénk. Eszerint az adat szerint 1891. február idusával kezdődően Kosztká Tivadar gácsi patikáját bérbe adta egy Arad megyei gyógyszerésznek, egy bizonyos *Hackenberger Lászlónak*, akivel – tegyük hozzá nyomban – fővárosi jogászokdása éveiben, 1877 és 79 között kerülhetett kapcsolatba. Jogi tanulmányait az egyetemi almanach szerint jóval később, 1894/95-ben fejezte be, ekkor visszavette a

patikát saját kezelésbe, ezt követően pedig, az állami anyakönyvvezetés elrendelésekor a belügyminiszter a gácsi körzet anyakönyvvezető-helyettesévé nevezte ki. (A korabeli gácsi anyakönyvek máig őrzik jellegzetes keze vonását és aláírását.)

Hackenberger László neve talán csak a kor ezoterikus (okkult) mozgalmait feldolgozó számára mondana valamit. A gácsi patika bérletének felmondása után eltűnik a szemünk elől, az első világháború alatt ismét a Felvidéken, Pozsony megyében gyógyszerészkedik, a háború után a fővárosban és Rákosligetén él. Rákosligetén a bibliai *János Jelenések* könyvében szereplő „új Jeruzsálem” megteremtésén lelkileg munkálkodó közösség, a romlatlan krisztusi tanokat és egyszerű életmódot követő „új sálemisták” vezető egyénisége és *Az Ige* című lap szerkesztője, *Horti Ede* 1923-ban kiadja Hackenberger teozofikus beállítottságú brosróját, amelynek az intenzívvel való egyesülést, „kozmosztikus szemléletet” valló szerző *Az iskola vallása – misztikus világszemlélet* címet adta. Arról is van tudomásunk, hogy ugyanez a Hackenberger élete utolsó éveiben (meghalt 1941-ben, 81 évesen Rákosligetén) gyakran megfordult az indiológus *Zajti Ferenc* Aréna úti műtermében, aki a tízes években egy győri rajztanár-festővel, *Békéssy Leóval* Csontváry tanítványa volt. (Az Aréna, ma: Dózsa György úti ház előcsarnokában a Magas-Tátra színes kerámialapokból kirakott nagyméretű képe ma is látható.) Kosztka feljegyzései közt meg is maradt az iskola oktatási terve, Csontváry találmányában – az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának adattárában található kézirat szerint – tanítványait képeinek a szokásosnál mélyebb átélése révén magasabb lelki-szellemi szférába igyekezett emelni, s ezáltal a Teremtővel való misztikus egyesülés állapotát felkelteni bennük. Kosztka ilyen irányú ezoterikus vonzódásának – mint ismeretes – a *Zarándoklás* legszembetűnőbb tanúbizonysága. De még olyan festménye is, mint a *Panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben*, egy ugyancsak sálemista (pszeudo) misztikus, a XIX. század közepén működő osztrák *Jakob Lorber* egyik bibliai témájú kötetével hozható összefüggésbe. *Jakob Lorber János nagy evangéliuma* című tizkötetes munkáját, voltaképpen a János-evangéliumhoz fűzött magyarázatait viszont ugyancsak – a sálemista – *Horti Ede* fordította magyarra és adta ki Rákosligetén a húszas években.

Az újabb kutatások nyomán arra is fény derült, hogy ennek az „új Jeruzsálem” megteremtésén munkálkodó közösségnek Magyarországon is volt egy illusztris képviselője a XIX. század közepén, *Szapáry János* gróf, aki a halála évében (1868) megjelent kötetkéjében e székta (ő használja ezt a kifejezést) papjának, sőt főpapjának nevezi magát. *Szapáry Ferenc* valójában különleges képességű, diploma nélküli, delezéssel gyógyító orvos volt, a már korábban sokat támadt német *Mesmer* követője, akinek tanait – egy század végi pszichoterápiai kézikönyv (szerzőpáros: *Ranschburg Pál* és *Décsi Károly*, 1900) megállapítása szerint – a hanggal (igével), beszéddel való gyógyítás irányába fejlesztette tovább eredeti módon. Az 1840-es években Drezdában iskolát is tartott fenn, amelynek többek közt a *Berzsenyi* költészetéből ismert *Majláth János* gróf is tagja volt. Egy másik tanítványa egy tízéves gyermekén sikerrel alkalmazott gyógyítási mód-szerétől számolt be külön kis kötetben (*Bajkay Endre*, 1852.)

A különleges képességű és érzékenységű Szapáry gróf alakja élesen elválnak mindazokétól, akik kivételes pszichikai erejüket mindössze látványos szellemi kalandokra feccsértették. Szapáry Párizsban kiadott kötetében (*Magnétisme et magnétothérapie*, 1854. II. kiadás) hosszasan elmélkedik arról, hogy ez a különleges képesség és érzékenység – megfelelő óvatossággal – a szellemi önnevelés szolgálatába állítható, amelynek révén korábban ismeretlen képességek fejleszthetők ki, amint arra a régmúltban, a keleti népek körében – akik közé a hunokat is sorolja – számos példa volt. Ismerteti a brahmanizmusban elterjedt szokásokat is, azokat az aszketikus gyakorlatokat, amelyek révén a hívő „az igazi és tiszta megismerés legfelső fokáig” – emelkedhetett. „Tehát – teszi hozzá, levonva eszmeifuttatásai végkövetkeztetését – a mágnesség (Szapáry szóhasználata szerint: életmágnesség, vagyis a szellemi erő különlegesen magas fokú birtoklása) minden időben (!) létezett, csupán mindig más és más formában gyakorolták a bölcsek és a legfelső Lény (akit Szapáry a fizikai és egyszersmind a szellemi képében megmutatkozó Nappal, az „ösfénynyel” azonosított) legbensőségesebb imádói.”

Ha most a feledés homályából kivezetett, életre gerjesztett Szapáry gróf mellé felsorakoztatjuk mindazokat a megszállott kutatókat, hivatástudattól fűtött tudósokat, akik az elmúlt évszázadban a magyarság őstörténetének – meggyőződésük szerint – kibogozható szárait bontogatták, eredeti hazájára, vándorlása lokalizálható útjára, szokásaira és vallására megkíséreltek fényt deríteni, kiviláglik, hogy a Janus-arcú Kosztká Tivadar mennyire nem állt egyedül a kor szellemi képét formáló kitűnőségek galériájában. Ezek a kutatók és tudósok ugyanis, mint a magyarság rokonnait a kínai határ közelébe helyező *Kőrösi Csoma Sándor*, vagy a pogány magyarok vallását – elfogadhatóan vagy vitathatóan, más kérdés – a buddhizmusból eredeztető *Kállay Ferenc* (munkája megjelent 1861-ben), vagy távolabbról az 1900-ban megjelent buddhista káté szerzője, *Hollósy József*, *Hollósy Simon* testvére, olyan művelődéstörténeti összefüggésekre hívják fel a figyelmet, amelyek fényében a magyarságtudattól fűtött Csontváry Kosztká Tivadar *tudatszabályozó praxisa nemcsak általában a korában, hanem a nemzet múltjában és egyszersmind akkori jelenében gyökerezettnek tűnik.*

Egy-egy feljegyzése megközelítő képet ad erről az öntudat-szabályozó praxisról, amelynek – egy megjegyzése szerint – még a „világító színek” felfedezését is köszönhetette. Idézem a két legfontosabbnak tűnő szövegrészt: „*Mertelenül jártam-keltem a világban, s mindenre alaposabban figyeltem, még a saját éneket is ellenőrzés alá vettem. Először is eltávolítottam minden szükségtelen, hiábavaló terhet. Kikapcsoltam a szellemi világokból is mindent, amit láttam és olvastam, csupán a kinyilatkoztatásra támaszkodtam. Szívemet, agyamat, gyomromat túl nem terheltem soha, de aszkéta életet sem éltem, figyeltem a batásokra és szívem tulajdonságaira. Tehát amire szükségem nem volt, az után nem vágytam többet soha sem. Ezzel eljutottam az önismerethez, az anyagi és szellemi világ különbségéhez.*” A másik szövegrészben még inkább beavat bennünket az alkotás misztériumába: „*Az ún. önkivületi állapottal keresztülléptem minden nehezségen, és nem törődtem még a sivatagban sem a sakálók, biénák, üvöltésével: mert elkülönítve, izoláltan éltem, éppúgy, mint őseink azon a helyen, ahol én pihentem. . . A sivatagban étlen-szomjan bolyong-*

tam, de Isten segélyével el nem pusztulbattam, alkalmam volt és van mindennap átkelni a jó uramhoz(!). Ma ezt a hatalmas szellemet uramnak nevezem, akivel átkelbetelek mindennap a túlvilágra, emberek előtt ismeretlen országokba(!)." „A távlat – írja más helyütt, kifejezetten a festői praxisra vonatkozóan – *nem ismeret, nem tudás, nem akadémiai tanulmány, hanem önkívüli érzés (!) útján jut kifejezésre, eredményben pedig isteni ibletbez van kötve.*”

Eltelkintve a vallásos utalásoktól és a pietikus hangvételtől, a tudatszabályozás hasonló módszereit alkalmazták és az ihlet, a „szent örület” állapotát hasonlóképpen értelmezték – korabeli és későbbi leírások alapján – az V–XI. század között működő kínai festők. E meglepően plasztikus, az egyes művészek egyéniségét és alkotásmódját mindenfajta misztikum kerülésével emberközébe hozó leírások ismeretében bátran megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy Csontváry kora s különösképpen a korabeli magyarságkutatás szellemi topográfiájába illeszthetően – feltehetően ennek közelebbi ismeretében – egy olyan alkotásmódot alakított. A kép „igazságának” eléréséhez a belső feltételek megléte az alapista indíttatású „írastudók piktúrájában” is megmutatkozik. Nem stiláris összefüggésekre gondolunk (bár maga Csontváry egy helyütt azzal büszkélkedik, hogy a *Magányos cédrust* a legszebb japán képekhez hasonlította valaki), hanem – e tekintetben a kínai esztétikai irodalom rendkívül árnyalt terminológiával rendelkező – a jelenségek mélyéig, esszenciális magváig hatoló (művészi) szemlélet kibontakoztatására.

Az ilyen festő a teremtő energiát magában hordja, létrehozza, s a természettel eggyé válva, egyesülve a Taóval (amint azt Csontváry tanította is érett korában), a műben, amit alkot, kisugározza, annak a gondolatnak, eszmének a révén, amit magában a motívumról előzetesen, de az alkotás önkívületi pillanataiban ettől a tudástól megszabadulva, kialakított. A kép „igazságának” eléréséhez a belső feltételek megléte az alapvető: a megfelelő lélegzés révén megteremtett „együtthangzás” a kiválasztott motívummal, a ritmusára való belső ráállás, a motívumot körbefonó gondolat és eszmélkedés – a művészi alakítás stiláris módozata ezeknek a belső feltételeknek, s nem a külső hasonlóságoknak van alávetve.

A *Lao-cében* ez olvasható: „*A tér az ég és a föld között, / Mily hasonlító a kovácsfűjtatóhoz! / Üresen áll, nincs kimerítve, / Mozgásba hozva, teremt ő egyre inkább.*” Az *ég és a föld* – A kínai festészet és az írastudó hagyomány című kötet (1983) szerzőjének, a francia *Nicole Vendier-Nicolas*-nak a gondolatmenetét követve – *gyazon dialektikus egység két aspektusa, a világegyetemé, az Egy megnyilatkozásaé... azé az Egyé, amely ! valamilyen teremtés elsődleges eredete.*” Az ellentétek: a telt és az üres, a mozgás és a nyugalom, az összefogott és a szétszóró, a zavaros és a világos interakciója végül is ennek a kettős arcú Egynek a révén a Nagy Harmóniában egyenlődik ki. Csontváry festményei közül e szemlélet iskolapéldájaként említhetjük a *Tátra-képet*, amely a belső energiaáramlásoknak a kínai tufestészetben is gyakorta előforduló, stiláris elemekben rokon ábrázolása, a *Castellammare di Stabiát*, a vízfelület szelíd nyugalmat a tenger ijesztő mélységeket láttató háborgásával összeegyeztető festői remeklést, vagy a teltnek és az üresnek, az eget és a földet elemeiben ritmikus harmóniába ölelő egységét, a *Taorminát*. Mindegyik egy ősi

szemléletben gyökerező, a motívumot, a jelenséget mozgásában s egy-szersmind esszenciális állandóságában megragadó egység megjelenítése, a színátmeneteknek mindama gazdaságával kísérve, amelynek Csont-váry máig méltán csodált mestere.

Igen, a színátmenetek csodálatos gazdagsága! Lehetséges, hogy a „világító színek” felfedezéséhez valóban – miként állítja – tudatszabályozó praxisa segítette volna hozzá? Egy korabeli német tudós, *Karl Reichenbach* másfél száz hiperszenzibilis személlyel folytatott 13 000 kísérlete nyomán a kérdésre igennel válaszolhatunk, „*Reichenbach azt állította – olvassuk a Révai lexikon 1916-os kötetében –, hogy az összes természeti dolgok bizonyos sugárzást árasztanak, amely oly leheletszerűen finom, hogy csupán fokozott idegérzékenységgel bíró egyének, az ún. szenzitívek képesek észrevenni, ezek is csak abszolút sötétségben.*” (Közbevetőleg: Reichenbach kísérleti alanyai közt magyarok is voltak, titkára *Robonczy Miklós* nevű, magyar volt.) Ez a sugárzás Reichenbach szerint közeli rokonságot mutat a fény, a hő, a delejesség és az elektromosság erőivel, emellett azonban bizonyos anyagi tulajdonságokkal is bír. Az egész természet át van itatva ezzel a félig erőbeli, félig anyagi szubsztanciával, amelyet Reichenbach, éltető hivatását jelzendő, az ősgermán eredetű Odin szó alapján odnak nevezett el. Ne gondoljuk, hogy valamiféle szemfényvesztésről van szó. Ugyanitt – *Az ódsugárzás és a szenzitívek* című 1913-as kötet adatai alapján – az alábbiak is olvashatók: „*Újabban, mióta a Blondelot-féle N-sugarak és a radioaktív anyagok ismertekké váltak, a modern kutatók is miná többet foglalkoznak az oddal, és tagadhatatlan, hogy e téren, a fényérzékeny lemezek segítségével, nem egy meglepő eredményt értek is már el, amelyek Reichenbach teóriáit igazolni látszanak.*” Ehhez a megállapításhoz hazai kortörténeti adatként hozzátehetjük, hogy Léván, ahol Kosztka fiatalon gyógyszerészkedett, s „egy általános gyógyszerkönyvet írt” – a város helytörténészének, *Alt Ernő*nek a közlése szerint –, a városi kórház emberbaráti érzelmeiről ismert alapítója, *Brach Ferenc* (meghalt 1895-ben) a nyolcvanas-kilencvenes években lakásán sötétkamrát rendezett be, ahol a katódsugarak tulajdonságait vizsgálván, ugyanebben az irányban folytatott kísérleteket.

Reichenbach hiperszenzibilis kísérleti alanyai – s számunkra ez a lényeges – az ódsugárzást színekben, színekben pompázva érzékelték. „*A kristályokat – olvassuk az 1913-as kiadású ismertetésben – finom fényben látják úszni, amint szemeik hozzászoktak a sötétséghez, és az ódfény iránti érzékenységet rövidebb-hosszabb idő után elérték. Az összes kristályok élénken világítanak, de a leggyönyörűbb a gyémánt és a turmalin. Ezek látása szinte extázisba hozza a szenzitíveket. A kristályok begyéből tenyérnyi nagyságú világosság ömlik felfelé, kékesen hullámozva tulipánszerűleg szétoszolva és felül finom ködben elenyészve. Ha megfordítjuk, odanőtt (ódpozitív) sarkából vörössárga füstfelletet lát kiömleni az érzékeny... És ez a szinpolaritás teljesen összevág az érzébeli polaritással. Abol kellemes, hűvös áramot éreznek a szenzitívek, ott mindig kékes ódfényt látnak, és ahol kellemetlen, langyos az idegeik érzése, ott vörössárgának látják a kiáramló ódfényt. A negatív ód színe: kék, a pozitív ód: vörössárga.*” Maga Reichenbach a számtalan kísérlet során megmutakozó prizmatikus spektrum színrendjének különleges fény-

erejét a következőképpen jellemzi: „*Ragyogó szivárvány megjelenése teljes sötétségben... milyen csodálatos látvány! Az összes ilyen szenszítivek a legpompásabb látványnak mondták, amely életükben szemük elé került.*” A gácsi patika utolsó bérlőjének, Székely Sándornak a leánya még tíz évvel ezelőtti beszélgetésünk során is élénken emlékezett vissza az idős Csontváry többszöri, különösen hangzó, rejtélyes kijelentéseire a „*látbatatlan színekről*”. A „*láthatatlan színek*” létéről és különleges fényerejéről tudósítottak tehát Reichenbach kísérletei, Csontváry megjelenítve őket vásznain, „*világító színeknek*” nevezhette.

Csontváryra vonatkoztatható ismereteink e magaslati pontjához – nem szükségtelen újra felidézni – Kosztká Tivadar gácsi közművelődési tevékenységének sajtóanyagából és sajtóvisszhangjából kiindulva jutottunk el, ha kissé kalandosnak tűnő ösvényeken is. Ezeket az ösvényeket az azóta eltelt száz év során eltüntethette a környező vegetáció burjánzása, de halvány nyomait – mint láttuk – mégiscsak ki lehetett tapintani. E művelődéstörténeti mélyfúrás során egy látszólag jelentéktelen, de Kosztká emberi egzisztenciáját mélyen érintő gácsi adatból kiindulva Kosztká belső arcának rekonstruálására irányítottuk figyelmünket, annak a munkáiból máig is sugárzó teremtő energiának a forrásaira, amelyekből nemcsak később, hanem már gácsi éveiben is minden bizonnyal merített. E forrásoknak, s természetesen credendő talentumának köszönhetően alakult olyanná, amilyennek munkássága csúcspontján művész-önmagát „*magányos cédrusként*” álmodta: ég és föld határán trónoló, meghatározhatatlan korú, az élet és a természet titkait kutató Bölcsnek. Ugyanakkor azonban, utolsó éveire gondolva, az is óhatatlanul eszünkbe jut, amit az élet és a természet titkaiba nem kevésbé beavatott kínai festőkről írt könyvében Vendier-Nicolas hangsúlyoz: „*Amikor Don Qichang azt írja, hogy 'a festészet Taója maga a kézbe fogott világegyetem', ezzel nem azt szabja a művész elé hivatásként, hogy a világot uralja, hanem azt, hogy a világot harmóniává szervezze.*” Kosztká ugyan nem a világot akarta uralni vélt képességei birtokában élete utolsó éveiben, de hogy különleges képességeit határtalannak gondolta a művészet szféráján kívül eső területen is, erről egészen elemi szinten a nemzet érdekében a legteljesebb jó szándékkal végzett gácsi közművelődési tevékenysége győzhetett meg.

Ára: 16,- Ft

palócföld
TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988 | LXXII.

1988 MÄR 0 2'